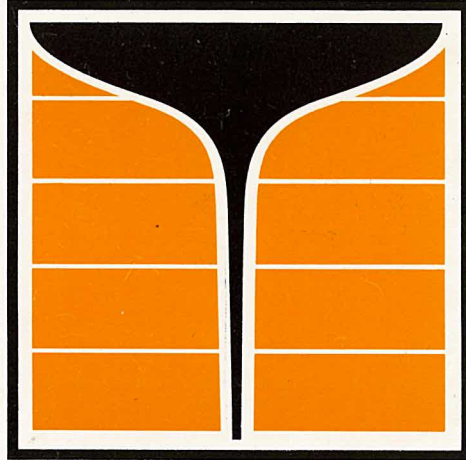

**İNSANCA GELİŞME
BİRİNCİ TÜRKİYE KONFERANSI
(RAPOR)**

ANKARA, TÜRKİYE

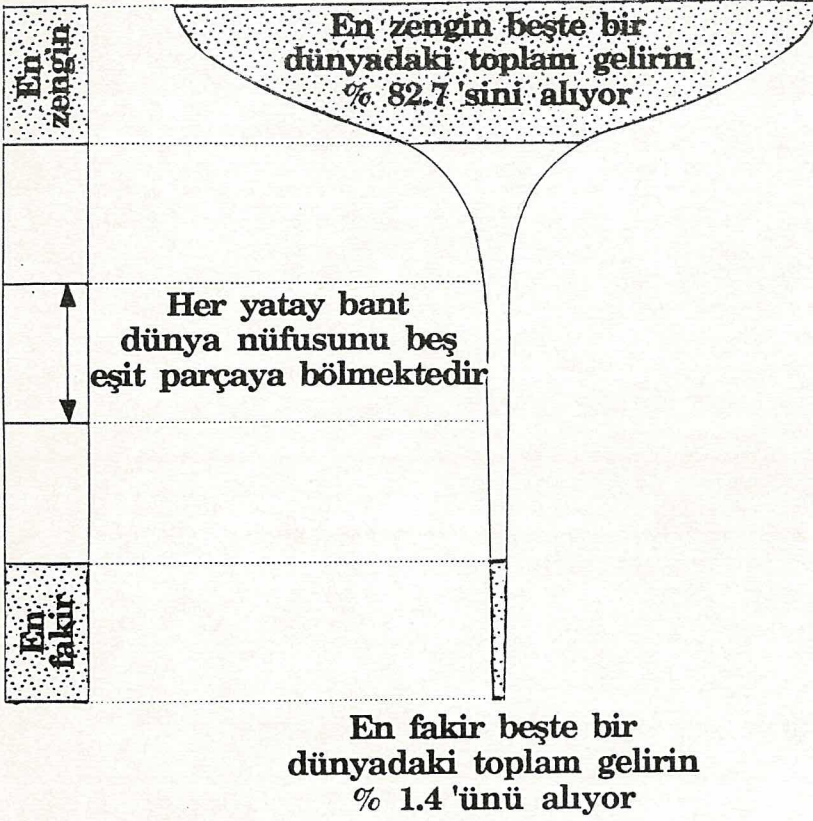
7 - 8 Eylül 1992

**T. C. Hükümeti ve
Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP)
işbirliği ile düzenlenmiştir**

Gelir
Seviyesine
Göre
Dünya
Nüfusu

Gelir Dağılımı

Kapak resmi gelirin global dağılımını göstermektedir. Dünya nüfusunun en zengin % 20 'si dünyadaki toplam gelirin % 82.7 'sini, en fakir % 20 'si ise sadece % 1.4' ünü almaktadır. Global ekonomik büyüme nadiren süzülüp aşağı iner. Global gelir dağılımı beş dilim halinde aşağıda gösterilmiştir:

Dünya nüfusu	Dünya geliri
En zengin % 20	% 82.7
İkinci % 20	% 11.7
Üçüncü % 20	% 2.3
Dördüncü % 20	% 1.9
En fakir % 20	% 1.4

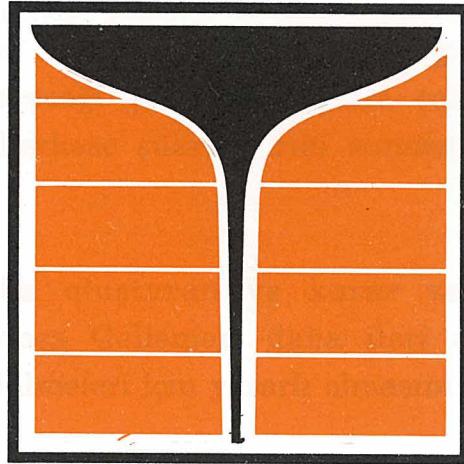

**İNSANCA GELİŞME
BİRİNCİ TÜRKİYE KONFERANSI
(RAPOR)**

ANKARA, TÜRKİYE

7 - 8 Eylül 1992

**T. C. Hükümeti ve
Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP)
işbirliği ile düzenlenmiştir**

Insanca Gelişme Birinci Türkiye Konferansına sunulan bildiriler ile Konferansta yapılan tartışmalar İngilizce olarak basılmış ve Rapor, İngilizce aslından Türkçeye UNDP / Ankara Bürosu tarafından tercüme ettirilmiştir.

ÖNSÖZ

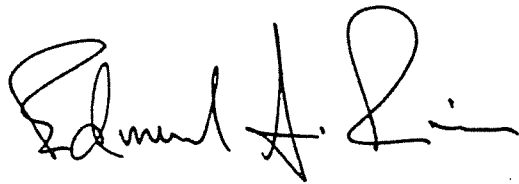
İnsanca Gelişme Raporu, 1990 yılından itibaren Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı UNDP tarafından yıllık olarak yayınlanmaktadır. Raporlarda yer alan İnsanca Gelişme Endeksi (HDI), ülkeleri gayrisafi milli hasılaya değil, yurttaşlarının yaşam beklentisi, eğitim düzeyi ve satınalma gücüne göre sıralamaktadır.

1992 Yılı İnsanca Gelişme Raporunun yayınlanmasından sonra, Ankara'daki UNDP Bürosu Türkiye Hükümetinden ilgililerle biraraya gelerek Türkiye'nin İnsanca Gelişme çabalarını, Birinci Türkiye İnsanca Gelişme Konferansında, ayrıntılarıyla incelemeye girişti.

Konferansa sunulan bildirilerin tümünü, konunun izlenmesi için yapılan önerileri de bunların yanısıra sunmaktan zevk duymaktayız.

UNDP, Konferansa katkıda bulunan ve İnsanca Gelişmenin Türkiye'de gelecekte ilerleyeceği yönler hakkında çok değerli sonuçlara varmamıza yardımcı olan herkese şükranlarını sunmayı özellikle bir borç bilmektedir.

Bu yayının, politika oluşturan ve karar verme durumundaki kimselere, Türkiye'de İnsanca Gelişmeyi daha ileri düzeye götürebilme imkanlarını daha iyi tanıyabilmeleri için yararlı olmasını dileriz.

Edmund J. Cain
BM Daimi Temsilcisi (Koordinatörü)
Ankara, Türkiye

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Tartışmaların Özeti..... 1

Açılış Konuşmaları :

Sunuş Konuşması

Edmund J. Cain BM Daimi Temsilcisi 7

Konferans Açılış Bildirisi :

Erdal İnönü Başbakan Yardımcısı 9

Bildiriler :

UNDP İnsanca Gelişme Raporu ve Türkiye Ülke Profili

Prof. Halis Akder Orta Doğu Teknik Üniversitesi 13

Bir İstatistikçi Gözüyle : UNDP İnsanca Gelişme Raporu

Orhan Güvenen, Başkan

Devlet İstatistik Enstitüsü 32

UNDP İnsanca Gelişme Raporları ve Türkiye'nin Planlı Kalkınma Politikaları Üzerindeki Etkileri

İlhan Kesici, Müsteşar- Devlet Planlama Teşkilatı 44

UNDP İnsanca Gelişme Raporu :

Bölgesel Kalkınma Politikaları üzerindeki Etkileri

Prof. İlhan Tekeli, Orta Doğu Teknik Üniversitesi 50

UNDP İnsanca Gelişme Raporu :

Kadının Kalkınmaya Katılımı üzerindeki Etkileri

Türkan Akyol, Kadın Sorunlarından sorumlu Devlet Bakanı..... 67

UNDP İnsanca Gelişme Raporu :

Sağlık Politikalarının İyileştirilmesi üzerindeki Etkileri

Ayşe Akın - Dervişoğlu, Genel Müdür

Sağlık Bakanlığı 73

UNDP İnsanca Gelişme Raporu :

Ulusal Nüfus Politikaları üzerindeki Etkileri

Prof. Aykut Toros, Hacettepe Üniversitesi 77

Panel :

Modern bir Piyasa Ekonomisi Oluşturulması:

Kurumsal Gelişme ve İnsanca Gelişme

Tarihsel Perspektifle Türkiye'nin Deneyimleri..... 85

Panel Yöneticisi : Necat Erder-UNDP

Panelistler: Yavuz Canevi, Genel Müdür, Eurotürk Bank

Çelik Kurdoğlu, Direktör, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu

KAPANIŞ KONUŞMASI

Özdem Sanberk, Müsteşar, Dışişleri Bakanlığı 92

İNSANCA GELİŞME BİRİNCİ TÜRKİYE KONFERANSI

TARTIŞMALARIN ÖZETİ

Başbakan Yardımcısı Sayın Erdal İnönü'nün desteğiyle, T.C. Hükümeti ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından birlikte düzenlenen Konferansta, bakanlar, politika oluşturan kişiler, üst düzey bürokratlar, bilim adamları, iş adamları, gönüllü kuruluşlar ve Birleşmiş Milletler sisteminin Türkiye'deki temsilcileri biraraya geldiler. UNDP İcra Direktörünün Özel Danışmanı Dr. Mahbub ul Haq da, toplantıya New York'taki İnsanca Gelişme Raporu Bürosu Direktörüyle birlikte katıldı.

Konferansın başlıca amacı, UNDP **İnsanca Gelişme Raporu**'nun ortaya attığı politika sorunları üzerinde, Hükümet içinde ve kamu yönetiminde karar oluşturma durumundaki kişiler, Üniversite öğretim üyeleri, Türkiye'de kamu oyu oluşturma mevkiindeki diğer kimselerin ve Birleşmiş Milletler ailesi temsilcilerinin katılımıyla bir diyalog başlatmaktır.

Konferansta, **İnsanca Gelişme Raporu**'nun anlamı ve politikalar üzerindeki etkileri hakkında genel bir tartışmayla başlayan bu diyalogun, daha sonra, Konferans için hazırlanan **Türkiye Ülke Profili Raporu**'nun ortaya koyduğu sorunlar üzerinde odaklaşması ve sonuç olarak bölgesel kalkınma, nüfus, sağlık ve kadın gibi konularda hazırlanmış olan **Sektör Raporları**'nın tartışmaya açılmasıyla irdelenmesi düşünüldü.

Türkiye'nin deneyimlerinin, kurumlaşma alanındaki başarılarının tartışmaya açılarak, geçiş durumundaki ekonomiler, özellikle Orta Asya'daki ülkeler için model oluşturmaları, bu konularda odaklaşması düşünülen **1993 Raporunun** hazırlanmasına bir katkı sağlayacağı ümidiyle, Konferansın ele alacağı konulardan biri olarak saptandı.

Son olarak, Konferansın Türkiye için bir *İnsanca Gelişme Stratejisi* ne yönelik politikaları ele alması ve Birleşmiş Milletler Sistemince sağlanan kalkınma desteğinin önceliklerini gözden geçirmek ve programları eşgüdüm içinde yürütmek için bir çerçeve oluşturmaları bekleniyordu.

Yoğun ve verimli bir diyaloga çerçeve teşkil eden Konferans, bütün amaçlarına ulaştığı gibi, bazı somut konularda harekete geçmek bakımından yönlendirici bir rol de oynadı.

Başbakan Yardımcısı, Sayın İnönü, Konferanstaki açılış konuşmasında, dünyada insanca gelişme sorununun kalkınma tartışmalarının odağını oluşturduğu bir sırada, "Türkiye'de, 1980'li yıllarda, ekonomik stratejinin ana bileşkenlerinin, ekonomik etkinliği arttırma ve ülkenin dünyadaki rekabet gücünü iyileştirmeyi hedef alan ekonomik reformlar ve yapısal uyum politikaları" olduğuna dikkat çekmiş ve, "Hükümetlerin duyarsızlığı, sadece, toplumun çeşitli kesimleri arasındaki gelir farklılıklarını arttırmakla kalmamış, ülkenin istikrarını tehlikeye atma potansiyeline sahip olan bölgesel farklılıkları da arttırma sonucunu doğurmuştur", demiştir. Konu Hükümetin ve uluslararası kuruluşların özel ilgisini gerektirmektedir, çünkü

"Türkiye'nin Doğu Bölgesinde uluslararası mali yardım alan hiç bir büyük proje yoktur". İnönü, daha sonra, Hükümetinin "Türkiye'nin kalkınma stratejisi gündemine insanca gelişme kavramını getirdiğini" ifade ederek "bu konferansın Türkiye'de ilk defa olarak düzenlenmesi"nin bu görüşünü doğruladığını belirtti. İnönü Hükümetin insanca gelişme konusundaki kararlılığını da ifade ederek "Politikamızın temel ilkesi ve bu Konferansın temel ilkesi birbirinin aynıdır: "KALKINMA İNSAN İÇİN OLMALIDIR" dedi. "Bütün bu ekonomik ve sosyal mülahazalara ilave olarak", diye devam eden İnönü, "Hükümetin öncelikleri UNDP'nin halen geliştirmekte olduğu yeni endeks olan "Siyasal Özgürlük Endeksi" ile çok yakından ilişkilidir" dedi. İnönü, "herkes için dengeli ve sürdürülebilir bir gelişmeyi gerçekleştirecek uluslararası ortamı yaratmaya yönelik uluslararası işbirliğine yeni bir anlayış, yeni kurallar ve yeni öncelikler getirmek amacıyla tüm çabalarımızı harekete geçirmek zorundayız" diyerek sözlerine son verdi.

Mahbub ul Haq, "UNDP İnsanca Gelişme Raporu: Kavram ve Kalkınma Açısından Sonuçları" konulu konuşmasında, insanca gelişme kavramı üzerinde açıklamalar yaptı. Sosyo-ekonomik gelişmişliğin daha kapsamlı bir ölçüsüne duyulan ihtiyacın önemini açıklarken, "beşeri kalkınma ve ekonomik büyüme arasında gerilim bulunmaması" gerektiğine değinerek, "insanca gelişme" nin "iyi iktisat ve iyi siyaset" olduğunu ifade etti.

Mahbub ul Haq, "insanca gelişme stratejilerinin oluşturulması ulusal bir süreç olmalıdır" diyerek Bangladeş, Pakistan, Gana ve Kolombiya deneyimlerine işaret etti. "İnsanın ihmalinde temel neden kaynak yokluğu değil siyasal irade yokluğudur" dedi ve "ulusal bütçeleri yeniden yapılandırmak ve yardım programlarını yeniden tahsis etmek suretiyle insanca gelişmeye her zaman imkan sağlanabilir" görüşünü ifade etti. Haq, insanca gelişmeye yönelik "küresel bir etki" nin gerçekleştirilmesinin mümkün olduğuna değinerek "insan nihai hedef ise, bunun küresel yönetim biçiminde büyük değişiklikler" gerektirdiğini söyledi. Haq, "piyasa etkinliği ile insana yönelik politikalar" arasında bir denge kurabilecek olan "yeni 'insancıl' piyasa stratejileri"nin gerekliliğine dikkat çekti.

UNDP'nin, İnsanca Gelişme Raporlarına daha fazla işlerlik kazandırma yolundaki çabalarından bahseden Haq, Konferansın, politika oluşturma, teknik çalışma ve uluslararası işbirliği konularını bütünleştiren bir model oluşturması gerektiğini ifade etti.

Profesör Akder, insanca gelişmenin bütün Türkiye'yi bölümler itibariyle ele alan bir tablosunu ortaya koyan **Türkiye için Ülke Profili**'ni sundu. Bildiri, Türkiye'yi başka ülkelerle mukayese etmekte ve Türkiye'nin çeşitli bölge ve illerinin, insanca gelişme göstergelerindeki sıralanmalarına dayalı mukayeseli bir analizini yapmaktadır. Akder'in bildirisi, Ülke Profili'nin bulgularının ışığında yaptığı politika önerileri ile sona ermektedir.

İnsanca Gelişme Raporunun metodoloji meseleleri hakkında Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanı Orhan Güvenen tarafından yapılan bir sunuştan sonra, "UNDP İnsanca Gelişme Raporu ve Türkiye'nin Ulusal Planlaması üzerindeki Etkileri" başlıklı bir bildiri, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarı İlhan Kesici tarafından sunuldu. Bildiri, Raporu Türkiye'nin kalkınma planlaması ve politikaları açısından analiz ederek, sosyal sorunlara verilen önem, bölgesel farklılıkları giderme metodu üzerinde duruyordu. Kesici, İnsanca Gelişme Raporları ile Türkiye'nin kalkınma planları arasında görüş

ve yaklaşım bakımından bir yakınlık bulunduğunu ifade etti.

Profesör İlhan Tekeli'nin bildirisinde "Türkiye'de Kalkınmanın mekansal Farklılaşması" konusu ele alındı. Bildiri, Türkiye'de nüfus ve sermayenin dağılımındaki tarihi trendleri tartışmakta ve bu trendleri belirleyen belli başlı unsurları analiz etmektedir. Bunu, "refahın mekansal dağılımı"nın analizi takip etmekte ve bu yapılırken tüketim, haberleşme, eğitim ve sağlığı aksettiren göstergeler kullanılmaktadır. Türkiye'nin 73 ilinin "refah göstergeleri" itibarile sıralanması bir yandan Ülke Profilinin bulgularını doğrularken, diğer yandan da daha ayrıntılara inebilen bir metodoloji aracı oluşturmuştur. Tekeli, "Türkiye'de daha eşitlikçi bir kalkınma için izlenebilecek politikalar"ın analizini yaparken, uluslararası durumdaki değişimleri ve Türkiye'deki son gelişmeleri dikkate alan bir stratejik tercihler dizisi sundu.

İnsanca Gelişme Raporu'nun milli ve bölgesel kalkınma politikaları üzerindeki etkilerinin tartışılmasını, konunun sektörel boyutlarına ilişkin bir dizi sunuş izledi.

Profesör Türkan Akyol, Kadın Sorunlarından Sorumlu Devlet Bakanı olarak yaptığı sunuşta, cinsiyetten kaynaklanan eşitsizlikleri gerek küresel ölçek gerek Türkiye ölçeği itibarile ortaya atarak kadının, sosyal ve ekonomik kalkınmanın ana doğrultularıyla bütünleşmesi üzerinde daha önemle durulmasını önerdi. Ayrıca, bu alandaki Hükümet politikalarının genel bir çerçevesini çizdi.

Sağlık Bakanlığı Ana-Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürü Profesör Ayşe Akın-Derişoğlu, bildirisinde, sağlık hizmetleri sistemi ve politikalarından alınabilecek dersleri tartıştı.

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdüleri Enstitüsünden Profesör Aykut Toros, meselenin demografik yönleri hakkında yaptığı sunuşunda, İnsanca Gelişme Raporlarının ve göstergelerin ulusal nüfus politikalarıyla ilişkisini tartıştı.

New York'taki İnsanca Gelişme Raporu Bürosu Direktörü Bayan Inge Kaul, "**İnsanca Gelişme Konferansının İzlenmesi**" hakkında bir açıklama yaptı. Kaul, bu sunuşunda, izleme eylem planına ilişkin olarak Konferansa, bazı yöntemler önerdi. Bu çerçevede aşağıdaki hususlar yer alıyordu:

1) **Enformasyon-veri tabanını güçlendirme**'ye ilişkin çalışmalar ; bu çalışmalarda gelir dağılımı istatistiklerine özel önem verilmesi. Bu konuda, Türkiye'de Devlet İstatistik Enstitüsü odak noktası olarak seçilmelidir.

2) Ulusal kalkınma planlarının hazırlanmasına ilişkin çalışmalar : bu planlarda **İnsanca Gelişme için somut hedeflere** yer verilmelidir.

3) **Hedeflerin Maliyetini Hesaplama**. Hedefler formüle edilirken maliyet hesapları da birlikte çıkarılmalı, her hedef ve bütün amaçlar için ödenmesi gereken bedel saptanmalıdır.

4) **İnsanca Gelişmenin Sözcülüğü**. Beşeri kalkınma için ekonomik anlamda güçlü bir savunma yapılabilir: insana yapılan yatırımın ekonomik karlılığı daha yüksektir.

5) Somut Politikaların ve Tedbirlerin Belirlenmesi :

(i) insanca gelişmeyi maksimize etmek amacıyla sosyal sektör programları hazırlanması; (ii) genel kalkınma politikalarının, insanca gelişme üzerindeki etkileri açısından yeniden gözden geçirilmesi.

6) **İnsanca Gelişme Amaçlarına Ulaşmak için Kaynak Tahsisi** : (i) milli bütçelerin gözden geçirilerek fonların yeniden tahsis edilmesi : mesela, askeri harcamalar, sağlık hizmetlerinin kentsel ve kırsal fakirlere ulaşması ; (ii) dış yardımların tahsisinin yeniden ele alınması. (iii) ticaret ve borçlanma politikalarının yeniden ele alınması.

7) Kapsamlı bir "**İnsanca Gelişme Stratejisi**" nin formüle edilmesi.

8) İnsanların katılması: insanca gelişme proje ve programlarına karşı duyarlık uyandırmak ve bu konuda talepleri harekete geçirmek için insanca gelişmeye **katılımcı bir yaklaşım**.

9) **Araştırma** : Daha yüksek bir insanca gelişme düzeyine ulaşım konusunda izlenecek yollar hakkında bilgi toplanması.

10) İnsanca gelişme çalışmalarını hızlandırmak için yönetimde güçlü bir **odak noktası** oluşturulması.

Türkiye Merkez Bankası eski Governörü ve şimdiki Eurotürk Bank Genel Müdürü Yavuz Canevi ile Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu Direktörü Çelik Kurdoğlu'nun katıldıkları bir panelde, Türkiye'nin ekonomik reform tecrübelerinin Orta Asya Cumhuriyetleri bakımından yararlılığı ve önemi konusu tartışıldı. UNDP'den Dr. Necat Erder, Panelin yöneticiliğini yaptı. Dr. Erder, sunuş konuşmasında, "Orta Asya'daki yeni devletlerin, modern bir ulus-devletin, bütün yasal ve kurumsal boyutlarıyla kurulmasını içeren temel bir dönüşüm sürecinden geçmekte olduklarını ve Türkiye'nin yaşadığı tecrübenin onlar için büyük önem ifade ettiğini, bu önemin sadece son zamanlarda yeni ekonomik politikalara daha fazla ağırlık vermesinden değil, daha önceki radikal yasal ve kurumsal değişme sürecine ilişkin deneyimlerinden de ileri geldiğini" ifade etti.

Canevi, tartışma için öngörülen çerçeveyi onayladığını belirtirken Türkiye'nin ekonomik reforma ilişkin son deneyimlerinin de aynı derecede anlamlı ve incelenmeye değer olduğunu söyledi. Canevi Türkiye'nin 1980'li yıllardaki tecrübeleri üzerinde, serbest piyasaya yönelik yapısal uyum politikalarını ele alarak, bir "kriz durumu" nda birbirini izleyen dönemler halinde gösterilen, "krizin ilk dönemi"nden "makroekonomik politikalar"a ve "kriz yönetimi tedbirleri"ne kadar analitik bir sunuş yaptı. Bu çerçevenin Orta Asya Cumhuriyetlerinin gereksinmelerine cevap verecek bir şekilde uyarlanabileceğini telkin etti.

Profesör Kurdoğlu, Orta Asya Cumhuriyetlerinin sorunlarının anlatımında kötümserliğe yol açan karamsar bir tablo çizebileceğini, ancak, bir ölçüye kadar iyimser olmak için de sebepler bulunduğunu ifade etti. İki olumlu etkenden sözetti: (i) saydam bir piyasa sisteminin başarıları, özellikle özel sektörün gelişmesini destekleyen kamu politikalarıyla desteklendiği takdirde, önemli olabilir, (ii) iyi eğitilmiş bir işgücü stoku ile teknoloji

deneyiminin mevcudiyeti de önemli etkenlerdir.

Haq, ekonomik performanstaki başarısızlıkları ne olursa olsun, eski Sovyet Cumhuriyetlerinin insanca gelişmeye yatırımı vurgulayan politikalarından yararlanmış oldukları görüşüne katıldığını belirtti. Ekonomik reformun, yerel-ulusal bir süreç olması gerektiğini ve teknik yardım ile uzmanlık yardımının bu süreci desteklemesi gerektiğini de ekledi.

Oturum, Türkiye'nin Orta Asya Cumhuriyetlerine yardım sağlama ve yardımları kanalize etme gayretlerinin desteklenmesi yönünde genel bir görüşbirliği ile sona erdi. Bu yapılırken, tecrübe ve know-how'ın hangi alanlarda yararlı olacağına özenle saptanması ve bu ülkelere yaklaşıırken, tevazu ve saygı ile davranılması gerekleri üzerinde duruldu.

Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Özdem Sanberk, Konferansın son konuşmacısı idi. Sanberk Konferanstan duyduğu memnuniyeti belirterek, Türkiye'nin "kalkınma sorunsalı" anlayışına ve ülkenin yaşam kalitesinin geliştirilmesi yolunda gösterdiği gayretlere Konferansın bir katkıda bulunacağına duyduğu güveni ifade etti. Sanberk, "demokrasiye ve insan haklarına saygının yanısıra serbest piyasaya dayalı bir ekonomik düzene doğru tarihte görülmemiş bir ivme " nin yanısıra, "gelişmiş ülkelerle gelişme yolundaki ülkeler arasında, kalkınma meselesine yaklaşım konusundaki görüşlerde geniş kapsamlı bir yakınlaşma " bulunduğunu söyleyerek "insanca gelişme, yönlendirici bir kavram olarak, bu ciddi değişmelerin oluşum sürecinde ortaya çıkmıştır" dedi.

1960'lı yıllar ile 1970'li yılların ilk dönemindeki küresel kalkınma performansını kısaca gözden geçirdikten sonra, Sanberk, "yüksek petrol fiyatlarıyla birlikte Batının kabul ettiği reel pozitif faiz oranlarının, petrol-dışı malların fiyatlarında istikrarlı bir düşüşe yol açması ve yüksek enflasyon"un yarattığı sorunlara ve bunlardan dolayı orta gelir düzeyindeki ülkeler ile Türkiye'de doğan sorunlara işaret etti. Sanberk, günümüze dönerek "şimdi sorun ülkelerin nasıl büyüyeceği değil nasıl hayatta kalacağı sorundur, çünkü sürdürülebilir kalkınma kavramı, yapısal, ekonomik ve çevresel sınırları vurgulamaktadır" dedi. Bu bağlamda, "**UNDP' nin yöneldiği insanca gelişmenin, tek çıkar yol olduğu görülmektedir.** Sadece iyi eğitilmiş insanların yaratıcı yetenekleri sayesinde, ortaya çıkan fırsatları değerlendirmek ve dünya ekonomisiyle entegre olmaktan kaynaklanan sorunların üstesinden gelmek mümkün olabilir".

Edmund J. Cain, kapanış konuşmasında Konferansın ulaştığı sonuçları ve önerileri özetledi.

Sonuçlar ve Öneriler

Konferans, insanca gelişme üzerinde odaklaşan hükümet politikalarının ve bu politikaların uluslararası işbirliği üzerindeki etkilerinin tartışılması bakımından bir forum işlevini yerine getirdi. Asıl amaçlarına ulaştı ve Türkiye'de bir insanca gelişme stratejisinin hazırlanmasını teşvik etmek üzere yapılacak çalışmalara bir çerçeve oluşturdu.

Konferansın başlıca sonuçları aşağıdaki şekilde özetlenebilir :

1. Hükümet, insanca gelişme kavramının Türkiye'nin kalkınma

stratejisinin merkezinde olduğunu bildirmekle, insanca gelişmenin ulusal politikalar ve uluslararası işbirliği bakımından önceliklerin belirlenmesinde yol gösterici ilke olarak değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koydu.

Hükümetin kalkınma konusundaki yaklaşımı bölgesel ve sektörel politikalara ilişkin beyanlar ve görüşmelerde de yankı buldu ve daha ayrıntılı bir şekilde ele alındı.

2. Hükümetin kalkınma stratejisi, Birleşmiş Milletler sisteminin Türkiye'deki faaliyetlerini programlamak için bir çerçeve teşkil etmelidir. Bu çerçeve içinde, bölgesel kalkınma programlarına, özellikle Türkiye'nin Doğu Bölgesine yönelik çalışmalara yer verecek bir biçimde öncelikler yeniden ele alınmalı ve toplumdaki güçsüz gruplara yönelik projelere öncelik verilmelidir.

3. Kapsamlı bir insanca gelişme stratejisinin formülasyonu yolunda bir adım teşkil etmek üzere, politika geliştirme faaliyetlerini koordine etmek ve bununla ilgili alanlarda teknik düzeyde bilimsel çalışmalar yapmak amacıyla "İnsanca Gelişme Odak Noktaları" kurulmalıdır. Bu birimin faaliyetleri aşağıdaki hususları içermelidir:

- Sistemin enformasyon veri temelini güçlendirmek amacıyla teknik-metodolojik çalışmalar (Devlet İstatistik Enstitüsü bu görev için doğal adaydır).

- Konuyla ilgili alanlarda araştırma ve geliştirme çalışmaları (Bir Üniversite bölümü veya uzmanlaşmış bir kuruluş).

- Politika üretme ve koordinasyon (Bir kamu kurumu veya idarede stratejik bakımdan merkezi konumda bulunan bir ad hoc grup).

4. Türkiye'nin ekonomik reform ve kurumsallaşma alanlarındaki tecrübelerinin geçiş halindeki ekonomilere, özellikle Orta Asya'daki yeni cumhuriyetlere bir model teşkil edebileceği ve Hükümetin bu ülkelere yardım sağlama ve yardım kanalize etme gayretlerinin desteklenmesi gerektiği hususlarında genel bir görüşbirliği oluştu.

5. Bu Konferansın düzenlenme biçimine uygun olarak, "Ulusal İnsanca Gelişme Konferansları" yıllık olarak veya her iki yılda bir düzenlenmelidir. Konferansa ilişkin faaliyetler, Ankara'daki UNDP Bürosu ve New York'taki İnsanca Gelişme Raporu Bürosu tarafından desteklenmelidir.

SUNUŞ KONUŞMASI

Edmund J. Cain
BM Daimi Temsilcisi

Birinci Türkiye İnsanca Gelişme Konferansında sizlere hitabetmekten büyük onur ve mutluluk duyduğumu ifade ediyorum ve hepinize hoşgeldiniz diyorum. Bu Konferansın ele alacağı konular sadece ekonomik büyüme, gelir ve refah ve mal üretimi ve sermaye birikimi ile sınırlı değildir. Bunların ötesinde bir önem taşımaktadır. Bu Konferansın ele alacağı konu insanların tercihlerini arttırmakla ilgilidir. İnsanca Gelişme insanlara uzun ve sağlıklı bir hayat yaşama, eğitilme ve insana yakışır bir yaşam standardı için gerekli kaynaklara erişebilme fırsatını sağlayan bir süreçtir. İnsanca Gelişme insanlara, herkesin erişebilmesi gerekli olan bu tercihleri gerçekleştirme imkanını da sağlar. Bugünün dünyasındaki durum ise, elinizdeki programda yer alan grafikte de gösterildiği gibi, hiç de böyle değildir. Bugün, dünya nüfusunun yüzde 20'si dünyadaki toplam gelirin yüzde 82,7'sini almakta, en fakir beşte bir ise sadece yüzde 1,4'ünü almaktadır. Bir an için, şampanya bardağını andıran bu grafiği, içine 'tercih' adlı bir içkinin bulunduğu 'fırsat' bardağı olarak hayal etmenizi istiyorum. Sonra da çocuklarınızın, yurtttaşlarınızın ve dünya vatandaşlarının bardağın hangi tarafından içtiklerini düşünün. Size artık, bardağın üst kısmındaki beşte birinden içenlerden veya bardağın alt kısmındaki dörtte üçünden içenlerden hangilerinin fırsat ve tercihlere sahip olduğunu sormuyorum. Bunun cevabı o kadar apaçık ki.

Biz, UNDP olarak, Birleşmiş Milletler Sistemindeki diğer kardeş kuruluşlarla birlikte, hükümetlerin dikkatlerini, insanlığın karşılaştığı sorunlar üzerine çekmekteyiz ve bu sorunların ne şekilde ele alınacağı hakkında görüşler sunarak oynamış olduğumuz rolden dolayı övünç duymaktayız. Özel olarak, Birleşmiş Milletler sisteminin tümüyle katkıda bulunmuş olduğu ve bizim, insan ırkı olarak, aşılması gereken engeller ve elimizdeki fırsatlar üzerinde daha büyük bir dikkatle duran *İnsanca Gelişme Raporu* adlı yayınlara ayrıca övünüyoruz. Bununla birlikte, bu tür raporların, diyalog ve değişime doğrultusunda uyarıcı olmadıkları takdirde pek fazla bir değeri olmadığını da biliyoruz. Bu noktada, Türkiye Cumhuriyeti'nin Başbakan Yardımcısı Sayın İnönü'ye, bu konferansın toplanmasına verdikleri destekten ötürü özel olarak şükranlarımı sunmak isterim. Birleşmiş Milletler sistemindeki bizler için, insanca gelişme önündeki engeller konusunda duyarlılık gösteren ve sorumluluk yüklenen Hükümetlerle çalışmak hem çok zevkli hem de çok yararlı olmaktadır, çünkü, son tahlilde, kaynakların ne şekilde seferber edileceğini ve eğitim ve sağlık gibi insanca gelişme sorunlarına tahsis edilip edilmeyeceklerini siyasi irade belirler. Milletlerin liderlerince yapılan bu tercih, bütün tercihler arasında en önemlisidir.

Önümüzdeki iki gün boyunca Türkiye'deki insanca gelişme konusuna eğileceğiz. Toplantımızda, Kadın İşlerinden Sorumlu Devlet Bakanı Ekselans Türkan Akyol da dahil olmak üzere, ulusal önderlerin katkılarından yararlanacağız. Türkiye'de kamu görevlisi olup uluslararası alanda tanınmış bir kişilik olan Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanı Profesör Orhan Güvenen'in

görüşlerini dinleyeceğiz. Nüfus, sağlık, eğitim, bölgesel kalkınma, kadın ve piyasa ekonomisinin rolü konularını tartışacak olan bazı seçkin Türk akademisyenlerinin doyurucu ve çok yönlü katkılarından yararlanacağız. Türkiye'de insanca gelişme durumunu inceleyen Profesör Halis Akder'in hazırlamış bulunduğu Türkiye Ülke Profili Raporu bu tartışmaları yönlendirecektir. UNDP Administratörünün Özel Danışmanı olan Dr. Mahbub ul Haq'ın katılımıyla tartışmaların daha da yararlı olacağını kaydetmekten ayrı bir zevk duymaktayım. Dr. Haq'ın, *İnsanca Gelişme Raporu'* nun oluşturulmasındaki rolü herkesten fazladır. Bu nedenle, bu toplantının sonuçları, eyleme dönüşecek fikirler yönünden özellikle daha da zenginleşecektir. Burada *İnsanca Gelişme Alanında Bir Rüya Takımı (Dream Team)* topladığımız söylenebilir. Önümüzdeki iki gün zarfında neleri başarmayı umud ediyoruz ?

İlk olarak, Türkiye'de karar verme durumunda olanların İnsanca Gelişme Raporunu ve Türkiye Ülke Profilini, Türkiye'nin nerede bulunduğunu ve vatandaşlarının yaşam standardını iyileştirmek amacıyla nereye gitmesi gerektiğini saptamak için bir araç olarak kullanacakları ümidedilmektedir. Önümüzdeki iki gün boyunca yapılacak sunuşlar ve tartışmalar biraraya geldiğinde, bu, gelecekteki politika kararları üzerinde etkili bir düşünceler bütünü oluşturacaktır.

İkinci olarak, Türkiye'nin başarılarına ilişkin çok sayıda olumlu örnek ve bilhassa özelleştirme konusundaki deneyimler, geçiş halindeki ekonomiler, ve özellikle Orta Asya'dakiler için bir model teşkil etmelidir. *1993 İnsanca Gelişme Raporu* bu konu üzerinde yoğun bir şekilde duracaktır. Bu nedenle, tartışmalarımız çok uygun bir zamanda yapılmaktadır ve raporu hazırlayanlar için yararlı olacağı düşünülmektedir.

Üçüncü olarak, UNDP, UNICEF, UNHCR, UNIDO, UNFPA, WFP, ILO, FAO, WHO * ve Dünya Bankası olarak Türkiye'de büroları bulunan Birleşmiş Milletler Sistemi, toplantımızdan, geliştirilmiş bir İnsanca Gelişme Stratejisi çıktığı ve böylece Birleşmiş Milletlerce Hükümete sağlanan kalkınma desteği çabalarının daha sıkı bir şekilde koordine edilmesi teşvik edildiği takdirde çok daha büyük ölçüde yararlanmış olacaktır.

Dördüncü olarak, İnsanca Gelişme Raporunun içeriğinin ve metodolojisinin ne şekilde iyileştirilebileceğini öğrenmeyi umuyor ve *Son olarak*, bu toplantının, Türkiye'de İnsanca Gelişmenin sorunları konusunda, Hükümetin önde gelen kişileri, akademisyenler ve uluslararası camia arasında devam eden bir diyalogun başlangıcı olmasını bekliyoruz.

Şimdi, bugünkü toplantının Açış Konuşmasını yapacak olan Türkiye Cumhuriyeti Başbakan Yardımcısı Ekselans Erdal İnönü'yü konuşmalarını yapmak üzere davet etmekten onur duymaktayım.

---

* Yazılış sırasıyla, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği, Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Teşkilatı, Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu, Dünya Gıda Programı, Uluslararası Çalışma Teşkilatı, Gıda ve Tarım Teşkilatı, Dünya Sağlık Teşkilatı

AÇIŞ BİLDİRİSİ

Erdal İnönü
Devlet Bakanı
Başbakan Yardımcısı

Türkiye Hükümeti ile Birleşmiş Milletler Kalkınma Programının birlikte düzenlediği insanca gelişme konulu bu Konferansta sizlere hitap etme fırsatını bulmuş olmaktan büyük mutluluk duymaktayım. Bu konferansın, insanca gelişme kavramını daha iyi anlamamızı sağlamak ve milli politikalar ve uluslararası işbirliği mekanizması bakımından önemini değerlendirmekte bize yardımcı olacağından eminim. Kalkınmanın uzun zaman ihmale uğramış olan bu boyutu üzerinde yoğunlaşan Raporun hazırlanmasına, kişisel çabaları ile büyük çapta katkıda bulunan Sayın Mahbub Ul Haq'ın da aramızda bulunmasından büyük bir memnuniyet duymaktayım.

Doğu Bloğunun dağılması ve Soğuk Savaşın sona ermesiyle, dünyanın bir çok yerinde, çoğulcu demokrasiye, insan haklarına tam saygıya ve piyasa ekonomisine yönelik bir geçiş sürecini yaşamaktayız. "İnsanlar" ve insanların refahı ön plana çıkmıştır.

Bununla birlikte, insanca gelişme konusu son zamanlarda kalkınma tartışmalarının merkezinde yerleşmiş ve gelişme yolundaki bir çok ülkenin kalkınma stratejileriyle bütünleşmiş olmasına rağmen, Türkiye'de, bazı akademik çevrelerin dışında, uzun zaman ihmale uğramıştır. Türk hükümetlerinin 1980'li yıllardaki ekonomik kalkınma stratejisinin ana bileşkenleri, ekonomik etkinliği arttırmayı ve ülkenin dünyadaki rekabet gücünü iyileştirmeyi hedef alan ekonomik reform ve yapısal uyum politikaları olmuştur. Bu faktörlerin önemini inkar etmemekle beraber, bizden önceki hükümetlerin insanca gelişme konusundaki duyarsızlığı üzücüdür.

Hedeflenen salt büyüme idi, fakat bunun iki önemli boyutu, yani, ekonomik büyümenin biçimi ve bu büyümeden elde edilen yankıların dağılımı gözardı edilmişti.

Bu politikanın sonuçları insanca gelişme raporunun sonuçlarından da görülebilmektedir. İnsanca gelişme endeksine göre yapılan sıralamada, Türkiye yetmişbirinci (71 inci) ülkedir. Üzülerek ifade ediyorum ki, Türkiye, kendisinden daha düşük gelire sahip olan onüç ülkenin de gerisindedir. Konferans sırasında daha da ayrıntılı olarak görüleceği gibi, 1980'li yıllar, toplumun çeşitli kesimleri arasındaki gelir farklılıklarını büyütmeyle kalmamış, ülkenin istikrarını tehlikeye atma potansiyelini taşıyan bölgesel farklılıkları da arttırmakla sona ermiştir.

Bu konu Hükümetin ve uluslararası kuruluşların özel ilgisini gerektirmektedir, çünkü Türkiye'nin Doğu Bölgesinde uluslararası mali yardım alan hiç bir büyük proje yoktur.

Şunu açıkça ifade etmekten mutluluk duyuyorum ki, Türkiye'nin

kalkınma stratejisi gündemine insanca gelişme ögesini getiren bizim Hükümetimizdir. Ben, bu konferansın Türkiye'de ilk defa olarak düzenlenmesini bu olguya borçlu olduğumuzu düşünüyorum. Gerek Türk halkı gerek uluslararası camia, Türkiye'nin gerçek anlamda kalkınması doğrultusundaki çabalarımızı anlamış bulunmaktadır. Hükümetimizin temel ilkesi ile bu Konferansın temel ilkesi birbirinin aynıdır: "*Kalkınma insan içindir ve insan için olmalıdır*". Büyümenin sonuçlarını halkınızın refahını arttırmaya, gelirin adil dağılımına özel bir dikkat ayırmak suretiyle yöneltebildiğiniz takdirde, gerçek kalkınmadan söz edebilirsiniz. Bir diğer ifade ile, bizim için, milli gelirin büyümesi insanca gelişme hedefine ulaşmakta kullanılacak temel bir araçtır.

Bu nihai hedefi gözönünde tutarak, koalisyon protokolunda, Türkiye'nin kalkınmayı ancak bir serbest piyasa ekonomisi ve sosyal devlet kurallarının ciddi ve rasyonel bir şekilde uygulanması ve dengeli bir büyüme yaklaşımı benimsemesi suretiyle başarabileceği hükmüne yer verilmiştir.

Hükümet programı, gelirin dengesiz dağılımını yeniden yapılandırmak için gerekli tedbirleri alma ve refahı daha düşük gelir düzeyinde olanlara doğru yaygınlaştırma gereğini ülkenin önemli ve acil bir ihtiyacı olarak görmektedir.

Böylece, geçen yıl gerçekleşen düşük büyüme oranı, yüksek enflasyon, işsizlik ve bölgesel farklılıklar gibi acil ve özel dikkat gerektiren sorunlara çözüm bulmaya başlamış bulunuyoruz.

Bu arada, temel sağlık hizmetlerini ve aile planlamasını güçlendirme ve yaygınlaştırmaya, eğitim sistemimizin çağdaş karakterini, yaratıcılığını ve etkinliğini geliştirmeye, üniversitelerimizin özerk gelişmesine yardımcı olmaya, çevrenin korunmasına, Türk çalışma mevzuatının uluslararası standartlara uygun hale getirilmesine, kadının ekonomik büyümedeki rolünün tanınmasına ve toplum içindeki yerinin geliştirilmesine yönelik politikaları başlatmış bulunuyoruz.

Bu hedeflere ulaşmanın kolay olmadığının farkında olmamıza rağmen, Hükümetimiz bu sorunlara bir çözüm bulmaya ve Türkiye'yi insanca gelişme endeksinde sıranın daha yüksek yerlerine doğru ilerletmeye kararlıdır. Bunu, eğitim ve sağlık ödeneklerinin iki katından fazla arttırılmış olduğu bu yılın bütçesinde görmek mümkündür.

Bu suretle, son on yılda yaratılan ekonomik büyüme, şimdi, kısmen halkımızın hizmetine verilmiş bulunmaktadır.

Bütün bunlara ek olarak, Hükümetimizin önceliklerinden biri, UNDP'nin halen geliştirmekte olduğu yeni endeksle çok yakından ilişkilidir. Bu da *Siyasal Özgürlük Endeksidir*.

Paris Şartı bünyesindeki insan hakları temel ilkelerine ve önceki ilgili belgelere, devletimiz, toplumumuz ve Türk demokrasisi bakımından hayati bir önem veriyoruz. Hükümetimiz, bu ilkeleri yasal sistemimizle bütünleştirmek ve bunları tam olarak yürürlüğe koymak konusunda kararlıdır.

Bu noktada, insanca gelişmenin, raporda özel olarak vurgulanan önemli bir şartının altını çizmek istiyorum : *Küresel bir insanca gelişme*

sadece milli politikalarla gerçekleştirilemez. Uluslararası camia da dünya ölçeğinde insanca gelişme için desteğini güçlendirmelidir.

Küresel düzeydeki kalkınmanın sonuçları, insanların küçük bir yüzdesinin hizmetine verilmiş bulunmaktadır. En zengin ve en fakir uluslar arasındaki gelir uçurumu, son otuz yılda iki misli artmıştır. Farklılıklar kendilerini değişik biçimlerde göstermektedir. Açlık, bunların arasında en zorludur. Daha zengin bölgelere göç bu görünümün diğer bir biçimidir. Gelişmiş ülkelerce sağlanan resmi kalkınma yardımı yeterli görünmemektedir. Üstelik, gelişmiş ülkelerle gelişme yolundaki ülkeler arasındaki sermaye akışı, büyük miktarlara varan borç servisleri dikkate alındığında çok daha karanlık bir tabloyu ortaya koymaktadır.

İlk bakışta, ticaret daha iyi işliyor gibi görünmektedir. Sosyal ilerlemenin en hızlı geliştiği ülkeler iç ve dış ticaret politikalarını liberalize etmiş olan ülkelerdir. Sorun şudur ki, gelişmiş ülkeler kendilerinden fakir ülkelerin serbest ticaret yolundaki teşebbüslerini, ticaret üzerine, özellikle tekstile ve tarım ürünlerine koydukları engellerle başarısız kılmış bulunmaktadır. UNDP, sanayileşmiş 24 ülkeden 20'sinin şimdi, geçen yıl olduklarından daha fazla korumacı olduklarını kabul etmektedir. Bu tutum, gelişmiş ülkelerin gelişme yolundaki ülkelere karşı küresel piyasalardaki haksız rekabetiyle birlikte, gelişme yolundaki ülkelere yılda 500 milyar dolara malolmaktadır. Bu miktar dış yardım olarak aldıklarının on katıdır.

Bu nedenle, küresel düzeyde insanca gelişmeye ulaşmak için, uluslararası işbirliği mekanizmalarına yeni bir anlayış getirme ihtiyacı bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu konuda, uluslararası ortak bir anlayışa varma ihtiyacı ülkelerin programlarında en üst derecedeki önceliğe sahip olmalıdır.

Türkiye iç politikasında olduğu gibi dış politikasında da insanca gelişmeye büyük önem vermektedir. Balkanlarda, Kafkasya'da ve Orta Asya'da yeni devletlerin ortaya çıkmasıyla, dünya ekonomisi ve uluslararası politika arenası yeni bir çağa girmiştir. Yeni devletler, bu geçiş devresinde devasa meselelerle karşı karşıyadırlar. Uluslararası yardım, bu devletlerin küresel ekonomik sisteme süratle uyum sağlamasını temin etmek için gereklidir.

Hükümetimiz, ortak tarihsel bağları, coğrafi konumu, kültürel ve dil yakınlıklarını paylaştığımız Orta Asya Cumhuriyetlerinin çağrılarına cevap verme hususunda arzudur. Türkiye, demokratikleşme tecrübesi, geniş ekonomik potansiyeli ve serbest piyasa ekonomisine geçiş tecrübesi ile bu ülkeler için çekici bir model oluşturmaktadır. Yeni cumhuriyetlere coğrafi yakınlık da bir diğer avantajdır.

Orta Asya Cumhuriyetlerine, bu geçiş dönemlerinde yardımı koordine etmek amacıyla, Dışişleri Bakanlığı bünyesinde " Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı" adıyla, yeni bir özel birim kurulmuştur.

Türkiye'nin gelişme yolundaki ülkelere teknik yardımı Orta Asya Cumhuriyetleriyle sınırlı değildir. Türkiye, UNIDO (Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Teşkilatı) ile işbirliği yaparak daha ziyade Afrika ve Asya alt-kıtasından gelen profesyonel kişiler için fabrika-içi grup eğitim programları düzenlemektedir. Bu yolla, az gelişmiş ülkelere yaklaşık 800 kadar kişiyi

eğitmiş bulunuyoruz. Türk yardımının bir diğer kurumsal çerçevesi Devlet Planlama Teşkilatı bünyesindeki Türk İşbirliği Ajansı'dır. Bu Ajans, sanayi, tarım ve sağlık alanlarındaki projelere mali destek, araştırma için hibe yardımları, eğitim ve Türk araştırma kurumlarında araştırma için burslar sağlamakta ve gelişme yolundaki ülkelere, bir çok alanlarda, Türkiye'den gönüllüler ve uzmanlar gönderebilmektedir.

Son olarak, dünya yeni bir küresel düzen yaratmak için yeni bir fırsat yakalamışken, herkes için dengeli ve sürdürülebilir insanca gelişmeyi sağlayacak bir uluslararası ortamı yaratmaya yönelen uluslararası işbirliği çerçevesine yeni bir anlayış, yeni kurallar ve yeni öncelikler getirmek amacıyla bütün çabalarımızı eşgüdüm içinde yürütmek zorundayız. Bu çerçeve, özellikle ticaret engellerini, uluslararası sermaye hareketlerini, borç yardım konusu ile g içine almalı ve Birleşmiş Milletler sisteminin gayretleri bu hedefe yönelik olarak her ülke tarafından desteklenmelidir.

Başarısı hemen hemen kesin olan bu Konferanstan bizim beklediklerimiz bunlardır. Bu başarayı devam ettirmek ve daha da ileri götürmek için, daha geniş bir bilinçlenme ve en üst düzeyde siyasi irade de gereklidir. Bu desteği sağlamak amacıyla, insanca gelişme konusunda bir Dünya Zirvesinin en uygun araç olacağı düşünülmektedir. Gerçekten de, insanların zirvesi için hangi konu insanca gelişmeden daha iyi olabilir.

Bir kez daha, Türkiye'de yapılan bu ilk insanca gelişme konferansına en samimi başarı dileklerimi sunuyorum.

UNDP İNSANCA GELİŞME RAPORU VE TÜRKİYE : ÜLKE PROFİLİ

Halis Akder *

Giriş

Gelişme çeşitli biçimlerde tanımlanabilir, ölçülebilir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) 1990' dan bu yana, "İnsanca Gelişme" yi yeni bir endeksle ölçüyor. Yeni ölçüm dikkatleri büyüme hızı yerine refah düzeyine, yoksul ülkeler yerine her ülkedeki yoksullara yönelmeyi amaçlıyor ve sağlık, eğitim gibi gelişmenin ekonomik olmayan göstergelerini vurguluyor.

İnsanca Gelişme Kavramı ve Ölçülmesi

"İnsanca gelişme insanların seçeneklerini arttırma sürecidir." Yeni kavramın yönlendirici ilkesi budur. Ancak, sonsuz sayıdaki tercihler dizisinden üç tanesi üzerinde durulmaktadır: (1) uzun ve sağlıklı ömür, (2) bilgi edinme ve (3) yeterli bir yaşama standardı için gerekli kaynaklara erişmektir. İnsanca gelişmenin ölçümü de bu üç boyut üzerinde odaklaşmaktadır. İnsanca gelişmenin ideal ölçümü çok sayıda değişkeni içermeliydi. Oysa, bu konuda karşılaştırılabilir istatistiklerin yokluğu bunu imkansız kılmaktadır. Çok sayıda değişkenle uğraşmak, politika oluşturanları yanıltabilir ve dikkatlerini asıl eğilimden başka yönlere kaydırabilir. Önemli olan kilit konumundaki göstergelerin vurgulanmasıdır (UNDP, 1990).

Birinci boyut uzun ömür, yaşam beklentisi ile ölçülmektedir. Yaşam beklentisinin önemi, uzun ömürlü olmanın zaten bilinen değerinden ve yeterli beslenme ve sağlıkla da sıkı sıkıya ilişkisinden kaynaklanmaktadır.

İkinci boyut bilgi ve eğitim üzerine iki değişkenle ile ölçülmektedir: **yetişkin okuryazarlığı ve ortalama eğitim süresi**. İnsanca gelişmenin üçüncü boyutu insanca yaşamak için kaynaklar üzerinde tasarruf, ölçülmesi en zor olan boyuttur. Yetersiz veri tabanlarına bakıldığında, gelir en iyi göstergedir. Gelir, satınalma gücü paritesine göre hesaplanmış (uyarlanmış) kişi başına reel Gayrisafi Yurtiçi Hasıla ile ölçülmektedir.

İnsanca gelişmenin bu üç ölçüsünün de sorunu ortaktır : ortalama olarak nüfusun bütünü içindeki geniş farklılıkları gizlemektedirler. Bu çalışmanın amacı, UNDP raporlarında Türkiye ile ilgili elde edilmiş sonuçları iyileştirmektir. İnsanca Gelişme Endeksi ve Endeksin aritmetik hesaplanışının kısaca açıklamasından sonra, Türkiye'nin altmışyedi ili için kent/kır ve erkek/kadın düzeylerinde ayrı endeksler sunulacaktır.

---

* Prof. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi

İnsanca Gelişme Endeksi

Bileşik bir endeks oluşturmak üzere, üç göstergeden her biri için en düşük ve en yüksek değerin belirlenmesi gereklidir. En yüksek yaşam beklentisi 78,6 yaş olarak ölçülmüştür. 78,6 Japonya'da 1990 yılındaki yaşam beklentisidir. Ülke olarak en düşük yaşam beklentisi 42'dir ve Sierra Leone'de gözlemlenmiştir. En yüksek ve en düşük eğitilmişlik düzeyleri sırasıyla 3,00 ve 0,00'dır. ABD'nde ve Burkina Faso'da gözlemlenmiştir. Ükelere göre kişi başına uyarlanmış reel GSYİH 5,709 dolardır. Gelir endekse doğrudan alınmıyor. Gelişmiş dokuz ülkedeki yoksulluk sınırını oluşturan 4,829 Amerikan Doları üzerindeki miktarlar, azalan fayda sağlayacağı varsayımı ile endekse giderek azalan ölçüde katılıyor. Dokuz ülke şunlardır : Avustralya, Kanada, Almanya Federal Cumhuriyeti, Hollanda, Norveç, İsviçre, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri. Örneğin, Singapur'un kişi başına reel GSYİH'sı 15,108 dolardır. Singapur'un uyarlanmış geliri 5,309 dolar tutmaktadır. En düşük uyarlanmış kişi başına reel GSYİH 380 dolarla Zaire'de gözlemlenmiştir.

Her ilin (ülkenin) en yüksek değere olan farkı en yüksek - en düşük değerler arasındaki farka oranlanarak hesaplanmaktadır, bu yoksunlaşma endeksidir $I_j = (\max X_{ij} - X_{ij}) / (\max X_{ij} - \min X_{ij})$. İkinci aşamada yoksunlaşma göstergelerinin ortalaması alınmaktadır: $I_j = 1/3 \sum_{i=1}^3 I_{ij}$. Son aşama insanca gelişme endeksinin (HDI), 1 eksi ortalama yoksunlaşma endeksi olarak hesaplanmasıdır.

Uluslararası düzeyde gözlemlenen en yüksek ve en düşük değerler yerine Türkiye'nin illeri arasında gözlemlenen en yüksek ve en düşük değerler kullanılabilir. Bununla endekslerin mutlak değerleri etkilenmiş olurdu, fakat sıralama değişmeden kalırdı. Öte yandan, Türkiye'nin kendi yoksulluk sınırı hesaplanmış ve endekse konmuş olsaydı, sunulanlardan farklı sonuçlar çıkardı; örneğin, illerin sıralanması değişirdi. Her iki yaklaşımın da avantajları ve dezavantajları vardır. Burada benimsenen yaklaşım Türkiye'nin illerinin uluslararası planda kıyaslanabilirliğini sağlamaktadır.

Veri Kaynakları ve Varsayımlar

Tablo 1'deki bulgulardan herhangi bir sonuç çıkarmadan önce, aşağıdaki varsayımların incelenmesi gerekmektedir.

(1) Yukarıda da belirtildiği gibi, okur-yazarlık, yaşam beklentisi ve GSYİH için kullanılan en yüksek ve en düşük değerler 1992 UNDP Raporunda kullanılanların aynıdır.

(2) Okur-yazarlık verileri il düzeyinde vardır, DİE verileri kullanılmıştır. UNDP raporu UNESCO'nun verilerini kullanmaktadır. DİE ve UNESCO verileri arasında farklar vardır. Türkiye'nin sıralamadaki yeri üzerindeki etkisi Tablo 2'de "TÜRKİYE *" olarak gösterilmiştir.

(3) İl düzeyinde yaşam beklentisi için yeni veriler mevcut değildir. 1966 yılından kalma bir hayat tablosu vardır. Bölgesel düzeyde (beş bölge ve üç büyük şehir) hazırlanmıştır ve kent-kır, erkek-kadın arasındaki farkları göstermektedir (Alpay, 1969). Devlet Planlama Teşkilatı ile Dünya Bankası da

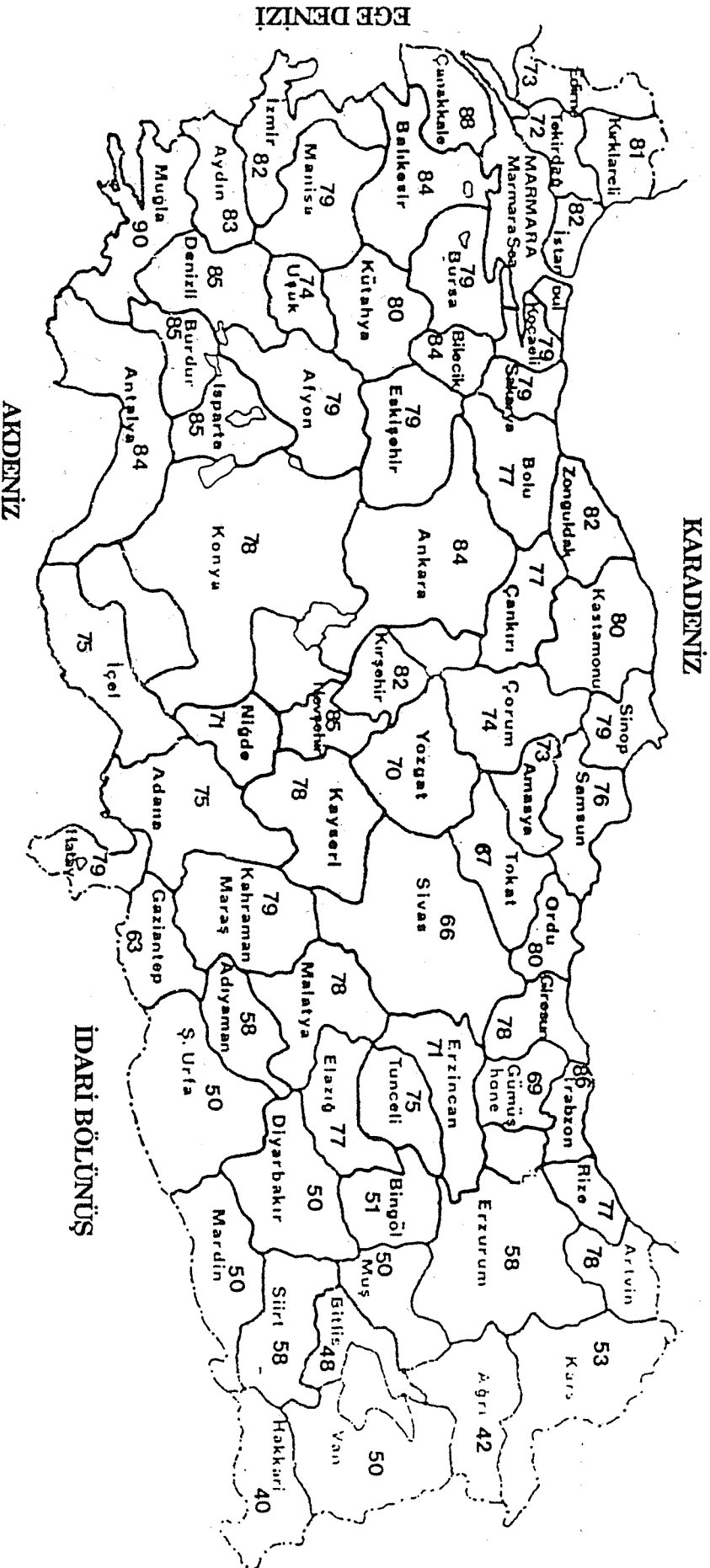

TABLO 1

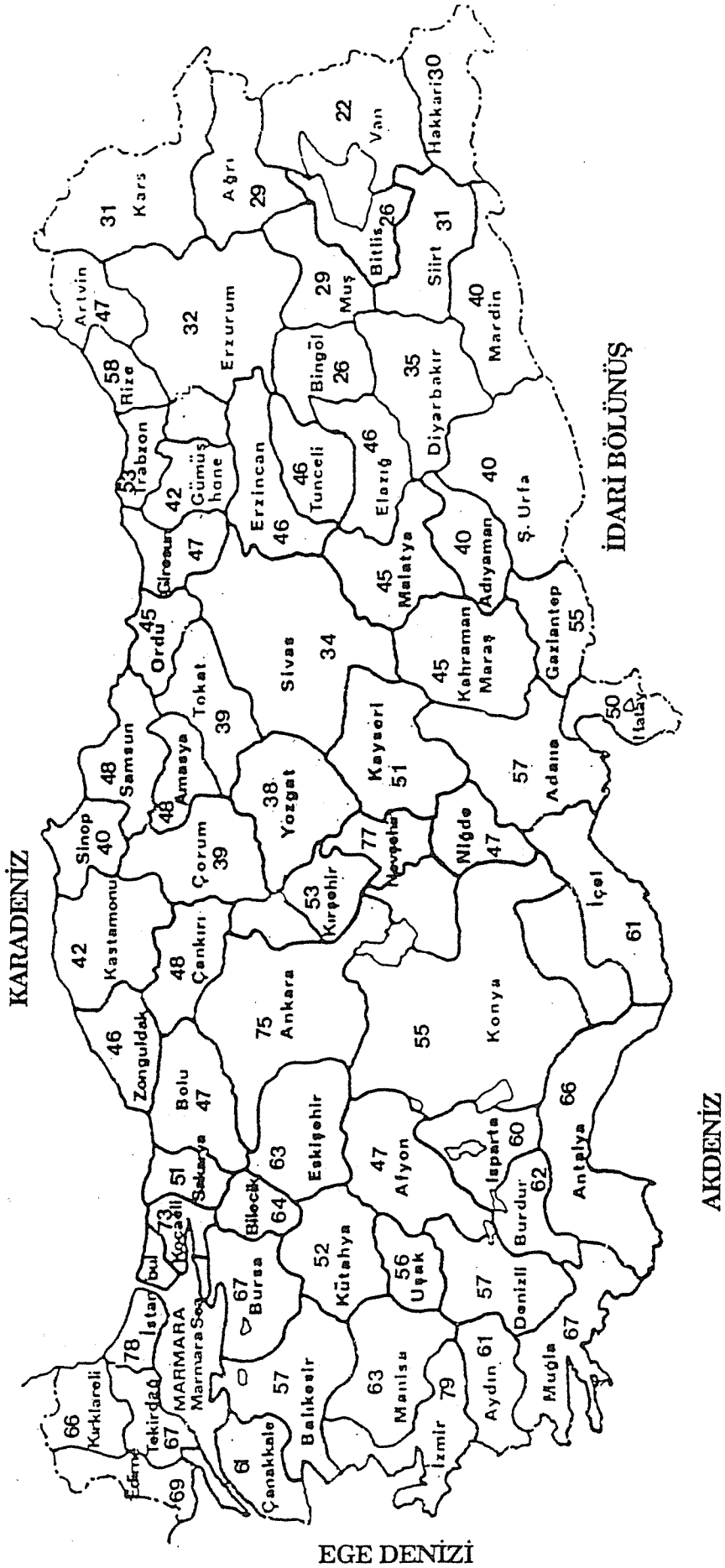
İNSANCA GELİŞME ENDEKSLERİ : TÜRKİYE BÜTÜN İLLER (1990)

KENT				KIR					
ERKEK KADIN TOPLAM				ERKEK KADIN TOPLAM					
Yüksek Gelişme				Orta Gelişme					
48	MUĞLA	0.907	0.903	0.906	35	İZMİR	0.804	0.775	0.790
17	ÇANAKKALE	0.902	0.862	0.887	34	İSTANBUL	0.791	0.779	0.787
61	TRABZON	0.865	0.852	0.861	50	NEVŞEHİR	0.801	0.757	0.776
15	BURDUR	0.863	0.845	0.859	06	ANKARA	0.772	0.732	0.751
20	DENİZLİ	0.870	0.835	0.856	41	KOCAELİ	0.744	0.716	0.731
32	İSPARTA	0.860	0.843	0.855	22	EDİRNE	0.699	0.684	0.692
50	NEVŞEHİR	0.868	0.834	0.851	16	BURSA	0.690	0.661	0.675
11	BİLEÇİK	0.848	0.841	0.849	48	MUĞLA	0.683	0.666	0.675
06	ANKARA	0.866	0.816	0.849	59	TEKİRDAĞ	0.675	0.666	0.671
10	BALIKESİR	0.853	0.838	0.847	39	KIRKLARELİ	0.670	0.657	0.664
07	ANTALYA	0.855	0.832	0.845	07	ANTALYA	0.681	0.641	0.661
09	AYDIN	0.849	0.825	0.837	11	BİLEÇİK	0.655	0.637	0.645
35	İZMİR	0.833	0.813	0.825	45	MANİSA	0.658	0.621	0.639
40	KİRŞEHİR	0.842	0.796	0.822	26	ESKİŞEHİR	0.653	0.626	0.639
34	İSTANBUL	0.832	0.810	0.822	15	BURDUR	0.639	0.617	0.626
67	ZONGULDAK	0.831	0.808	0.821	17	ÇANAKKALE	0.619	0.608	0.614
39	KIRKLARELİ	0.810	0.812	0.815	33	İÇEL	0.628	0.598	0.613
37	KASTAMONU	0.827	0.779	0.809	09	AYDIN	0.628	0.593	0.610
52	ORDU	0.836	0.685	0.804	32	İSPARTA	0.618	0.587	0.601
43	KÜTAHYA	0.811	0.785	0.80.	53	RİZE	0.629	0.554	0.586
Orta Gelişme				Düşük Gelişme					
54	SAKARYA	0.812	0.782	0.799	05	AMASYA	0.510	0.46	0.488
31	HATAY	0.823	0.691	0.799	18	ÇANKIRI	0.506	0.469	0.484
45	MANİSA	0.809	0.783	0.798	55	SAMSUN	0.511	0.461	0.483
41	KOCAELİ	0.811	0.784	0.797	51	NİĞDE	0.518	0.446	0.478
26	ESKİŞEHİR	0.796	0.792	0.796	14	BOLU	0.498	0.453	0.473
16	BURSA	0.806	0.783	0.795	28	GİRESUN	0.519	0.438	0.473
57	SINOP	0.817	0.680	0.795	03	AFYON	0.500	0.448	0.472
03	AFYON	0.803	0.753	0.790	08	ARTVİN	0.500	0.451	0.471
46	K.MARAŞ	0.821	0.687	0.790	67	ZONGULDAK	0.495	0.446	0.469
28	GİRESUN	0.806	0.724	0.788	62	TUNCELİ	0.498	0.435	0.463
42	KONYA	0.804	0.721	0.788	24	ERZİNCAN	0.497	0.432	0.462
38	KAYSERİ	0.812	0.695	0.787	23	ELAZIĞ	0.517	0.416	0.462
08	ARTVİN	0.795	0.769	0.787	44	MALATYA	0.497	0.416	0.456
44	MALATYA	0.810	0.727	0.781	52	ORDU	0.489	0.425	0.452
14	BOLU	0.773	0.774	0.775	46	K.MARAŞ	0.496	0.412	0.452
53	RİZE	0.807	0.729	0.773	37	KASTAMONU	0.457	0.407	0.428
18	ÇANKIRI	0.775	0.728	0.772	29	GÜMÜŞHANE	0.463	0.396	0.422
23	ELAZIĞ	0.805	0.729	0.770	02	ADYAMAN	0.458	0.362	0.408
55	SAMSUN	0.788	0.742	0.767	47	MARDİN	0.469	0.348	0.405
33	İÇEL	0.765	0.744	0.756	63	ŞURFA	0.469	0.347	0.405
62	TUNCELİ	0.771	0.739	0.753	57	SINOP	0.428	0.386	0.403
01	ADANA	0.768	0.713	0.752	19	ÇORUM	0.424	0.381	0.399
64	UŞAK	0.766	0.689	0.745	66	TOKAT	0.425	0.372	0.396
19	ÇORUM	0.761	0.684	0.740	66	YOZGAT	0.425	0.357	0.387
05	AMASYA	0.762	0.704	0.739	21	DIYARBAKIR	0.420	0.299	0.357
22	EDİRNE	0.743	0.723	0.737	58	SİVAS	0.386	0.317	0.347
59	TEKİRDAĞ	0.729	0.711	0.724	25	ERZURUM	0.367	0.282	0.321
24	ERZİNCAN	0.743	0.545	0.717	36	KARS	0.352	0.279	0.313
51	NİĞDE	0.738	0.684	0.717	56	SİİRT	0.367	0.261	0.312
66	YOZGAT	0.731	0.700	0.706	30	HAKKARİ	0.351	0.252	0.300
29	GÜMÜŞHANE	0.715	0.620	0.699	49	MÜŞ	0.360	0.239	0.297
60	TOKAT	0.695	0.598	0.677	04	AĞRI	0.351	0.246	0.294
58	SİVAS	0.689	0.586	0.666	13	BİTLİS	0.318	0.220	0.266
27	G.ANTEP	0.679	0.567	0.639	12	BİNGÖL	0.308	0.223	0.261
02	ADYAMAN	0.631	0.440	0.585	65	VAN	0.280	0.168	0.221
25	ERZURUM	0.613	0.504	0.584					
56	SİİRT	0.634	0.523	0.582					
36	KARS	0.558	0.480	0.835					
12	BİNGÖL	0.557	0.530	0.514					
49	MÜŞ	0.546	0.501	0.508					
63	MARDİN	0.556	0.413	0.504					
63	ŞURFA	0.552	0.419	0.504					
65	VAN	0.514	0.497	0.505					
21	DIYARBAKIR	0.552	0.414	0.501					
Düşük Gelişme									
13	BİTLİS	0.520	0.432	0.482					
04	AĞRI	0.469	0.335	0.427					
30	HAKKARİ	0.445	0.321	0.401					

Gratik 1
İnsanca Gelişme Endeksleri
Kentse Alanlar

Grafik 2
İnsanca Gelişme Endeksleri
Kırsal Alanlar

(ülke bütünü için) veri yayımlamaktadır. DİE, 1991 de "1989 Türkiye Nüfus Araştırması"nı yayımlamıştır. Bu yayında Türkiye'nin bütünü için tek hayat tablosu vardır. Bu çalışmada kullanılan il düzeyinde yaşam beklentisi verileri, Ankara'da, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdüleri Enstitüsünce yürütülen özel bir araştırmadan alınmıştır. Burada yaşam beklentisi il düzeyinde ve her ilin kır ve kent kesimleri için ayrı ayrı hesaplanmıştır. Hesaplar "endirekt" yöntemle yapılmış ve 1985 Sayım verileri esas alınmıştır.

(4) GSYİH'lar Özetün' ün bir araştırmasından alınmıştır (Özetün, 1988). İl düzeyindeki en son veriler 1986 yılına aittir. Böylece, il düzeyindeki GSYİH rakamlarını 1990 yılına getirmek için bazı tahminlere başvurulmuştur. Bu çalışmada Türkiye için ortalama GSYİH, 1992 İnsanca Gelişme raporundaki gibi 4,002 dolar kabul edilmiştir. Bu rakam Dünya Bankasından alınmıştır. Buna rağmen, Devlet Planlama Teşkilatı, OECD tarafından yayınlanan, daha yüksek bir GSYİH'ya değinerek 4,002 dolar rakamının doğruluğunu tartışmaktadır.

Daha sonra, Türkiye'de gelir dağılımı üzerine bir araştırmada verilen gelir oranları esas alınarak GSYİH 'lar kırsal ve kentsel gelirler olarak bölümlere ayrılmıştır (Celasun, 1986). Kentsel gelirlerde de, Sosyal Sigortalar Kurumunun (SSK, 1990) illere göre ücret oranları verileri kullanılarak erkekler ve kadınlar arasındaki farklar dikkate alınmıştır.

Aşağıdaki sayfalarda, bu çalışmanın asıl bulguları Tablo 1 ile 1 ve 2 sayılı Grafiklerde (haritalarda) yer almaktadır.

Türkiye İçindeki Farklılıklar ve Yoksunluk

Birinci Tablo ile iki harita, Türkiye'deki coğrafi bölgeler, kırsal ve kentsel alanlar, erkekler ve kadınlar arasındaki büyük farkları gözler önüne sermektedir.

Aşağıdaki Tablolar, Tablo 2 ve Tablo 3, Türkiye'nin her ilini uluslararası sınıflandırmanın içine yerleştirmektedir. Türkiye, 1990 yılında dünyada 71 inci sırada yer almaktayken, 52 il merkezi (kentsel alanlar) bu ortalama HDI değeri olan 0.671 'in üzerindedir. İllerden 20 'si yüksek düzeyde gelişmiş ülkeler arasında, 44 'ü orta derecede gelişmişlik düzeyinde ve üçü de düşük gelişmişlik düzeyindedir. Dünyada 52 ülke, Türkiye'nin en az gelişmiş il merkezi olan Ağrı'dan daha düşük bir insanca gelişme endeksi düzeyinde bulunmaktadır. Türkiye'nin sıralamada en üstteki ili olan Muğla'dan (0,906) daha yukarıda yalnız 25 ülke vardır. Türkiye'nin il merkezleri, uluslararası skalada 25 ila 108 inci sıralar arasında dağılmıştır.

Tablo 3'te de görüleceği gibi, Türkiye'de insanca gelişmenin yüksek düzeyinde hiç bir kırsal alan (il) yoktur. 32 ildeki kırsal bölgeler orta gelişmişlik düzeyindeki ülkeler arasında sıralanmakta ve 45 ildeki kırsal bölgeler de düşük gelişmişlik düzeyindeki ülkeler arasında sıralanmaktadır. Bu bölgelerin çoğunluğu Türkiye'nin Doğu bölgesindedir. Doğu Karadeniz sahillerinin kırsal kesimleri, Doğu ve Güney Doğu Anadolu sıralamada çok düşük düzeylerde yer almaktadır. Türkiye'nin, sıralamada en düşük düzeydeki kırsal kesiminden daha düşük bir İnsanca Gelişme endeksine sahip olan ülke sayısı sadece 29'dur. Genelde, HDI, Türkiye'de Van ilinin kırsal alanlarında 0,221' den Muğla il merkezinde 0,906' ya kadar sıralanmaktadır. Şu halde farklar göze batacak kadar yüksektir. Türkiye'deki

gelişmişlik düzeyleri Afrika ölçülerinden Avrupa standartlarına kadar uzanmaktadır.

İllerin Yüksek, Orta ve Düşük İnsanca Gelişme Düzeylerine Göre Dökümü

İller eşit büyüklükte olmadıklarına göre, insanca gelişme verileri bir de toplam nüfusun oranına göre verilebilir. Aşağıdaki Grafikler (Grafik 3 - 7) HDI'ı toplam nüfusun yüzdeleri olarak sunmaktadır.

Grafik 3 'te de görüldüğü gibi, Türkiye'de toplam nüfusun % 32,1'i yüksek düzeyde insanca gelişmeye erişmiştir. % 43,2'si orta ve % 24,7'si de düşük düzeydedir. Bu grafik bu çalışmanın temel bulgusu olarak değerlendirilebilir. Türkiye, bütünü (ülke) orta düzey sıralarında yer almakla beraber, nüfusunun çoğunluğu bu düzeyde değildir.

Nüfusun yaklaşık olarak, % 32,1'i yüksek bir kalkınma düzeyine erişmiştir. Bunun % 19,9 'u erkek ve % 12,2 'si kadındır (Resim 4,5 ve 7). Erkekler ve kadınlar orta kalkınma düzeyinde hemen hemen eşit olarak temsil edilmiştir. Bununla birlikte, kadınlar düşük kalkınma düzeyindeki nüfusun göreceli olarak en büyük kısmını (% 24,7'nin % 15,4'ü) oluşturmaktadır. Düşük kalkınma düzeyinin büyük kısımları kırsal kesimdeki kadınlar arasında gözlemlenmektedir.

Kentsel - Kırsal Alanlar Arasındaki Farklılıklar

Tablo 4'de, kentsel merkezler ile aynı illerin kırsal alanları arasındaki insanca gelişme uçurumu özetlenmektedir (Ayrıca Bkz. Grafik 8). Yüzdeler illerin merkezleri ile kırsal alanlarının (köyler ve köy-altı birimler) HDI'ları arasındaki farklılıklardır. Türkiye 'de, insanca gelişmedeki en önemli uçurum kırsal ve kentsel alanlar arasında görünmektedir. Karadeniz bölgesi illerinin hemen tamamında köylerle il merkezi arasındaki insanca gelişme uçurumu, hemen hemen İstanbul ile Ağrı arasındaki uçurum kadar büyüktür. Karadeniz'deki kır-kent farkı Türkiye'nin Güney Doğusundakilerden daha büyüktür.

En düşük gelişmişlik uçurumları, Kuzey Batının yüksek düzeyindeki sanayileşmiş illerinde gözlemlenmiştir. Bununla beraber, Güney Doğuda da uçurumun nisbeten küçük olduğu iller vardır, ancak buralarda gelişmişlik düzeyi de düşüktür.

Kadın ve Erkek Arasındaki Farklılıklar

Kentsel erkek-kadın farklılıkları, kırsal erkek-kadın farklılıklarından daha büyüktür. Bunun sebebi hesaplama yöntemidir. Kentsel alanlarda erkek ve kadın gelirleri her ildeki ücret oranına göre farklılaştırılmıştır. Oysa ki, kırsal gelirler hanehalkı geliri olarak varsayılmış ve hem kadın hem erkekler için eşit olarak varsayılmıştır.

Kırsal alanda erkek-kadın farklılıkları, tümüyle, kırsal kesimdeki kadın nüfusun düşük eğitim düzeyinden kaynaklanmaktadır. Kadınların yaşam beklentisi genellikle erkeklerinkinden daha yüksektir. Yukarıda

TABLO 2

İLLERE GÖRE İNSANCA GELİŞME ENDEKSLERİNİN ULUSLARARASI SIRALANMASI; TÜRKİYE: İL MERKEZLERİ (İller)

Yüksek Gelişme

1	Kanada	0.982
2	Japonya	0.981
3	Norveç	0.978
4	İsviçre	0.977
5	İsveç	0.976
6	ABD	0.976
7	Avustralya	0.971
8	Fransa	0.969
9	Hollanda	0.968
10	İngiltere	0.962
11	İzlanda	0.958
12	Almanya	0.953
14	Finlandiya	0.953
15	Avusturya	0.950
16	Belçika	0.950
17	Yeni Zelanda	0.947
18	İsrail	0.939
19	Lüksemburg	0.929
20	Barbados	0.927
21	İtalya	0.922
22	İrlanda	0.921
23	İspanya	0.916
24	Hong Kong	0.913
25	Kıbrıs	0.912
	MUĞLA	0.906
26	Yunanistan	0.901
27	Çekoslovakya	0.897
28	Macaristan	0.893
	ÇANAKKALE	0.887
29	Uruguay	0.880
30	Trinidad ve Tobago	0.876
31	Bahamalar	0.875
32	Pclonya	0.874
33	SSCB	0.873
34	Kore Cumh.	0.871
35	Bulgaristan	0.865
	TRABZON	0.861
36	Şili	0.863
	BURDUR	0.859
37	Yugoslavya	0.857
	ISPARTA	0.855
38	Malta	0.854
	NEVŞEHİR	0.851
39	Portekiz	0.850
	BİLECİK	0.849
40	Singapur	0.848
	ANKARA	0.848
41	Brunei Darüssalam	0.848
	BALIKESİR	0.847
	ANTALYA	0.845
42	Kosta Rika	0.842
	AYDIN	0.837
43	Arjantin	0.833
	İZMİR	0.825
44	Venezuela	0.824
	KIRŞEHİR	0.822
	İSTANBUL	0.822
	ZONGULDAK	0.821

45	Kuveyt	0.815
	KIRKLARELİ	0.815
	KASTAMONU	0.809
46	Meksika	0.804
	ORDU	0.804
47	Katar	0.802
	KÜTAHYA	0.800

Orta Gelişme

	SAKARYA	0.799
	HATAY	0.799
	MANISA	0.798
	KOCAELİ	0.797
	ESKİŞEHİR	0.796
	BURSA	0.795
	SINOP	0.795
48	Moritius	0.793
49	Arnavutluk	0.791
50	Bahreyn	0.790
	AFYON	0.790
	K. MARAŞ	0.790
51	Malezya	0.789
	GİRESUN	0.788
	KONYA	0.788
	KAYSERİ	0.787
	ARTVIN	0.787
52	Dominika	0.783
53	Antigua ve Barbuda	0.781
	MALATYA	0.781
	BOLU	0.775
	RİZE	0.773
	ÇANKIRI	0.772
	ELAZIĞ	0.770
	SAMSUN	0.767
54	Grenada	0.758
55	Kolombiya	0.758
	İÇEL	0.756
	TUNCELİ	0.753
	ADANA	0.752
56	Surinam	0.749
	UŞAK	0.745
	ÇORUM	0.740
57	BAE	0.740
58	Seyşeller	0.740
59	Brezilya	0.739
	AMASYA	0.739
	EDİRNE	0.737
60	Romanya	0.733
61	Küba	0.732
62	Panama	0.731
	TEKİRDAĞ	0.724
63	Jamaika	0.722
	ERZİNCAN	0.717
	NİĞDE	0.717
64	Fiji	0.713
65	Santa Lucia	0.712

YOZGAT	0.706
GÜMÜŞHANE	0.699
66 St Vincent	0.693
67 Suudi Arabistan	0.687
68 St Kitts ve Nevis	0.686
69 Tayland	0.685
TURKIYE *	0.681
TOKAT	0.677
70 Güney Afrika	0.674
71 Türkiye	0.671
SIVAS	0.666
72 Suriye A.C.	0.665
73 Belize	0.665
74 Libya A.Cem.	0.659
75 Kore D.C.	0.654
76 Sri Lanka	0.651
77 Ekvador	0.639
78 Paraguay	0.637
79 Çin	0.612
80 Filipinler	0.600
81 Peru	0.600
82 Oman	0.598
83 Dominik Cumh.	0.595
84 Samoa	0.591
85 Irak	0.589
86 Ürdün	0.586
ADIYAMAN	0.585
ERZURUM	0.584
SIİRT	0.582
87 Tunus	0.582
88 Mogolistan	0.574
89 Lübnan	0.561
90 İran İsl.Cumh.	0.547
91 Gabon	0.545
92 Guyana	0.539
93 Vanuatu	0.536
KARS	0.535
94 Botsvana	0.534
95 Cezayir	0.533
BİNGÖL	0.514
MUŞ	0.508
MARDİN	0.504
Ş. URFA	0.504
VAN	0.502
DIYARBAKIR	0.501

Düşük Gelişme

96 El Salvador	0.498
97 Nikaragua	0.496
98 Endonezya	0.491
99 Maldivler	0.490
100 Guatemala	0.485
BİTLİS	0.482
101 Honduras	0.473
102 Vietnam	0.464
103 Svaziland	0.458
104 Cape Verde	0.437

105 Solomon A.	0.434
106 Fas	0.429
AĞRI	0.427
107 Lesoto	0.423
HAKKARI	0.401
108 Zimbabve	0.397
109 Bolivya	0.394
110 Mısır	0.385
111 Myanmar	0.385
112 Sao Tome ve Princ.	0.374
113 Kongo	0.372
114 Kenya	0.366
115 Madagaskar	0.325
116 Papua Yeni Gine	0.321
117 Zambiya	0.315
118 Kamerun	0.313
119 Gana	0.310
120 Pakistan	0.305
121 Hindistan	0.297
122 Namibya	0.295
123 Fildişi Sahili	0.289
124 Haiti	0.276
125 Komor	0.269
126 Tanzanya	0.268
127 Zaire	0.292
128 Nijerya	0.241
129 Lao D.H.C.	0.240
130 Yemen	0.232
131 Liberya	0.227
132 Togo	0.218
133 Uganda	0.192
134 Ruvanda	0.186
135 Bangladeş	0.185
136 Kamboçya	0.178
137 Senegal	0.178
138 Etyopya	0.173
139 Angola	0.169
140 Nepal	0.168
141 Malavi	0.166
142 Burundi	0.165
143 Ekvator Ginesi	0.163
144 Merkezi Afr.Cumh.	0.159
145 Sudan	0.157
146 Mozambik	0.153
147 Butan	0.146
148 Moritanya	0.141
149 Benin	0.111
150 Çad	0.088
151 Somali	0.088
152 Gine-Bisau	0.088
153 Cibuti	0.084
154 Gambiya	0.083
155 Mali	0.081
156 Nijer	0.078
157 B. Faso	0.074
158 Afganistan	0.065
159 Sierra Leone	0.062
160 Gine	0.052

TABLO 3

İLLERE GÖRE İNSANCA GELİŞME ENDEKSLERİNİN ULUSLARARASI SIRALANMASI ; TÜRKİYE : KIRSAL ALANLAR

Yüksek Gelişme

1	Kanada	0.982	53	Antigua ve Barbuda	0.781
2	Japonya	0.981		NEVŞEHİR	0.776
3	Norveç	0.978	54	Grenada	0.758
4	İsviçre	0.977	55	Kolombiya	0.758
5	İsveç	0.976		ANKARA	0.751
6	ABD	0.976	56	Surinam	0.749
7	Avustralya	0.971	57	BAE	0.740
8	Fransa	0.969	58	Seyşeller	0.740
9	Hollanda	0.968	59	Brezilya	0.739
10	İngiltere	0.962	60	Romanya	0.733
11	İzlanda	0.958	61	Küba	0.732
12	Almanya	0.953		KOCAELİ	0.731
13	Danimarka	0.953	62	Panama	0.731
14	Finlandiya	0.953	63	Jamaika	0.722
15	Avusturya	0.950	64	Fiji	0.713
16	Belçika	0.950	65	Santa Lucia	0.712
17	Yeni Zelanda	0.947	66	St Vincent	0.693
18	İsrail	0.939		EDİRNE	0.692
19	Lüksemburg	0.929	67	Suudi Arabistan	0.687
20	Barbados	0.927	68	St Kitts ve Nevis	0.686
21	İtalya	0.922	69	Tayland	0.685
22	İrlanda	0.921		BURSA	0.675
23	İspanya	0.916		MUĞLA	0.675
24	Hong Kong	0.913	70	Güney Afrika	0.674
25	Kıbrıs	0.912	71	Türkiye	0.671
26	Yunanistan	0.901		TEKİRDAĞ	0.671
27	Çekoslovakya	0.897	72	Suriye A.C.	0.665
28	Macaristan	0.893	73	Belize	0.665
29	Uruguay	0.890		KIRKLARELİ	0.664
30	Trinidad ve Tobago	0.876		ANTALYA	0.661
31	Bahamalar	0.875	74	Libya A.Cem.	0.659
32	Polonya	0.874	75	Kore D.C.	0.654
33	SSCB	0.873	76	Sri Lanka	0.651
34	Kore C.	0.871		BİLECİK	0.645
35	Bulgaristan	0.865	77	Ekvador	0.641
36	Şili	0.863		MANİSA	0.639
37	Yugoslavya	0.857		ESKİŞEHİR	0.639
38	Malta	0.854	78	Paraguay	0.637
39	Portekiz	0.850		BURDUR	0.626
40	Singapur	0.848		ÇANAKKALE	0.614
41	Brunei Darüssalam	0.848		İÇEL	0.613
42	Kosta Rika	0.842	79	Çin	0.612
43	Arjantin	0.833		AYDIN	0.610
44	Venezuela	0.824		İSPARTA	0.601
45	Kuveyt	0.815	80	Filipinler	0.600
46	Meksika	0.804	81	Peru	0.600
47	Katar	0.802	82	Oman	0.598
			83	Dominik Cumh.	0.595
			84	Samoa	0.591
			85	Irak	0.589
			86	Ürdün	0.586
				RİZE	0.586
			87	Tunus	0.582
				BALIKESİR	0.579
				ADANA	0.577
			88	Mogolistan	0.574
				DENİZLİ	0.572
				UŞAK	0.562

Orta Gelişme

48	Moritus	0.793
49	Arnavutluk	0.791
50	Bahreyn	0.790
	İZMİR	0.790
51	Malezya	0.789
	İSTANBUL	0.787
52	Dominika	0.783

89	Lübnan	0.561
	GAZIANTEP	0.554
	KONYA	0.550
90	İran İsl.Cumh.	0.547
91	Gabon	0.545
92	Guyana	0.539
	TRABZON	0.539
	KIRŞEHİR	0.536
93	Vanuatu	0.536
94	Botsvana	0.534
95	Cezayir	0.533
	KÜTAHYA	0.522
	KAYSERİ	0.518
	SAKARYA	0.517
	HATAY	0.507

Düşük Gelişme

96	El Salvador	0.498
97	Nikaragua	0.496
98	Endonezya	0.491
99	Maldivler	0.490
	AMASYA	0.488
100	Guatemala	0.485
	ÇANKIRI	0.484
	SAMSUN	0.483
	NIĞDE	0.478
	BOLU	0.473
	GİRESUN	0.473
101	Honduras	0.473
	AFYON	0.472
	ARTVIN	0.471
	ZONGULDAK	0.469
102	Vietnam	0.464
	TUNCELİ	0.463
	ERZİNCAN	0.462
	ELAZIĞ	0.462
103	Svaziland	0.458
	MALATYA	0.456
	ORDU	0.452
	K.MARAŞ	0.452
104	Cape Verde	0.437
105	Solomon Adl.	0.434
106	Fas	0.429
	KASTAMONU	0.428
107	Lesoto	0.423
	GÜMÜŞHANE	0.422
	ADİYAMAN	0.408
	MARDİN	0.405
	Ş. URFA	0.405
	SİNOP	0.403
	ÇORUM	0.399
108	Zimbabve	0.397
	TOKAT	0.396
109	Bolivya	0.394
	YOZGAT	0.396
110	Mısır	0.385
111	Miyanmar	0.385
112	Sao Tome ve Princ.	0.374

113	Kongo	0.372
114	Kenya	0.366
	DIYARBAKIR	0.357
	SIVAS	0.347
115	Madagaskar	0.325
116	Papua Yeni Gine	0.321
	ERZURUM	0.321
117	Zambiya	0.315
118	Kamerun	0.313
	KARS	0.313
	ŞİRT	0.312
119	Gana	0.310
120	Pakistan	0.305
	HAKKARİ	0.300
121	Hindistan	0.297
	MUŞ	0.297
122	Namibya	0.295
	AĞRI	0.294
123	Fildişi Sahili	0.289
124	Haiti	0.276
125	Komor	0.269
126	Tanzanya	0.268
	BİTLİS	0.266
127	Zaire	0.292
	BİNGÖL	0.261
128	Nijerya	0.241
129	Lao D.H.C.	0.240
130	Yemen	0.232
131	Liberya	0.227
	VAN	0.221
132	Togo	0.218
133	Uganda	0.192
134	Ruvanda	0.186
135	Bangladeş	0.185
136	Kamboçya	0.178
137	Senegal	0.178
138	Etyopya	0.173
139	Angola	0.169
140	Nepal	0.168
141	Malavi	0.166
142	Burundi	0.165
143	Ekvator Ginesi	0.163
144	Merkezi Afr. Cum.	0.159
145	Sudan	0.157
146	Mozambik	0.153
147	Butan	0.146
148	Moritanya	0.141
149	Benin	0.111
150	Çad	0.088
151	Somali	0.088
152	Gine-Bisau	0.088
153	Cibuti	0.084
154	Gambiya	0.083
155	Mali	0.081
156	Nijer	0.078
157	Burkina Faso	0.074
158	Afganistan	0.065
159	Sierra Leone	0.062
160	Gine	0.052

belirtildiği üzere, gelirleri de erkeklerle eşit olarak varsayılmıştır. En yüksek farklılıklar Güney Doğu Anadolu'dadır, yani, Güney Doğudaki kadın nüfus en düşük eğitim düzeyinde olup en düşük insanca gelişme düzeyine sahiptir. Van ilindeki kadın nüfusun endeksi sadece % 16,8 dir. Kadın nüfus için en yüksek endeks % 90,3'le Muğla'dadır.

Kentsel erkek-kadın nüfusun HDI farkı Tablo 5'te gösterilmiştir. Büyük farklar Doğu illerindedir. Şurasını belirtmekte de yarar var: büyük kent-kır, erkek-kadın farklılıkları aynı bölgelerde, aynı illerde gözlemlenmektedir (Ayrıca Bkz. Grafik 8 ve 9).

Sonuçlar

Bu çalışmanın amacı UNDP raporlarında Türkiye ile ilgili olarak elde edilmiş bulunan sonuçların iyileştirilmesidir. İnsanca Gelişme Endeksleri Türkiye'nin altmış yedi ili için kent/kır ve erkek/kadın düzeylerinde hesaplanmıştır (Tablo 1). Bu endeksler şimdi UNDP'nin asıl raporunda verilmiş bulunan uluslararası HDI sıralamasına göre değerlendirilecektir (Tablo 2 ve 3). Endeksler sadece Türkiye'nin illerini sıralamakla kalmamış, bunları uluslararası skala içindeki sıralamaya da yerleştirmiştir.

Endeksler, gerek yerel gerek merkezi düzeydeki yöneticilere politika önermektedir. Türkiye'deki insanca gelişme farklılıkları sadece bölgesel düzeyde değildir. Aynı il içindeki farklılıklar, Türkiye'nin Batısı ile Doğusu kadar büyük olabilmektedir. Aynı il merkezinde bile, kadın-erkek insanca gelişme uçurumları çok büyük boyutlardadır. Doğudaki kırsal kesim/yetişkin/kadın eğitim düzeyi uçurumu özellik arzeden ve bu nedenle özel çözüm gerektiren bir sorun olarak görünmektedir; yeni ilkokulların bu yaş gruplarına yararı çok az olacaktır.

Türkiye'de insanca gelişmede en büyük uçurumlar kırsal ve kentsel kesimler arasındadır. Kırsal kesim nüfusunun düşük gelirli oluşunun sebebi sadece iç politikalar değildir. Tarımdaki sorunların uluslararası bir boyutu vardır. Bütün az gelişmiş ülkelerdeki tarım üreticilerinin kazançları, gelişmiş ülkelerin sebep olduğu piyasa saptırmaları dolayısıyla azalmıştır. İlginç diğer bir gözlem de, bütün temel tarım ürünlerinin - tütün, fındık, çay - hükümet politikaları sonucu yüksek oranlarda desteklenen Karadeniz bölgesinde, kırsal alandaki gelişme, ortalamanın çok gerisinde kalmıştır.

Tablo 4
Kent - Kır HDI Farkı

57	SİNOP	39.2%	05	AMASYA	25.1%
37	KASTAMONU	38.1%	51	NİĞDE	23.9%
67	ZONGULDAK	35.2%	42	KONYA	23.8%
52	ORDU	35.2%	15	BURDUR	23.2%
19	ÇORUM	34.1%	48	MUĞLA	23.2%
46	K.MARAŞ	33.8%	09	AYDIN	22.7%
44	MALATYA	32.5%	36	KARS	22.2%
61	TRABZON	32.2%	13	BİTLİS	21.6%
66	YOZGAT	31.9%	49	MUŞ	21.1%
58	SİVAS	31.8%	11	BİLECİK	20.3%
03	AFYON	31.8%	53	RİZE	18.7%
08	ARTVİN	31.6%	07	ANTALYA	18.5%
28	GİRESUN	31.5%	64	UŞAK	18.3%
23	ELAZIĞ	30.7%	02	ADİYAMAN	17.7%
14	BOLU	30.2%	01	ADANA	17.5%
31	HATAY	29.2%	45	MANİSA	15.9%
62	TUNCELİ	28.9%	26	ESKİŞEHİR	15.7%
18	ÇANKIRI	28.8%	39	KIRKLARELİ	15.1%
40	KİRŞEHİR	28.6%	21	DİYARBAKIR	14.4%
55	SAMSUN	28.4%	33	İÇEL	14.3%
20	DENİZLİ	28.4%	04	AĞRI	13.3%
54	SAKARYA	28.2%	16	BURSA	12.0%
60	TOKAT	28.1%	30	HAKKARİ	10.1%
65	VAN	28.1%	47	MARDİN	9.9%
43	KÜTAHYA	27.9%	63	Ş.URFA	9.9%
29	GÜMÜŞHANE	27.7%	06	ANKARA	9.7%
17	ÇANAĞKALE	27.4%	27	G.ANTEP	8.4%
56	ŞİRT	27.1%	50	NEVŞEHİR	7.5%
38	KAYSERİ	26.9%	41	KOCAELİ	6.6%
10	BALIKESİR	26.8%	59	TEKİRDAĞ	5.3%
25	ERZURUM	26.3%	22	EDİRNE	4.5%
24	ERZİNCAN	25.5%	35	İZMİR	3.6%
32	ISPARTA	25.4%	34	İSTANBUL	3.4%
12	BİNGÖL	25.3%			

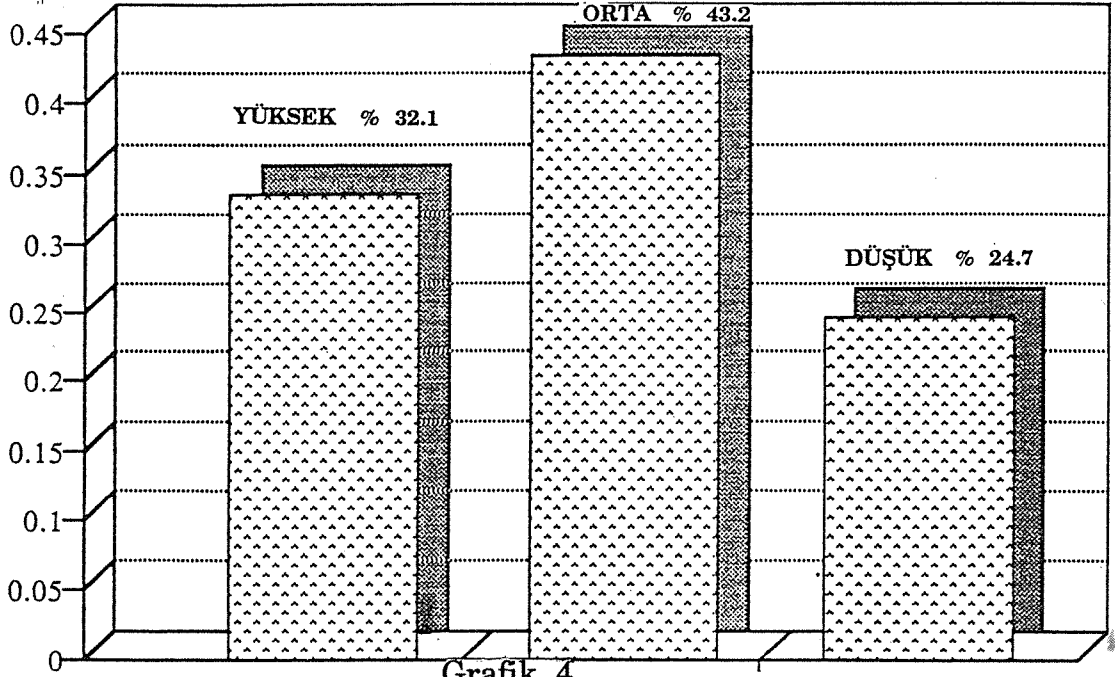
Tablo 5

Kentsel Erkek - Kadın HDI Farkı

24	ERZİNCAN	19.7%	55	SAMSUN	4.7%
02	ADİYAMAN	19.1%	40	KIRŞEHİR	4.6%
52	ORDU	15.1%	49	MUŞ	4.5%
47	MARDİN	14.3%	17	ÇANAKKALE	4.0%
21	DİYARBAKIR	13.8%	20	DENİZLİ	3.4%
57	SİNOP	13.6%	50	NEVŞEHİR	3.4%
46	K.MARAŞ	13.4%	62	TUNCELİ	3.2%
04	AĞRI	13.4%	66	YOZGAT	3.1%
63	Ş.URFA	13.3%	54	SAKARYA	3.1%
31	HATAY	13.2%	12	BİNGÖL	2.7%
30	HAKKARİ	12.4%	08	ARTVİN	2.7%
38	KAYSERİ	11.7%	41	KOCAELİ	2.6%
27	G.ANTEP	11.2%	43	KÜTAHYA	2.6%
56	SİİRT	11.1%	45	MANİSA	2.6%
25	ERZURUM	10.9%	67	ZONGULDAK	2.3%
58	SİVAS	10.3%	16	BURSA	2.3%
60	TOKAT	9.6%	07	ANTALYA	2.2%
29	GÜMÜŞHANE	9.4%	34	İSTANBUL	2.2%
13	BİTLİS	8.8%	33	İÇEL	2.1%
44	MALATYA	8.3%	09	AYDIN	2.1%
42	KONYA	8.2%	22	EDİRNE	2.0%
28	GİRESUN	8.2%	35	İZMİR	2.0%
36	KARS	7.9%	15	BURDUR	1.8%
53	RİZE	7.8%	59	TEKİRDAĞ	1.8%
64	UŞAK	7.7%	32	ISPARTA	1.7%
19	ÇORUM	7.7%	65	VAN	1.7%
23	ELAZIĞ	7.7%	10	BALIKESİR	1.5%
05	AMASYA	5.8%	61	TRABZON	1.4%
01	ADANA	5.6%	11	BİLECİK	0.7%
51	NİĞDE	5.3%	48	MUĞLA	0.4%
06	ANKARA	5.3%	26	ESKİŞEHİR	0.4%
03	AFYON	5.0%	14	BOLU	-0.1%
18	ÇANKIRI	4.8%	39	KIRKLARELİ	-0.2%
37	KASTAMONU	4.7%			

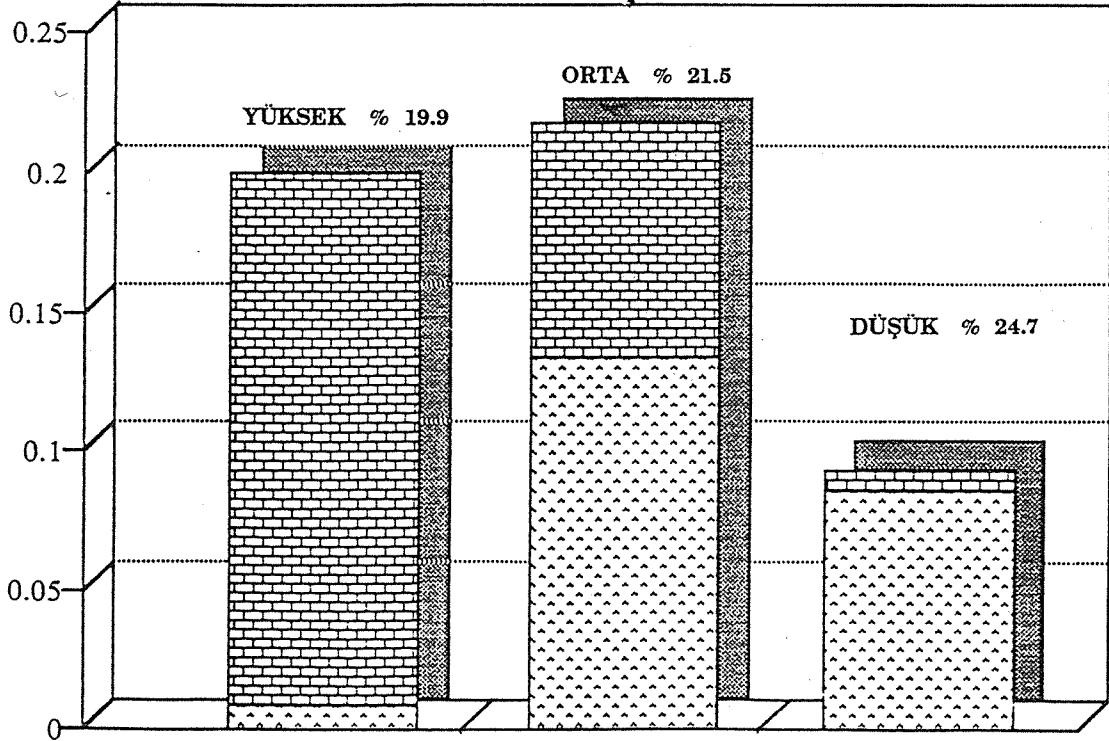
Grafik 3

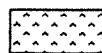

Toplam nüfusun yüzdesi olarak İnsanca Gelişme

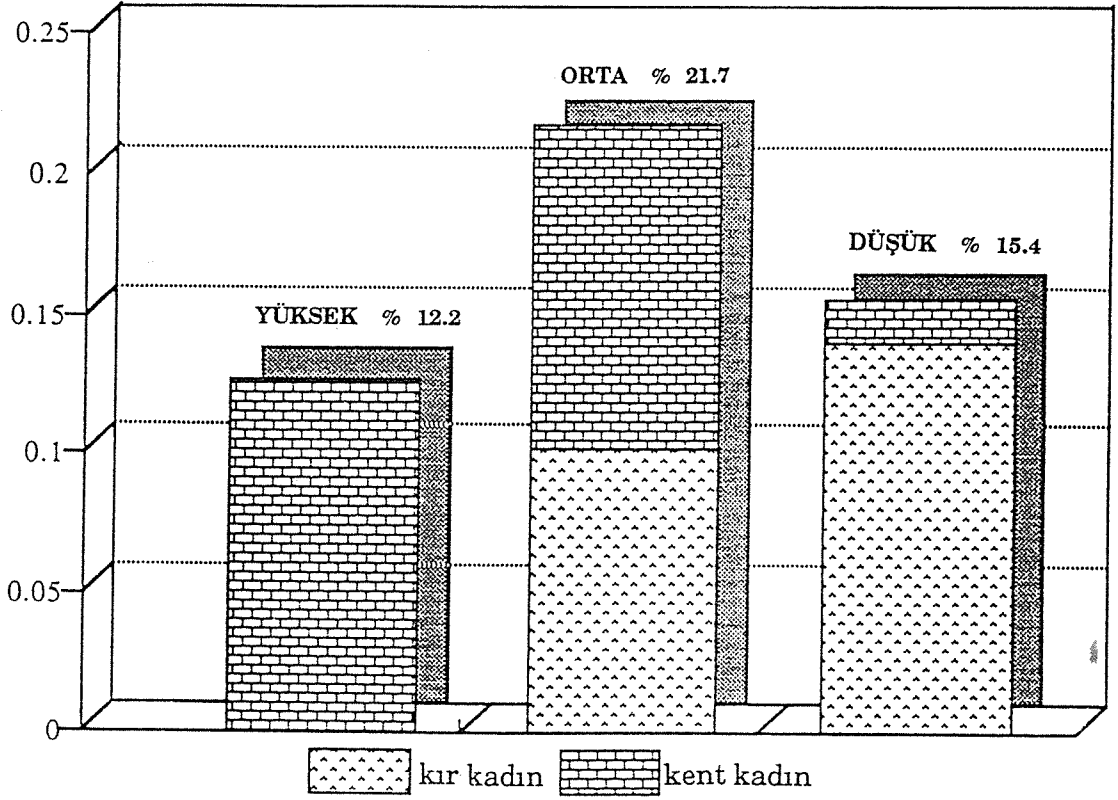
Grafik 4

Kentsel ve kırsal erkek nüfus için (toplam nüfusun % si) İnsanca Gelişme

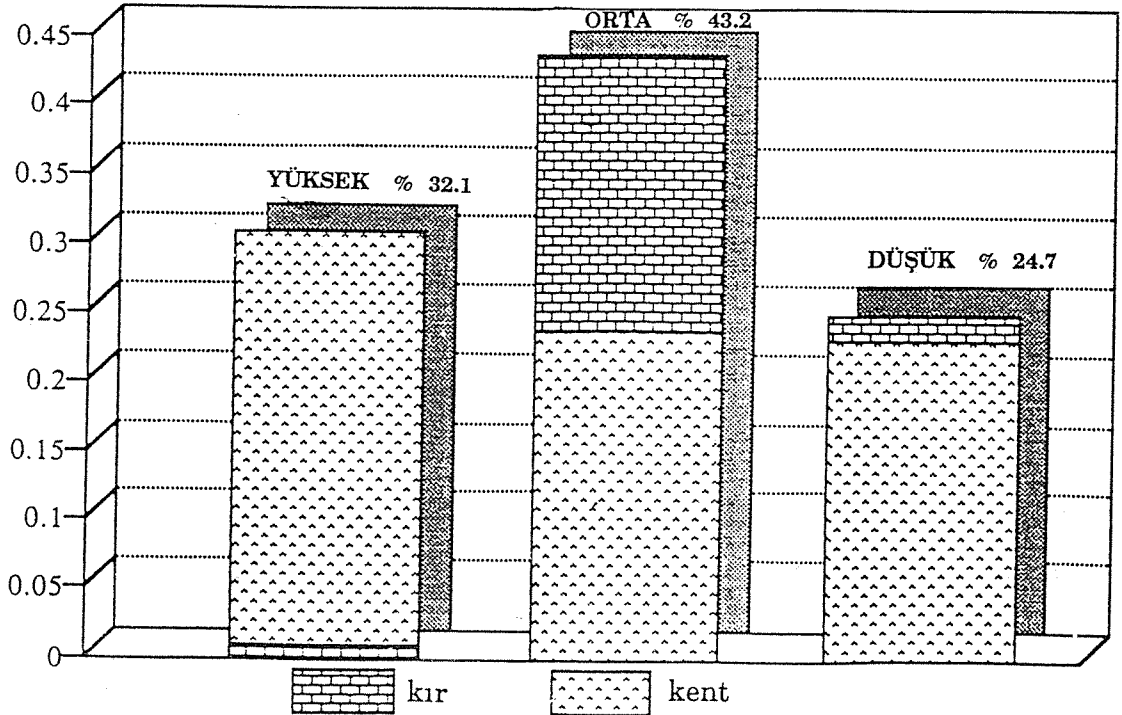
 kır erkek kent erkek

Grafik 5
Kentsel ve kırsal kadın nüfus için (toplam nüfusun % si)
İnsanca Gelişme

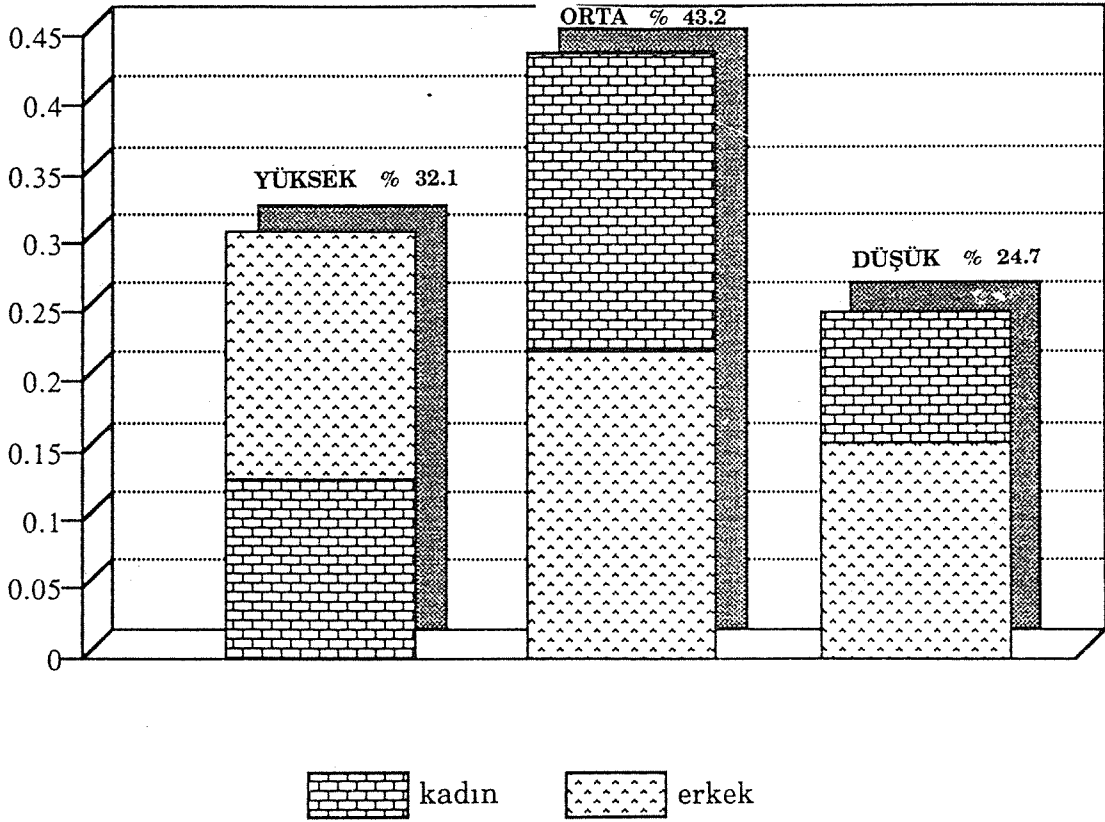
Grafik 6

Kentsel ve kırsal nüfus İnsanca Gelişmesi (toplam nüfusun % si)

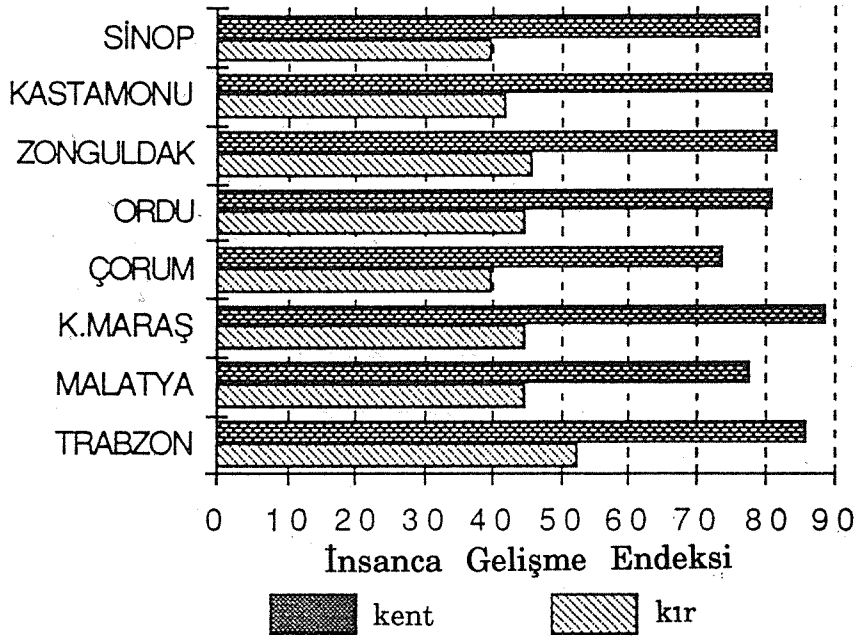
Grafik 7

Erkek ve Kadın Nüfus İnanca Gelişmesi (toplam nüfusun % si)

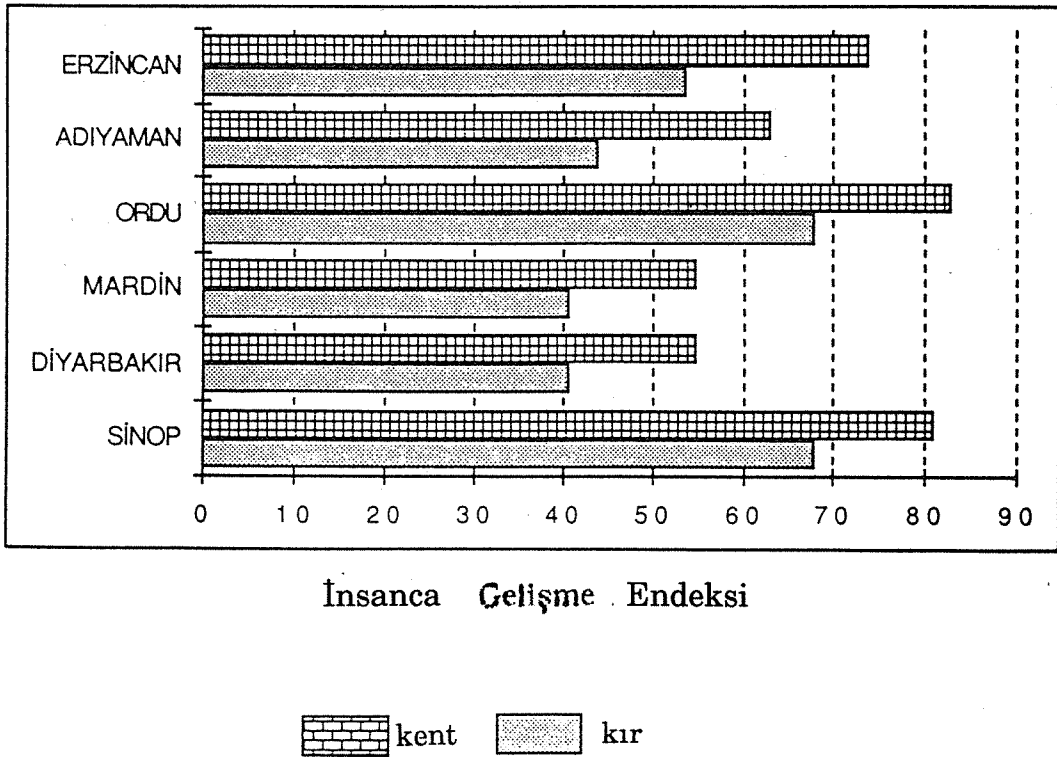
Resim 8

HDI Kent - Kır Farklılıklar

Resim 9

HDI Kentsel Erkek - Kadın Farklılıkları

KAYNAKÇA

ALPAY, A. (1969) "Abridged Life-tables for Selected Regions and Cities of Turkey", in Turkish Demography, Proceedings of a Conference, edited by F.C. Shorter ve B. Güvenç, Hacettepe University Publications, No. 7, Ankara

CELASUN, M (1986), "Income Distribution and Domestic Terms of Trade in Turkey 1978-1983" in METU Studies in Development, Vol 13 No 1/2

ÖZÖTÜN, E., HAZİNEDAR, O.N., KAYA, B. (1988) "Türkiye Gayri Safi Yurt İçi Hasılabın İller İtibariyle Dağılımı, 1979-1986", İstanbul Sanayi Odası Yayını No 1988/8.

DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ (1989) Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Özellikleri 20.10.85, Ankara (Bütün İller).

SOSYAL SİGORTALAR KURUMU (1991), 1990 İstatistik Yıllığı Yayın No. 525, Ankara

UNDP (1992) Human Development Report 1992, Oxford University Press, New York, Oxford.

BİR İSTATİSTİKÇİ GÖZÜYLE : UNDP İNSANCA GELİŞME RAPORU *

Orhan Güvenen
Başkan
Devlet İstatistik Enstitüsü

Giriş

UNDP her yıl bir İnsanca Gelişme Raporu yayınlamakta ve İnsanca Gelişme Endeksinin (HDI) sonuçlarını ortaya koymaktadır. 1992 Raporu konunun uluslararası boyutları üzerinde durmakta ve sürdürülmüş ekonomik büyümeyi insanca gelişmenin en sağlam güvencesi olarak belirtmektedir. Buna karşılık, insanca gelişme, bireyin seçeneklerini genişletme sürecidir. Temel eğitime, sağlık hizmetlerine ve geniş bir ekonomik tercihler yelpazesine güvenceyle erişme imkanına dayalı daha iyi hayat kalitesi için artan fırsatlardan dolayı gelişme sürecinin anlamı müphemleşmektedir.

Raporun incelediği 160 ülke İnsanca Gelişme Endeksine göre sıralanmıştır. Endeks, üç temel belirleyicinin, ömür, okur-yazarlık ve gelirin fonksiyonudur. Açıklandığına göre çalışmanın amacı, varlıklı ve yoksul ülkeler arasında giderek büyüyen farklılıkları göstermektir. Fırsat eşitsizlikleri çerçevesinde, 1992 Raporu, uluslararası topluluğun çabalarını birleştirerek tüm dünyadaki insanca gelişmenin desteklemesini önermektedir.

HDI'nin belli başlı amaçları takdirle karşılanmakla beraber, HDI'nin formüle edildiği ilk aşamadaki yetersizlikleri de gözönüne alınmalıdır. Benzeri diğer araştırmalarla, ve özellikle de Richard Stone'un "Sosyal Muhasebe Matriksi" ile aynı doğrultuyu devam ettiren HDI, insanca gelişmeyi anlamak amacıyla yapılan araştırmalardaki ilerlemenin parçası olarak görülmektedir.

Bu tebliğin amacı sosyal ve ekonomik fenomenleri nicelik açısından incelemesinin yapılabilirliğini değerlendirmektir. Bildiri, HDI'yi daha yakından ele almakta ve gerek erdemleri gerek yetmezlikleri hakkındaki tartışmayı kolaylaştırmayı ve geliştirilip gelecekte daha geniş şekilde kullanılmasına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Ayrıca, endeks, Türkiye bakımından verdiği sonuçlar açısından daha yakından incelenecektir.

Bu bildiri üç bölümden ibarettir: 1) sosyal ve ekonomik fenomenler hakkında genel bazı görüş ve düşünceler, 2) genel olarak istatistiki yanılma payları ve bunun bir örneği olarak Türkiye'de fert başına GSYİH tahminleri, ve 3) HDI 'nin ve Türkiye'ye özgü etkilerinin yakından incelenmesi.

---

* Profesör H. Kasnakoğlu'na ve Bn. F. Tarpış'e, bu bildirin üçüncü kısmına yaptıkları son derece değerli katkılar için, ayrıca Bn. T. Çapoğlu'na geniş ufuklu görüş ve yorumları için minnettarlığımı ifade etmek isterim.

I. Sosyal ve Ekonomik Olguların Doğası Üzerine Genel Düşünceler

Sosyal ve ekonomik olguların belirlenmesi, belirleme metodolojisindeki şartlanmalardan ve ölçme sorunlarından kaynaklanan çok sayıda önemli zorluklar göstermektedir.

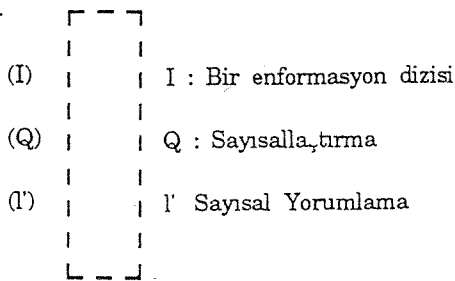
Sosyal ve ekonomik olguların, tarihin, coğrafyanın ve toplumun belirli bir noktasında yer alması anlamındaki eşsizliği, doğa bilimlerinde olduğu gibi kontrol edilen deneylere girişilmesini zorlaştırmaktadır. Sorunu daha da karmaşık hale getiren, insan davranışı ile mevcut sosyal ve ekonomik olgular arasında çok yakın bir ilişki bulunmasıdır.

Birey, ya da karar veren kişiler, kararlarını verirken mevcut sosyal ve ekonomik olguların etkisi altında kalırlar. Kararlar verilip bunlar uyarınca harekete geçildiğinde, gelecekteki kararların temelini oluşturan sosyal ve ekonomik olgular artık değişmiştir. Sosyal ve ekonomik olguların dinamik tabiatı dolayısıyla cereyan eden devamlı yapısal değişimler, genellemelere ulaşmak bakımından da zorluklar yaratmaktadır.

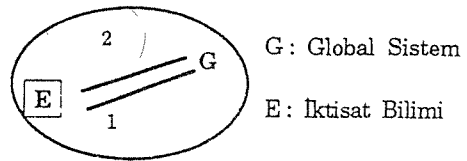
Bu sorunları hafifletmek üzere, herhangi bir sosyal ve ekonomik fenomenin analizi ve sayısallaştırılması, kargaşalı, karmaşık ve stokastik bir niteliğe sahip olan global yapının anlaşılmasını gerektirmektedir.

Şekil 1 ve 2 de gösterildiği gibi, belirleme metodolojisinin niteliği sosyal ve ekonomik olguları anlama yeteneğimizi sınırlayabilir. Şekil 1'in ortaya koyduğu gibi, gerçekliğin kendi algılarımıza veya kendimizi içinde birlikte yaşıyor bulduğumuz paradigmaya göre belirlendiği belirli bir enformasyon dizisini toplamaktayız. Sayısallaştırma ve sayısal yorumlama konusundaki hükümlerimiz sosyal ve ekonomik olguları anlayışımıza daha bazı sınırlamalar getirmektedir.

Şekil 1

Şekil 2

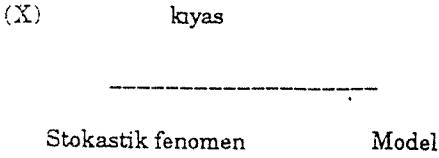

Kaynak : Bkz. ISI Kahire tutanakları, Kitap sayı I, s. 273

Mevcut matematik enstrümanlar çerçevesinde, global yapıyı açıklama imkanımız henüz yoktur. Sosyal ve ekonomik olguları incelerken ve sayısallaştırırken meydana gelen şey, global yapıdan ayrılmış olguların kısmi analizini oluşturan bir alt-dizi yaklaşımıdır (Şekil 3 ve 4). İlk aşamada yapılan işlem global yapının disiplinlerarası bir yaklaşımla analiz edilmesi ve

anlaşılmasıdır; bunu müteakip, bu enformasyon sayesinde, yapısal düzeydeki bir belirlemenin ayrıntılarına inilir. Bu yaklaşım bizi daha farklı bir belirlemeye götürür ki, bu da, yapısal düzeyle sınırlanmış bulunan bir belirlemeyle karşılaştırıldığında, orta ve uzun vadede ortaya daha az sayıda alternatif maliyet çıkmaktadır.

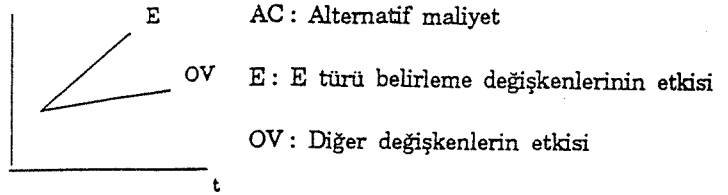
Şekil 3

Kaynak : a.g.e.

Şekil 4

Belirleme _____ Tahmin _____ Kullanma

Belirleme metodolojimiz yukarıda belirtilen sorunlara takılmış değilse bile, bilgi yokluğundan veya yanlış ölçüm problemlerinden kaynaklanan belirleme sorunlarıyla karşılaşmaktayız, çünkü belirleme metodolojisi veri toplama sürecinden bağımsız bir şekilde tesbit edilmektedir. Sosyal bilimci, esas itibarıyla, hükümetlerin ve iş aleminin ihtiyaçlarına cevap veren bir veri tabanına dayalı olarak çalışmak mecburiyetindedir. Bunun da anlamı, belirleme metodolojisinin gerektirdiği bazı verilerin "yayınlanmış halde bulunmasının mümkün olmadığı veya hiç mevcut olmadığı" dır (Johnston, 1991).

Buna en iyi örnek beklenti verileridir. Eğer beklentiler belirlemelerimizde önemli bir rol oynamakta ise veri yokluğu büyük bir zorluk yaratır.

Bu açıdan, bu sorunun bir dereceye kadar üstesinden gelmek, ancak veri tabanı yaratma sürecinin - veya kuruluşların - farklı belirleme metodolojilerince gerek duyulan hususların yanısıra hükümetlerin ve iş aleminin ihtiyaçlarına da dikkatle eğilmesi halinde mümkün olabilir.

II. Genel Olarak İstatistiki Yanılma Payları ve Bunun Bir Örneği Olarak Türkiye 'de Fert başına GSYİH Tahminleri

HDI'ye ve Türkiye bakımından etkilerine eğilmeden önce, istatistiki yanılma payları ile ilgili olarak aydınlatılması zorunlu bir çok konu vardır. Tartışılan konu ülkeden ülkeye ve sektörden sektöre önemli farkları içeren istatistiki yanılma paylarını nazarı itibara almak mecburiyetindedir. Bu görüş, uluslararası karşılaştırmalar yapılırken analize dahil edilmelidir.

Örneğin, Türkiye'nin GSYİH'sını incelerken, dikkate alınması gereken bir çok nokta vardır. Önce, Türkiye'nin GSMH'sının, değerinin altında tahmin edildiği bilinmektedir. Bu olgu, OECD 'nin yayınladığı "OECD Ekonomik İncelemeler" inde (No. 9, 1987 Sonbahar) Derek Blades ve David Roberts'in yazdıkları "1985 Yılı OECD Ülkelerinin Satınalma Gücü Paritesine İlişkin Notlar" adlı makalede açıkça ortaya konmuştur. Buna ek olarak, Türkiye'deki

saklı ekonominin, Şu ana kadar, kesin tahmini yapılmış değildir. Buna rağmen, bu rakamı GSMH'nın en az % 25'i olarak ifade etmek m¼mk¼n.

Buna ilaveten, T¼rkiye'nin marjinal ekonomisini de dikkate almak gerekmektedir. T¼rk ekonomisinin bu sekt¼r¼ OECD¼lkelere daha y¼ksek orana ulaştığı i¼in, OECD'nin Milli Hesapları T¼rkiye rakamlarını doğru vermekte başarılı olamamaktadır. Satınalma G¼c¼ Paritesi (PPP) rakamları saklı ve marjinal ekonomilere ilişkin noktaları kapsamamakla birlikte, uluslararası GSMH mukayeselerinde yapı ve fiyat hakkında daha doğru tahmin yapılmasını sağladıkları i¼in, üzerlerinde daha dikkatle durulmasını hakketmektedirler.

GSYİH'yı milyar dolar cinsinden mukayese edince, T¼rkiye AT¼lkelere ve Topluluğa tam üyelik i¼in m¼racaat eden¼lkelere g¼re orta gelir d¼zeyindeki bir¼lke konumundadır. T¼rkiye'nin n¼fusuna bakınca, fert başına GSYİH oranı da nisbeten d¼Ő¼kt¼r. Bununla birlikte, yukarıda da ifade edildiği gibi, resmi hesaplarda kayda alınmıŐ olmayan marjinal sekt¼r¼n ulaştığı b¼y¼k ölçek, T¼rkiye'de GSYİH'nın değerinden d¼Ő¼k ifade edilmesine yol a¼maktadır. Bu nedenle, resmi tahminlerin, d¼Ő¼k ifade edililiŐi bu çerçevede ağırlıklandırılmak zorundadır.

Tablo 1'de T¼rkiye'nin, AT¼yelerinin, EFTA¼lkelerinin, Doğu Avrupa'nın ve AT ortak¼yelerinin 1990 yılı GSYİH'ları ve n¼fusları g¼sterilmektedir. KarŐılaŐtırma,¼yelięe m¼racaat eden dięer¼lkelere g¼re T¼rkiye'nin AT¼lkeleriyle yakınlık durumunu değerlendirmeyi kolaylaŐtırmaktadır.

Tablo 2' de, fert başına reel GSYİH rakamları a¼ıklanırken, T¼rkiye, Yunanistan, Portekiz ve İrlanda ile çok benzer d¼zeylerde g¼sterilmektedir. Tablo 3 'te fert başına nominal GSYİH rakamları verilmiştir. Nominal GSYİH rakamlarına bakıldığında T¼rkiye bakımından zayıf bir resim ortaya çıkmakla beraber, satınalma g¼c¼ paritesi rakamlarındaki farkların g¼r¼nd¼ę¼ kadar da y¼ksek olmadığı g¼r¼lmektedir.

Tablo 4 ve Tablo 5 AT¼lkelerinin T¼rkiye'ye g¼re reel ve nominal oran farklarını g¼stermektedir. Tablo 4'te g¼r¼ld¼ę¼ gibi, T¼rkiye'nin fert başına reel GSYİH'sının iki mislinden daha azını sergileyen¼lkelere olarak Yunanistan, İrlanda, İspanya ve Portekiz ile T¼rkiye arasında, fert başına reel GSYİH olarak sadece marjinal bir fark mevcuttur. Gerçeekte, listedeki¼lkelere herhangi biri ile T¼rkiye arasındaki en b¼y¼k fark sadece 2,7 rakamı olarak L¼ksemburg ile T¼rkiye arasındadır ki, bu da dolar cinsinden ifade edilen Reel ve Nominal GSYİH'nın g¼sterdięi fark kadar b¼y¼k değildir.

III. İnsanca Gelişme Endeksi

1992 yılı İnsanca Gelişme Endeksi, insanca gelişme i¼in bileşik bir ölç¼ geliştirmek amacıyla ilk olarak 1990 yılında literat¼re sokulan İnsanca Gelişme Endeksini g¼ncelleŐtirmektedir. Endeks kullanılarak 160¼lke sıralanmıŐ ve Y¼ksek, Orta ve D¼Ő¼k İnsanca Gelişme d¼zeyindeki¼lkelere dizilmiŐlerdir.

TABLO 1
1990 Nüfus ve GSYİH

	<u>Nüfus (milyon)</u>	<u>GSYİH(milyar dolar)</u>
Türkiye	57.2	148.1
<u>AT Ülkeleri</u>		
Belçika	10	193.3
Danimarka	5.1	130.9
B.Almanya	63.1	1494.7
Yunanistan	10.1	66.7
İspanya	39	491.8
Fransa	56.2	1186
İrlanda	3.5	43.3
İtalya	57.6	1087.1
Lüksemburg	0.4	8.8
Hollanda	14.9	278.1
Portekiz	10.4	59.6
İngiltere	57.4	969.8
<u>EFTA</u>		
Avusturya	7.7	159.3
Finlandiya	5	137.4
İzlanda	0.3	5.7
Norveç	4.2	105.3
İsveç	8.6	226.5
İsviçre	6.8	228
<u>Doğu Avrupa</u>		
Bulgaristan	9	68
Çekoslovakya	15.7	154
Macaristan	10.6	92
D.Almanya	16.7	207
Polonya	38.4	276
Romanya	23.3	126
Sov.Birliği	288	2535
Yugoslavya	23.8	154
<u>AT Ortak Üyeleri</u>		
Kıbrıs	0.7	0.9
Malta	0.35	0.2

Bu ülkelerin GSYİH rakamları 1988 yılı içindir.

Kaynak: The Economist, July 7, 1990, p.15 of "A Survey of the OECD's National Accounts of OECD Countries", 1991, Vol 1

2 1990 rakamları geçicidir

3 Türkiye rakamları yeni milli hesaplar dizilerine dayalıdır, hesaplamalar da 1989 yılı döviz kuru esas alınarak yapılmıştır.

TABLO 2

FERT BAŞINA REEL GSYİH: PPP Tahminleri Kullanılarak (Dolar)

	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
TÜRKİYE	2719	3034	3465	3707	3802	4137	4908	5075	5402	5809	6270	6816
Belçika	7116	8094	8763	9468	9827	10397	10768	11212	11751	12623	13675	14429
Danimarka	7732	8389	9107	9993	10602	11468	12279	13027	13309	13682	14373	15295
B.Almanya	8015	8838	9673	10238	10781	11528	12105	12690	13298	14161	15261	16023
Yunanistan	41111	4522	4907	5213	5379	5695	6010	6188	6347	6799	7296	7382
İspanya	5199	5702	6166	6607	6914	7260	7597	8008	8665	9343	10171	11091
Fransa	7868	8683	9563	10382	10759	11246	11720	12240	12791	13603	14627	15445
İrlanda	4466	4977	5560	5990	6133	6586	6801	7049	7608	8146	8831	9971
İtalya	7023	7973	8797	9373	9767	10303	10927	11467	12133	12985	13923	14785
Lüksemburg	8210	9012	9783	10504	11183	12301	13003	13843	14534	15558	16683	18205
Hollanda	7893	8624	9316	9730	10159	10811	11339	11790	12183	12832	13840	14670
Portekiz	3787	4277	4722	5096	5219	5262	5516	5847	6309	6750	7395	7574
İngiltere	7370	7852	8475	9185	9826	10373	11020	11659	12533	13428	14268	14861

- Kaynak 1. Türkiye için, Devlet İstatistik Enstitüsü (yeni serilere dayalı olarak ve OECD'nin PPP tahminleri kullanılarak).
2. Diğer ülkeler için, OECD Milli Hesapları, Cilt 1, 1988-89.
3. 1990 rakamları geçicidir ve OECD'nin "Temel Ekonomik Göstergeler" PPP rakamlarının (Ekim 1991 baskısı) fonksiyonu olarak tahmin edilmiştir.

TABLO 3

FERT BAŞINA NOMİNAL GSYİH (Dolar)

	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
TÜRKİYE	1837	1556	1574	1387	1280	1234	1353	1487	1671	1748	2005	2667
Belçika	11057	11986	9773	8633	8182	7782	8093	11313	14075	15180	15294	19343
Danimarka	12886	12941	11177	10889	10959	10677	11350	16086	18830	20926	20215	25467
B.Almanya	12380	13216	11054	10683	10679	10085	10189	14565	18271	19581	19398	23698
Yunanistan	4040	4164	3803	3937	3551	3410	3366	3928	4620	5244	5419	6578
İspanya	5282	5674	4875	4692	4060	4074	4259	5899	7449	8722	9629	12621
Fransa	10879	12335	10784	10127	9605	9084	9482	13169	15854	10002	16951	21015
İrlanda	4811	5656	5310	5458	5240	5046	5277	7101	8386	9182	9284	12361
İtalya	6625	8023	7224	7116	7339	7264	7451	10507	13185	14430	14974	18858
Lüksemburg	11477	12489	10455	9495	9334	9157	9445	13256	16332	17592	17476	23097
Hollanda	11220	11970	9926	9651	9292	8648	8688	12005	14510	15461	15038	18607
Portekiz	2209	2701	2606	2469	2187	2008	2144	3041	3765	4265	4609	5748
İngiltere	7437	9522	9040	8608	8138	7616	8027	9498	11957	14413	14440	16893

- Kaynak 1. Türkiye için, Devlet İstatistik Enstitüsü (yeni serilere dayalı olarak).
2. Diğer ülkeler için, OECD Milli Hesapları, Cilt 1, 1988-89.
3. 1990 rakamları geçicidir ve OECD'nin "Temel Ekonomik Göstergeler" PPP rakamlarının (Ekim 1991 baskısı) fonksiyonu olarak tahmin edilmiştir.

TABLO 4

PPP Tahminleri Kullanılarak AT Ülkeleri Fert Başına Reel GSYİH ' larının Türkiye ' nin Fert Başına Reel GSYİH ' na Oranı

	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
TÜRKİYE	1.0	1.0	1.0	1.0	1.0	1.0	1.0	1.0	1.0	1.0	1.0	1.0
Belçika	2.6	2.7	2.5	2.6	2.6	2.5	2.3	2.2	2.2	2.2	2.2	2.1
Danimarka	2.8	2.8	2.6	2.7	2.8	2.8	2.7	2.6	2.5	2.4	2.3	2.2
B.Almanya	2.9	2.9	2.8	2.8	2.8	2.8	2.6	2.5	2.5	2.4	2.4	2.4
Yunanistan	1.5	1.5	1.4	1.4	1.4	1.4	1.3	1.2	1.2	1.2	1.2	1.1
İspanya	1.9	1.9	1.8	1.8	1.8	1.8	1.6	1.6	1.6	1.6	1.6	1.6
Fransa	2.9	2.9	2.8	2.8	2.8	2.7	2.5	2.4	2.4	2.3	2.3	2.3
İrlanda	1.6	1.6	1.6	1.6	1.6	1.6	1.5	1.4	1.4	1.4	1.4	1.5
İtalya	2.9	2.9	2.5	2.5	2.6	2.5	2.4	2.6	2.2	2.2	2.2	2.2
Lüksemburg	3.0	3.0	2.8	2.8	2.9	3.0	2.8	2.7	2.7	2.7	2.7	2.7
Hollanda	2.9	2.8	2.7	2.6	2.7	2.6	2.5	2.3	2.3	2.2	2.2	2.2
Portekiz	1.4	1.4	1.4	1.4	1.4	1.3	1.2	1.2	1.2	1.2	1.2	1.1
İngiltere	2.7	2.6	2.4	2.5	2.6	2.5	2.4	2.3	2.3	2.3	2.3	2.2

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

TABLO 5

AT Ülkeleri Fert Başına Nominal GSYİH ' larının Türkiye ' nin Fert Başına Nominal GSYİH ' na Oranı

	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
TÜRKİYE	1.0	1.0	1.0	1.0	1.0	1.0	1.0	1.0	1.0	1.0	1.0	1.0
Belçika	6.0	7.7	6.2	6.2	6.4	6.3	6.0	7.6	8.4	8.7	7.6	7.3
Danimarka	7.0	8.3	7.1	7.9	8.6	8.7	8.4	10.8	11.9	12.0	10.1	9.8
B.Almanya	6.7	8.5	7.0	7.7	8.3	8.2	7.5	9.8	10.9	11.2	9.7	8.9
Yunanistan	2.2	2.7	2.4	2.	2.8	2.8	2.5	2.6	2.8	3.0	2.7	2.5
İspanya	2.9	3.6	3.1	3.4	3.2	3.3	3.1	4.0	4.5	5.0	4.8	4.7
Fransa	5.9	7.9	6.8	7.3	7.5	7.4	7.0	8.9	9.5	9.7	8.5	7.9
İrlanda	2.6	3.6	3.4	3.9	4.1	4.1	3.9	4.8	5.0	5.3	4.6	4.6
İtalya	3.6	5.2	4.6	5.1	5.7	5.9	5.8	7.7	7.9	8.3	7.5	7.7
Lüksemburg	6.2	8.0	6.6	6.8	7.3	7.4	7.0	8.9	9.8	10.1	8.7	8.7
Hollanda	6.1	7.7	6.3	7.0	7.3	7.0	6.4	8.1	8.7	8.8	7.5	7.0
Portekiz	1.2	1.7	1.7	1.8	1.7	1.6	1.6	2.0	2.3	2.4	2.3	2.2
İngiltere	4.0	6.1	5.7	6.2	6.4	6.2	5.9	6.6	7.2	8.2	7.2	6.3

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü

HDI 'ın üç temel boyutu vardır : ömür, bilgi ve gelir ortalama bir yoksunluk endeksine ulaşmak üzere birleştirilmiştir. Ömür uzunluğu yaşam beklentisiyle ölçülmektedir. Bilgi, eğitimin iki stok değişkeni ile ölçülmektedir; bunlar yetişkin okur-yazarlığı ve ortalama okullaşma süresidir. Gelir, ABD doları üzerinden satınalma gücü pariteleri ile deflate edilmiş, insanca gelişmeye ayrılan gelirden azalan faydaya göre uyarlanmış fert başına gelirdir.

Cebirsel olarak, HDI aşağıdaki şekilde formüle edilebilir:

$$\begin{aligned} \text{HDI} &= 1 - 1/3(L + E + W) \\ L &= (L(\text{Max}) - L(i)) / (L(\text{Max}) - (L(\text{Min}))) \\ E &= 2 * (1 - \text{LTI}) + 1 * (1 - \text{YSI}) \\ \text{LTI} &= (\text{LT}(\text{Max}) - \text{LT}(i)) / (\text{LT}(\text{Max}) - \text{LT}(\text{Min})) \\ \text{YSI} &= (\text{YS}(\text{Max}) - \text{YS}(i)) / (\text{YS}(\text{Max}) - \text{YS}(\text{Min})) \\ W &= (\text{AY}(\text{Max}) - \text{AY}(i)) / (\text{AY}(\text{Max}) - \text{AY}(\text{Min})) \\ \text{AY} &= Y \text{ için } < Y < YP \\ &= YP + 2(YP)^{1/2} + 3(Y-2YP)^{1/3} + 4(Y-3YP)^{1/4} \dots Y < YP \end{aligned}$$

burada,

L= Yaşam beklentisi Yoksunluk Endeksi

E= Eğitimde Erişilen Düzey Yoksunluk Endeksi

W= Gelir Yoksunluk Endeksinden Türetilen Fayda

LT= Yetişkin Okur-Yazarlık Oranı

LTI= Okur-yazarlık Endeksi

YS= Ortalama Okullaşma Süresi

YSI= Ortalama Okullaşma Endeksi

AY= Gelirden Türetilen Fayda için Fert Başına Uyarlanmış Gelir

YP= Yoksulluk Sınırı= 4829 Dolar

Max= 160 Ülke Arasında Gözlemlenen En Yüksek Değer

Min= 160 Ülke Arasında Gözlemlenen En Düşük Değer

i= Bahiskonusu Ülke için Değer

Yukardaki cebirsel formülasyonun sözle anlatımı, İnsanca Gelişme Endeksinin uzun ömür, bilgi ve gelirden elde edilen yoksunluk endeksi ortalamasının birden farkıdır. Endeksin üç boyutundaki yoksunluk, normdan (en yüksek) sapmaların 160 ülkede gözlemlenen en yüksek sapmalara oranlarıdır. Ömür uzunluğu, yaşam beklentisiyle; bilgi, yetişkin okur-yazarlığının ağırlıklandırılmış bir ortalaması ve ortalama okullaşma süresiyle ölçülmüş ve gelir faydası, yoksulluk sınırı altındaki (ABD Doları PPP 'den) ve yoksulluk sınırı üzerindeki azalan fayda ile hesaplanmış fert başına gelire eşit fert başına gelirden türetilmiştir.

Genişletilmiş 1992 İnsanca Gelişme Endeksi

Raporda, yukarıda belirtilen HDI seçilmiş bazı ülkeler için Cinsiyete-Duyarlı HDI ve Gelir Dağılımına Uyarlanmış HDI olarak genişletilmiştir. Genişletilmiş bu HDI 'lar aşağıdaki şekilde belirlenebilir :

$$\text{Cinsiyete-Duyarlı HDI} = \text{HDI} * (\text{Kadın HDI} / \text{Erkek HDI})$$

$$\text{Gelir Dağılımına Uyarlanmış HDI} = \text{HDI} * (1 - \text{Gini Katsayısı})$$

Başka bir ifade ile, cinsiyete-duyarlı HDI durumunda, toplam basit HDI, erkek ve kadın HDI 'leri arasındaki farkla orantılı olarak uyarlanmıştır.

Gelir dağılımına uyarlanmış HDI durumunda ise, toplam basit HDI gelir dağılımındaki eşitsizlik derecesi ile uyarlanmıştır.

ribatizmi/Boyu

HDI 'yi Formüle Ederken Kullanılan Değişkenlerin Analizi

Bu bölümde HDI daha yakından incelenirken. değişkenleri, varsayımları ve etkileri açısından ele alınmıştır.

HDI analiz edilirken, akla gelen ilk soru, içinde biraraya getirilen üç boyutun, insanca gelişme sorunlarını açıklamak ve sayısallaştırmak bakımından uygun ve yeterli olup olmadığıdır. Bu karmaşık bir sorundur ve insanca gelişme kavramı şeklinde ifade edilen endeks konusunun tanımlanmasını yapmak zor olduğu için bir konsensüse varmak da zordur. UNDP 'nin tanımını kabul ettikleri için, endekse dahil olan değişkenlerin tartışılması daha kolaydır. Oradaki sorun, bu kadar çok sayıdaki ülke için mukayese edilebilir, tutarlı ve güvenilir verilerdir. Maalesef, alınıp deney yapılabilecek ve içinden seçme yapılabilecek kadar veri dizileri yoktur. Bu durumda tartışma çok daha dar bir alanda sıkışıp kalmaktadır : HDI fert başına GSYİH'ya alternatif olarak geliştirildiğine göre, bize, alternatifi olduğu göstergeden daha fazla bir şey getiriyor mu ?

Kesin olan, satınalma gücü paritelerine uyarlanmış GSYİH'nın kullanılması, reel GSMH'ye göre ileri bir adımdır. Bu şekilde uyarlanmış GSYİH'ların içine katılmamış bileşkenlerin geri kalanında başka herhangi bir bilgi var mıdır ?

Bunu anlamak için, HDI'nin dört değişkeninin kısmi korelasyon katsayıları, 160 ülke için endeksin kendisi de dahil olmak üzere aşağıda gösterilmiştir :

Tablo 6. HDI Değişkenlerinin Kısmi Korelasyon Katsayıları

	HDI	L	E	W
HDI	1.00			
L	0.96	1.00		
E	0.92	0.88	1.00	
W	0.94	0.85	0.76	1.00

Yukardaki tablonun incelenmesinden, uyarlanmış gelirin (W) HDI ile çok yüksek bir korelasyonu bulunduğu ve varyasyonun hemen hemen yüzde 95 'ini tek başına açıklayabildiği görülmektedir. Ayrıca, HDI'nin üç belirleyicisinin de birbirleriyle de çok yüksek korelasyonu vardır; bunun anlamı da, sağladıkları ilave enformasyonun sınırlı olduğudur. Bu nedenle, sadece W'yi kullanan ülkelerin sıralamadaki yerleri, HDI'lerine göre sıralamadaki yerlerinden pek fazla farklı olmayacaktır.

HDI 'nin Varsayımları ve Bunların Etkileri

Biraz cebirsel düşünce, HDI 'nin hesaplanmasında aşağıdaki zımni veya açık varsayımların kullanıldığını ortaya koymaktadır :

a. Üç boyut - ömür uzunluğu, bilgi ve gelir eşit ölçüde önemlidir.

b. Eğitim düzeyinde, yetişkin okur-yazarlık oranı okullaşma süresinden iki kat daha fazla önemlidir.

c. 4,829 dolarlık yoksulluk sınırının altında kalan gelirin faydası her seviyede aynıdır, böylece azalan fayda bu durumda geçerli değildir.

d. 4,829 doların üstündeki gelirin insanca gelişmeye faydası ani düşme gösterir; öyle ki, ilave 19,000 doların faydası sadece 250 Dolar'dır.

e. HDI'nin büyüklüğü bir ülke içindeki dağılımı kadar önemli değildir. Örneğin, kadınlar için 50'ye eşit HDI ve erkekler için 50 'ye eşit HDI (cinsiyete-duyarlılığı daha yüksek bir HDI vermektedir), kadınlar için HDI'nin 60 ve erkekler için 100'e eşit bulunduğu, bütün kesimlerin mutlak olarak çok daha varlıklı ve ülkenin toplamının daha müreffeh olduğu bir duruma tercih edilmektedir. Buna benzer örnekler, dağılıma uyarlanmanın büyüklük farklarını ortadan kaldırdığı bir durum olarak gelire uyarlı HDI için daha da çoğaltılabilir.

f. Bütün ağırlıklar dikkate alınınca, 1,000 dolarlık W'nin HDI'ye katkısı 0,071 birimdir. 1 birimlik L 'nin HDI 'ye katkısı 0,0091 birimdir. Diğer taraftan, 1 birimlik E ' nin HDI 'ye katkısı 0,111 'dir. Başka bir ifade ile, yaklaşık 1,500 dolarlık W, 10'luk L ve 1'lik E insanca gelişme açısından aynı derecede önemlidir.

g. HDI'yi hesaplarken, ülkeler için en yüksek ve en düşük değerler de aynı şekilde önemlidir; bunun istisnası en küçük değere sahip olan ülkelerin HDI değerlerinin değişmesi ve bunun sonucu olarak ülkelerin sıralamasının değişmesidir.

Yukarıdaki örneklerden de görüldüğü gibi, varsayımlarla bunların etkileri kolayca desteklenebilecek durumda olmadıkları gibi, bunun sonucunda, HDI'ler de ilk bakışta görüldükleri kadar önyargısız değildir. HDI'nin çeşitli bileşkenlerine verilmiş ağırlıklardaki ufak değişiklikler HDI'lerin değerlerini ve bunun sonucunda ülkelerin sıralamadaki yerlerini büyük ölçüde değiştirebilir.

HDI ve Türkiye ' nin Durumu

Raporda Türkiye için 0,671 olarak hesaplanan HDI, Türkiye'yi 160 ülke arasında 71'inci sıraya koymaktadır. Raporda bütün ülkeler için 1990 rakamları kullanıldığı iddia edilmekle beraber, en azından, Türkiye bakımından durumun öyle olmadığı görülmektedir. Yaşam beklentisi ve eğitim düzeyi verileri için, 1990 Nüfus Sayımının ayrıntılı sonuçları henüz elde edilemediğinden, 1985 Nüfus Sayımı sonuçları kullanılmıştır. Fert başına gelir verileri, taban olarak, son iki yıldan beri elde bulunan güncelleştirilmiş 1987 tabanı yerine, 1981 yılının GSMH hesaplarına dayandırılmıştır.

Türkiye'nin HDI'sinin, 1990 yılı için mevcut olan en son veriler kullanılarak yeniden hesaplanmasında, HDI'nin 0.745 'e yükseldiği ve *ceteris paribus* (diğer hususlar değişmediği takdirde) Türkiye'nin sıradaki yerinin de 14 derece yükseldiği ve 57'inci sıraya çıktığı görülmektedir.

Tablo 7. Türkiye için Güncelleştirilmiş HDI Hesapları

Değişken Endeks	1992 Raporu	Uyarlanmış
Doğuşta Yaşam beklentisi	65.10	
Yetişkin Okur-yazarlığı	80.70	81.00 (%)
Ortalama Okullaşma Süresi	3.50	4.75
Okur-yazarlık endeksi	0.77	0.78
Ortalama Süre endeksi	0.28	0.38
Eğitim Düzeyi	1.82	1.94
Reel Fert başına GSYİH	4002	5262
Uyarlanmış reel GSYİH	4002	4871

1992 Raporundaki HDI Hesapları

Türkiye'de yaşam beklentisi

$$\text{yoksunlaşması} = (78.6 - 1.82) / (78.6 - 42.0) = 0.389$$

Türkiye'de eğitim düzeyi

$$\text{yoksunlaşması} = (3.00 - 1.82) / (3.00 - 0.00) = 0.393$$

$$\text{Türkiye'de GSYİH yoksunlaşması} = (5079 - 4002) / (5079 - 380) = 0.229$$

$$\text{HDI} = 1 - 1/3 * (0.369 + 0.393 + 0.229) = 0.670$$

Uyarlanmış HDI Hesapları

Türkiye'de yaşam beklentisi

$$\text{yoksunlaşması} = (78.6 - 65.1) / (78.6 - 42.0) = 0.389$$

Türkiye'de eğitim düzeyi

$$\text{yoksunlaşması} = (3.00 - 1.94) / (3.00 - 0.00) = 0.3533$$

$$\text{Türkiye'de GSYİH yoksunlaşması} = (5079 - 4871) / (5079 - 380) = 0.442$$

$$\text{HDI} = 1 - 1/3 * (0.369 + 0.353 + 0.442) = 0.745$$

Sonuç

Sonuç olarak, 1992 İnsanca Gelişme Raporu her ülkenin sahip olduğu fırsatları, global olarak değerlendirmeleri için bir bakış açısı getirmekle birlikte, sosyal ve ekonomik olguları ölçmenin kendi tabiatından kaynaklanan sorunların araştırmacının bu konudaki yeteneklerini sınırladığı, bu bildiri ile gösterilmeye çalışılmıştır. Böylece, raporun amacı felsefi olarak doğrudur fakat, insanca gelişmeyi ölçmek ve izlemek konusunda daha genişletilmiş bir incelemeye yönelik ilk adım olarak değerlendirilmelidir. Bu hususta, şimdiye kadar elde bulunmayan çok sayıdaki sosyal ve ekonomik değişkenleri bilimsel olarak içerebilecek sistem, ideal sistem olacaktır.

HDI'yi insanca gelişmeyi kapsamlı bir şekilde anlayabilmek doğrultusunda bir adım olarak değerlendirmek ihtiyatlı bir yaklaşım olacaktır. Bu yaklaşım, gerek Richard Stone'un "Sosyal Muhasebe Matriksi" gerek İskandinav refah devleti iktisadı okulunun yaptığı çok sayıdaki incelemeler gibi, daha önceki incelemelerle de uyumlu olacaktır.

Son olarak, bu tebliğin, ölçülebilir insanca gelişme konusundaki anlayışımızı halen sınırlandırmakta olan engelleri azaltmak amacıyla, bu alandaki tartışmalara yeni ufuklar açması ümidedilmektedir.

KAYNAKLAR

Ackoff, R.L. (1984) **Scientific Method: Optimizing Applied Research Decisions**, R.E. Rieger Publishing Co. Florida

Akder,H. (1990), **Human Development Report 1990 Turkey Country Profile**, UNDP, Ankara.

Güvenen,O. (1990). " Human Development Imperatives and Transition to Market Oriented Development" UNDP, Roundtable on Global Development Challenges, Antalya.

Güvenen, O. (1991). " Some Comments on the Specification Methodology of Social and Economic Phenomena" Bulletin of the International Statistical Institute, Presented at the 1991 ISI, Cairo Meeting, Contributed Papers Proceedings Books number I.

Güvenen, Orhan (1992) " Marching in Stride with the EC: A Statistical Presentation of the Turkish Case", **Forum Europe Proceeding**, Brussels.

Johnston,J. (1991). "Econometrics: Retrospect and Prospect.", *The Economic Journal* 101, January : 51-56

Kasnaoğlu, Zehra (1991) " Unrecorded Economy in Turkey 1960-1989", Working Paper for the State Institute of Statistics.

Nagel, E. (1961).*The Structure of Science*, Routledge and Kegan Paul:London.

OECD, (1987) "The Economic Review of the OECD" No.9

OECD, (1987) "Interdependence and Co-operation in Tomorrow's World", Paris

Peitgen,H ve Saupe,D., Yay. haz.(1988), **The Science of Fractal Images**, Springer-Verlag, New York.

Smelser,N. (1968). "Notes on the Methodology of Comparative Analysis of Economic Activity" in **The Social Sciences : Problems and Orientations.**, Mouton/UNESCO

Devlet İstatistik Enstitüsü, (1991) "İstatistik Göstergeleri, 1923-1990 "

UNDP, (1992) "Human Development Report", United Nations, New York.

UNDP İNSANCA GELİŞME RAPORLARI VE TÜRKİYE 'NİN PLANLI KALKINMA POLİTİKALARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ *

İlhan Kesici
Müsteşar
Devlet Planlama Teşkilatı

Sözlerime başlamadan önce, bu kadar geniş kapsamı olan önemli bir konuda böylesine raporlar düzenlemeye ve yayınlamaya imkan sağlayan UNDP'yi takdir duygularıyla kutlamak istiyorum. Dr. Mahbub ul Haq 'ın önderliğinde raporu hazırlayan ekibi, başardıkları bu önemli işten dolayı tebrik etmek istiyorum.

Bu konferansın Türkiye'de düzenlenmiş olmasından duyduğum memnuniyeti özellikle ifade etmek istiyorum; böylece bu ilginç incelemeleri ayrıntılarıyla tartışmak fırsatını bulabileceğiz. Sayın Cain'e ve bu konferansın düzenlenmesinde bütün emeği geçenlere teşekkür ediyorum.

Birleşmiş Milletler Teşkilatı ve İhtisas Kuruluşları ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki teknik yardım işbirliğinin kurulması, planlı kalkınma dönemimizin başladığı yıllara dayanır. Dönemin başında, Teknik Yardım Anlaşmasına dayalı teknik yardım programları kalkınma ihtiyaçlarımızı karşılar bir sistem içinde değildi. Bu durum, özellikle II. Plan döneminde kamu ve özel kuruluşların teknik yardım ihtiyaçlarının derlenmesi, değerlendirilmesi, Kalkınma Planının uzun ve kısa vadeli hedeflerine uyumlu olarak programlanması ve koordinasyonunun Devlet Planlama Teşkilatınca gerçekleştirilmeye başlanması ile etkinlik kazanmıştır. Özellikle 1985 yılından sonra UNDP ile olan teknik işbirliği imkanlarından azami yararın elde edilebilmesi için teknoloji transferi sağlayan proje ve programlar desteklenmeye başlanmış, bu amaçla kalkınma ve gelişme gayretlerini olumlu yönde etkileyen somut hedeflere yönelik, kendi içinde bütünlük arzeden proje ve programlara öncelik verilmiştir. Temel amacı ülkemizin kalkınma gayretlerini desteklemek olan bu işbirliği günümüzde de etkinliğini devam ettirmektedir.

Ülkemizde UNDP'ce beşeri kalkınma (insanca gelişme) kavramının tartışılacağı böyle bir konferansın düzenlenmesi sözkonusu işbirliğinin bir başka boyutudur. Zira kalkınma kavramı bu uzun dönem içinde yeni tanımlar kazanırken, teknik yardımın stratejisi ve politikası da değişmiştir.

1950'li yılların başlangıcında kalkınma kavramı milli gelirden yüksek oranlı artışlar sağlanması şeklinde algılanmıştır. Üretimin ve istihdamın yapısının tarım aleyhine sanayi ve hizmetler lehine değiştirilmesi temel amaç olarak belirlenmiştir. Bu yaklaşım çerçevesinde, kişi başına düşen milli gelir ülke refahındaki değişimin temel göstergesi olarak benimsenmiştir. Okur

* Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşar Yardımcısı Yavuz Ege tarafından sunulmuştur

yazar oranındaki değişme, okullaşma oranı, sağlık hizmetleri, konut ihtiyacı-
nın giderilmesi gibi sosyal göstergeler geri planda kalmıştır.

1950 ve 1960'lı yıllardaki bu gelişmeler bu yaklaşımın eksikliğini ortaya çıkarmıştır. Söz konusu dönemde, gelişmekte olan ülkelerin önemli bir kısmı, Birleşmiş Milletler tarafından öngörülen büyüme hızını gerçekleştirmiş olmakla birlikte, nüfusun büyük çoğunluğunun hayat standartlarında ciddi bir iyileşme sağlayamamışlardır. Böylece, 1970'li yıllarda kalkınmanın yeniden tanımlanması gündeme gelmiştir. Bu yeni yaklaşımda kalkınma kavramı sürekli büyüyen bir ekonomik ortam içinde fakirliğin, işsizliğin ve gelir dağılımındaki eşitsizliğin giderilmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Kalkınma kavramının sosyal, siyasi ve ulusal kurumlarda temel değişiklikler içeren çok boyutlu bir nitelik taşıdığı vurgulanmaktadır. Beslenme, barınma, sağlık ve korunma gibi temel ihtiyaçların karşılanması, daha çok iş, daha iyi eğitim, kültürel ve insani değerlere daha fazla önem verilmesi ve bireylerin ekonomik ve sosyal seçeneklerinin artırılması kalkınmanın temel hedefleri konumuna yükselmiştir.

Kalkınma felsefesindeki bu değişiklikle birlikte kalkınmanın göstergelerinde de önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Kalkınmanın yeni göstergeleri, sosyal, siyasi ve ekonomik faktörler arasındaki etkileşimin yapısını ortaya çıkarmaya yönelmiştir. Bu göstergeler, okur yazarlık oranı, doğušta hayat ümidi, bebek ölüm oranı, günlük alınan kalori miktarı, fert başına düşen doktor sayısı, sağlıklı içme suyu kullanabilme imkanı gibi temel ihtiyaçlara yönelik faktörleri kapsamaktadır.

Yukarıda belirtilen faktörleri içeren ve ne düzeyde bir kalkınma gerçekleştirebildiğini gösteren çeşitli bileşik endeksler hesaplanmaktadır. Beşeri Kalkınma Endeksi (Human Development Index), Siyasi Özgürlükler Endeksi (Political Freedom Index), Temel İhtiyaçları Karşılama Endeksi (Basic Needs Fullfilment Index) ve Hayatın Fiziksel Kalitesi Endeksi (Physical Quality of Life Index) bu grupta yer almaktadır. Üzerinde genel bir tanım ve görüş birliğine varılamamış olmakla birlikte, bu endeksler ülkelerin kalkınma sürecinde buldukları noktayı belirlemede kullanılabilirler. UNDP tarafından geliştirilen Beşeri Kalkınma Endeksinin de, dayandığı veri tabanının güvenilir ve sistematik olması gerektiğinden hesaplanmasında bazı güçlükler bulunmaktadır. Dolayısıyla ülkelerin endeks sıralaması içindeki yerleri tartışılabilir. Örneğin bizim yaptığımız hesaplamalara göre 1990 yılı verilerine dayalı olarak, Türkiye'nin HDI sonucuna göre yeri, 1992 Beşeri Kalkınma Raporunda verildiği gibi 71. sırada değil, 56 veya 59. sırada olması gerekirdi. Ayrıca bölgesel gelişmişlik farkı, kadın-erkek eşitsizliği ve gelir dağılımındaki eşitsizliklerin HDI hesaplamalarına dahil edilmesi ülkemiz için bu aşamada mümkün değildir. Zira bunların hesaplanmasında kullanılacak güncel bir veri tabanı henüz oluşturulamamıştır. Bu arada yine UNDP tarafından geliştirilmeye çalışılan Beşeri Özgürlük Endeksi (HFI)'nin kavramlarının da daha uzun süre tartışılması gerekmektedir.

Kalkınma kavramı ve kalkınmanın göstergelerinde zaman içinde görülen değişim, kalkınma stratejisi ve kalkınma planlarının işlevlerine yaklaşımda da önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir.

1980'li yılların başlangıcına kadar benimsenen kalkınma stratejisinin temel unsurları tasarruf ve yatırımları artırmak suretiyle sermaye birikimini hızlandırmak, ithal ikameci sanayileşme stratejisine ağırlık vermek ve

devletin ekonomiyeye doğrudan müdahaleciliği şeklinde sıralanabilir. Kısacası, fiziki sermaye birikimi kalkınmanın ana eksenine oturtulmuştur.

20. yüzyılın son çeyreğinde dünya ekonomilerinde ciddi değişimler gözlenmiştir. Söz konusu dönemde gelişmiş sanayi ülkelerinde "Bilgi Toplumu" na dönüşüm sonucunda dünyadaki teknolojik, ekonomik ve politik değişim baş döndürücü bir hız kazanmıştır. Hızlanan değişim, dünyadaki ekonomik kutuplaşmayı artırmıştır. Liderliğini Amerika Birleşik Devletleri'nin yaptığı Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi, Almanya'nın önderliği ele geçirdiği Avrupa Topluluğu ve Japonya'nın liderliğinde Uzak Doğu grubu arasında yoğun bir teknolojik ve ekonomik rekabet yarışı başlamıştır. Bilgi ve iletişimin bu rekabetin gerisindeki temel unsur olması, söz konusu rekabete küresel bir boyut kazandırmıştır. Böylece, ekonomik faaliyetler ulusal boyuttan küresel boyuta dönüşmüştür.

Bu ortamda, ekonomik gelişme ve kalkınma küresel rekabete dayalı olarak açıklanmaktadır. Başarılı bir ekonomik gelişme ülkelerin global ekonomi ile bütünleşmesi sonucu mümkün olacaktır. Uluslararası mal, hizmet, sermaye, teknoloji ve fikir akımlarına açık olunduğu ölçüde yüksek büyüme hızları gerçekleştirilebilecektir. Ekonomik bütünleşme gelişmekte olan ülkelerin tıp, bilim ve mühendislik alanlarında temel ve güncel bilgilere erişmesini sağlamak ve bu ülkelerde rekabet ve etkinliği artırmak suretiyle gelişmeye katkıda bulunmaktadır.

Günümüzde doğal kaynaklar, tarım ve bol ve ucuz emeğe dayalı mukayeseli üstünlük yaklaşımı yerini yeniliklere, teknolojiye ve verime dayalı üstünlüğe terk etmektedir. Yenilik, çeşitlilik, kalite, verimlilik ve esneklik izlenecek stratejinin temel unsurlarını oluşturmaktadır.

Dinamik ve hızla değişen bir dünyada rekabetçi olmanın tek yolu teknolojik gelişmeye özel önem vermektir. Teknolojinin uluslar arasında dolaşımı değişik biçimlerde ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda, yabancı sermaye yatırımları, teknik yardım, bilgi akımı ve ithal edilen mal ve hizmetlerde içerilmiş biçimde teknoloji transferi sıralanabilir. Böylece, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik yapılarını güçlendirmek, sağlıklı ve çeşitliliği olan bir endüstriyel yapıya ulaşmak ve ileri teknolojilere sahip olmak açısından dünya ile bütünleşmeleri önem arz etmektedir.

Dünya ile bütünleşmek ve teknolojik değişmeyi yakalayabilmek gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere değişik sorumluluklar yüklemektedir. Gelişmiş ülkelerin pazarlarını gelişmekte olan ülkelere açık tutması, kalkınma yardımlarının sektörel önceliklerinin gözden geçirilmesi bu çerçevede son derece önemli yer tutmaktadır.

UNDP'nin 1992 Beşeri Kalkınma Raporunda, uluslararası camianın, gelişmekte olan ülkelerin küresel pazarlara erişme yeteneğini iyileştirmek suretiyle, beşeri kalkınmaya desteğini güçlendirmek mecburiyetinde olduğu yolundaki açık mesajından memnuniyet duymaktayım.

Global kalkınmaya rağmen ülkeler arasında, büyüme, gelir ve yaşam standartları bakımından önemli farklılıklar devam etmektedir. Uluslararası ekonomi politikasının ve uluslararası kuruluşların temel hedefi bu farklılıkları en aza indirecek siyasi, teknik ve mali desteğin oluşturulması olmalıdır. Gelişmekte olan ülkeler ise teknolojik gelişmenin ancak fiziki

sermaye birikimine ve daha önemlisi insan gücüne yapılacak yatırımlara bağlı bulunduğunu dikkate almak suretiyle kaynak tahsislerini gözden geçirmek durumundadır. İlave olarak, teknolojik gelişmeye uyumun ülkele-
rin tarihi, kültürü, eğitim yapısı, kurumları ve açıklık politikası ile yakından ilgili bulunduğu göz önüne alınmalıdır. Teknolojik değişim ancak serbest ticaret ve rekabet ortamında gelişme imkanı bulacaktır.

Küresel rekabetin egemen olduğu ortamda hükümetlerin görevi, ekonomide koordinasyon sağlamak, makroekonomik istikrarı güçlendirmek ve özel sektörün potansiyelini harekete geçirecek ortamı tesis etmektir. Geliş-
me sürecinde rol oynayan temel unsurlardan birisinin piyasa mekanizması ile hükümet politikalarının etkileşimi olduğu dikkate alınmalıdır. Bu kapsam-
da, gerekliliği çok belirgin olmadıkça piyasalara müdahale edilmemesi, müdahalelerin ulusal ve uluslararası piyasaların disiplini altında gerçekleştirilmesi ve müdahalelerin basit, açık ve kurallara bağlı olması önem arz etmektedir.

Küresel rekabet ortamında yarışa sürdürebilmenin temel gereklerinden bir diğeri ise beşeri sermaye yatırımlarına öncelik verilmesidir. Nüfusun düşük gelir grubunda yer alan kesimlerinin eğitim, sağlık, beslenme ve barınma hizmetlerinden yeterli düzeyde yararlanmasını temin etmek temel hedef alınmalıdır. Sosyal alanlarda yapılan harcamaların sadece rakamsal düzeyinin yükseltilmesi değil, aynı zamanda nitelik, içerik ve kalitenin de artırılması gerekmektedir. Sürdürülebilir bir kalkınma ancak ülke insanlarının kalkınmaya tam olarak katılımı ve kalkınmanın sonuçlarından yararlanmaları ile mümkün olabilecektir.

Türkiye Cumhuriyeti UNDP'nin Beşeri Kalkınma Raporlarında da vurgulanan bu çağdaş kalkınma anlayışına yakınlığını, halen izlenmekte olan VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı hedef ve politikaları içinde açıkça ortaya koymuştu. Nitekim VI. Beş Yıllık Planın temel amacı "Türk Milletinin refah seviyesini, açık toplum ve rekabete açık ekonomi ilke ve esasları doğrultusunda, hür ve güvenli bir ortamda yükseltmek" tir. Bu çerçevede hızlı, dengeli ve istikrarlı bir kalkınma süreci içinde gelir dağılımını iyileştirmek, işsizliği bölgesel ve yöresel gelişmişlik farkını azaltmak, eğitimin kalitesini yükseltmek, sağlık hizmetlerini yaygınlaştırmak, sosyal güvenliğin kapsamını genişletmek VI. Planın başlıca amaçları arasındadır.

Gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan ülkemizin son yıllarda göstermiş olduğu ekonomik performans dikkat çekici olmasına rağmen, sosyal sektörlerde buna paralel bir ilerleme kaydedilememiştir. Oysa UNDP raporlarında da belirtildiği gibi, ekonomik kalkınma beşeri kalkınma için gerekli, ancak yeterli bir koşul değildir. Halen nüfus, sağlık, eğitim, sosyal güvenlik gibi alanlarda bazı göstergelerimiz kalkınma düzeyinin altındadır. Bunun önemli sebeplerinden biri hızlı nüfus artışı ve yüksek doğurganlıktır. 1990 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre Türkiye yüzde 2,17'lik oldukça yüksek bir nüfus artış hızına sahiptir. Yılda yaklaşık 1,6 milyon doğuma karşılık 420 bin ölümün meydana geldiği tahmin edilmektedir. Yıllık ölümlerin yaklaşık dörtte biri, toplam nüfusun sadece 2,5'lik kısmını oluşturan bir yaşın altındaki bebeklerin ölümünden kaynaklanmakta ve doğan her 1000 bebekten tahminen 56'sı bir yaşını tamamlamadan ölmektedir. Son yıllarda demografik göstergelerdeki olumlu gelişmelere rağmen, anne ve bebek ölüm oranlarının yüksekliği, benzer kalkınma düzeyine sahip ülkeler arasında dikkat çekmektedir. Bebek ölümlerinin fazlalığı nedeniyle doğuştan

hayatta kalma ümidi değerleri oldukça düşüktür. 1992 yılında 67 yıla yükselmesi beklenen bu değerlerin, kadınlar için 69 yıl ve erkekler için ise 64 yıl olduğu tahmin edilmektedir. Nüfus yapısındaki bu olumsuz göstergelerin iyileştirilmesi, sürdürülebilir kalkınmanın şartlarından biri olan beşeri sermayeye yapılacak yatırımla mümkündür.

VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde özellikle temel sağlık hizmetleri sistemi içinde ana-çocuk sağlığı ve aile planlaması hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve güçlendirilmesine yönelik uygulamalara ağırlık verilmektedir. Başta Sağlık Bakanlığı olmak üzere ilgili kamu kurum ve kuruluşları ile gönüllü kuruluşlar işbirliği içinde aile planlaması ve ana-çocuk sağlığı hizmetlerini, özellikle hizmet açığı bulunan yöreler öncelikli olmak üzere götürmektedirler. Doğurganlık oranının, bebek ve anne ölüm oranlarının yüksek olduğu illerde uygulanan özel projelerle aile planlaması ve ana-çocuk sağlığı hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve güçlendirilmesi sağlanmaktadır. Ayrıca bu konudaki bilgi, eğitim, iletişim programlarına da ağırlık verilmektedir. Anne, bebek ve çocuk ölümlerini diğer gelişmiş ülke düzeyine yaklaştırabilmek amacıyla, Türkiye'de Sağlık Bakanlığı'nın kendisinin ve zaman zaman da, WHO, UNICEF gibi Birleşmiş Milletlere bağlı çeşitli kuruluşlarla birlikte yürüttüğü çok sayıda programlar vardır. Örneğin, 1985 yılındaki UNICEF'le işbirliği yapılan "Hızlandırılmış Bağışıklık Kampanyası"nda büyük başarı elde edilmiş, hedef nüfusun yüzde 90'ına ulaşılmış, daha sonra bu program sürekli hale getirilmiştir.

Bu tedbirlerle, 1985 yılında 3,93 olan toplam doğurganlık oranının 2000 yılında 3,07'ye; 1985 'te binde 75,30 olan bebek ölüm oranının binde 36,71'e düşmesi; doğuştan hayatta kalma ümidinin 64 yıldan 70 yaşa yükselmesi beklenmektedir. Tüm bu gelişmelere bağlı olarak 1985-90 döneminde yüzde 2.17 olan nüfus artış hızının da 1990-2000 döneminde yüzde 2.02'ye düşeceği tahmin edilmektedir.

Sağlık hizmetlerinde de sağlık göstergelerinin bir kısmı kalkınma düzeyine paralel değildir. Türkiye'de sağlık hizmetlerinin bulunabilirliği ya da ulaşılabilirliğinin yanı sıra sunulan hizmetin yeterliliği de sorun alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Mevcut sağlık sistemindeki sorunları en aza indirebilmek için merkeziyetçi olmayan bir sistem oluşturma yönünde çalışmalar başlatılmış, bir "Sağlık Reformu" tasarısı hazırlanmıştır. Bu çalışmalar çerçevesinde, Kalkınma Planında da hedeflenen Genel Sağlık Sigortasının (GSS) tüm nüfusu kapsayacak hale getirilmesi 1993 yılı için amaçlanmış olup, 1992 yılında da GSS'nin başlangıç aşaması olarak ödeme gücü içinde olanlar için, hizmet kullanımı halinde doğan harcamaları karşılamak üzere "Yeşil Kart" uygulaması başlatılmıştır. Türkiye'de koruyucu ücretli sağlık hizmetleri temel sağlık hizmetleri ile birlikte "Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleşmesi" kapsamında özellikle kırsal kesim ağırlıklı olarak topluma sunulmaktadır.

1990 yılı itibariyle, toplam nüfusun yüzde 73'ü bir sosyal güvenlik kurumuna bağlı olarak sosyal güvenlik hizmetlerinden yararlanmaktadır. Sosyal güvenliğin tüm nüfusa yaygınlaştırılması yönünde gayretler sürerken, özel sosyal güvenlik sisteminin geliştirilmesi VI. Plan hedefleri arasında bulunmaktadır. İşsizlik sigortası sisteminin kurulması, nitelikli işgücü yetiştirilmesi, mevcut işgücünün niteliğinin yükseltilmesi suretiyle işgücü piyasasında rekabet gücünün artırılması hem hükümet programı ve hem de VI. Beş Yıllık Kalkınma Planının hedeflerindedir.

Demografik özellikleri itibariyle genç bir nüfus yapısına sahip ülkemizde eğitim alanında da kalınma düzeyimizin gerisinde bazı göstergelere rastlamak mümkündür. Eğitimde temel göstergelerden kabul edilen okur-yazarlık oranı, özellikle kadınlar açısından oldukça yetersiz düzeydedir ve 6 + yaştaki kadın nüfusumuzun yüzde 30'a yakın kısmı okuma-yazma bilmemektedir. Eğitimde de, sağlık alanında olduğu gibi, hızlı nüfus artışı sebebiyle hizmet talebi ve öğretmen ve altyapı açığı büyümektedir. Buna karşın Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti çağdaş ve etkin eğitimi çağdaş toplumun tartışılmaz bir gereksinimi olarak görerek, doğumdan başlayarak her Türk yurttaşının öğrenim ve eğitimi devletinin sorumluluğu olarak kabul etmekte, herkes için parasız ve zorunlu 8 yıllık temel eğitimi hedef almaktadır.

Sağlıklı ve yeterli bir konutta yaşamak çağdaş yaşamın bir gereği haline gelmiştir. Ancak hızlı nüfus artışı ve şehirleşme sebebiyle ülkemizde konut bir başka sorun alanıdır. Bu konuda VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı ve Hükümet programı çerçevesinde faaliyetler sürdürülmekte, hem konut sahibi olmayanların bir konuta kavuşturulması ve hem de konut standartlarının iyileştirilmesi yönünde çalışmalar yapılmaktadır.

Sürdürülebilir bir kalkınma ancak çevrenin korunması ile mümkündür. Çevre konusunda uluslararası duyarlılığı paylaşan Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti çevrenin korunmasında birinci şartın, toplumun tümünde çevre bilincinin geliştirilmesi olduğunu programında vurgulamakta, bütün planlama aşamalarında çevre boyutunun gözönünde tutulması VI. Beş Yıllık Kalkınma Planının önemli politikaları arasında yer almaktadır.

Ayrıca, çevre kirliliğinin önlenmesi, temiz içme ve kullanma suyunun sağlanması, beslenme düzeyinin iyileştirilmesi, kanalizasyon sisteminin tüm yerleşimlere ulaştırılması ile toplumda bireylerin sağlıklı çevre konusunda bilinçlendirilmesi türünden çabalar kalkınma planlarındaki hedefler doğrultusunda sürdürülmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin programı, kalkınma planı hedefleri ve politikaları, üzerinde durduğum bu hususlardan da anlaşılacağı üzere, UNDP Beşeri Kalkınma Raporları ile oldukça uyumludur. Ancak beşeri kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi ve refahın yaygınlaştırılması sağlık, eğitim, konut, sosyal güvenlik gibi sosyal sektörlere bütçeden daha çok pay ayrılmasını zorunlu kılmaktadır. Buna karşılık, Türkiye'nin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkelerin pek çoğunda hem demografik yapının getirmiş olduğu yükler ve hem de bu ülkelerin sınırlı ekonomik güçleri sosyal sektörlere ayrılacak payın artırılmasını engellemektedir. Bunların yarattığı sıkıntılar uzun dönemde gelişmiş ülkelere göçler, bir takım önemli çevre sorunları, bölgesel karışıklıklar, uyuşturucu ticareti şeklinde geniş bir yelpaze içinde yansımaktadır. Dolayısıyla, zengin ve fakir, gelişmiş ve azgelişmiş ülke kutuplaşmasının, hiç bir tarafa faydası olmamakta, buradan da beşeri kalkınma için uluslararası işbirliğinin önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Bu kutuplaşmanın ortadan kaldırılması ve bölgesel dengesizliklerin giderilmesinde ülkelerin kararlılığı kadar, Birleşmiş Milletler ve diğer uluslararası kuruluşlarının katkılarında da, önemli ihtiyaç vardır. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti bu anlamda, her düzeyde uluslararası işbirliğine büyük vermektedir. İslam Ülkeleri Ekonomik ve Teknik İşbirliği Programı ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Programı bunun birer örneğidir. Bu düşüncelerle kalkınmaya ve uluslararası işbirliğine yaptığı katkılarından dolayı UNDP'yi kutlarım.

UNDP İNSANCA GELİŞME RAPORU : BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

İlhan Tekeli *

I. GİRİŞ

Türkiye'de gelişmenin mekansal farklılaşmasını ve bunu doğuran süreçleri betimleyebilmek için, önce kavramsal bir çerçeve oluşturmak gerekir.

Gelişmenin mekansal farklılaşması nüfusun ve kapitalin mekandaki yeniden dağılım süreçlerince belirlenmektedir. Yeniden dağılım olgusu, bu üretim faktörlerinin bir bölge içinde kendisini yeniden üretip çoğalmasıyla, mekandaki yer değiştirmelerinin o bölge için yarattığı net kazanç ya da kaybının toplamından meydana gelmektedir. Ekonominin denge analizi yaklaşımı içinde eğer nüfusun ya da emeğin ve kapitalin akışkanlıkları mükemmel ise bir ülkede nüfus ve kapitalin mekansal yeniden dağılımı o şekilde gerçekleşir ki, o ülkenin dünyadaki konumuna, kaynaklarının zenginliğine ve teknolojik birikimine uygun olarak, ekonomik fırsatlar en üst düzeyde değerlendirilir ve yaratılan değer hem kişiler hem de yöreler arasında gelir ve fırsat eşitsizlikleri yaratmayacak şekilde dağıtılır. Oysa, kapitalist sistemde piyasa dinamikleriyle gelişmesini yönlendiren ülkelerdeki görgül saptamalar açıkça ortaya koymaktadır ki eşitsiz bir gelişme yaşanmaktadır.

Eşitsiz gelişme değişik nedenlerin biraraya gelmesinin sonucunda gerçekleşmektedir. Gerek üretimin yapılmasında gerek yeni teknolojilerin geliştirilmesinde önemli ölçek ekonomileri ve dışsallıklar bulunmaktadır. Ekonominin değişik kesimleri arasındaki değişim ya da ticaret eşitsizdir. Tarihsel olarak oluşmuş bir yerleşme sistemi, kentlerdeki büyük fiziksel yatırımlarıyla, alt yapısıyla ve dışsal ekonomileriyle ani değişimlere karşı bir atalet gücü oluşturmaktadır. Gerek kapital gerek emek varsayıldığı gibi mükemmel akışkanlığa sahip değildir. Önemli ölçüde yerel bağılıklardan insan gelişmesinin eşitsizliğinin kişilerin seçme yapma olanaklarını sınırlamış olmasından etkilenmektedir. Bu etkenler nedeniyle toplumda kapital ve emeğin yeniden dağılım süreçleri genellikle, bölgeler arası eşitsizlikleri koruyacak yönde çalışırlar. Toplumların ekonomik bunalımlara girdiği dönemlerde ve sonrasında yeniden yapılanma sırasında bu eşitsizlikçi eğilimler güçlenir. Ekonominin gelişme ve refah dönemlerinde ise eşitsizlikçi eğilimler zayıflar.

Bu eşitsiz büyüme süreci karşısında siyasal iktidarlar özellikle demokratik siyasal rejimlerde uzun süre sessiz kalamazlar. Siyasal otorite en azından söylem düzeyinde bu eşitsizlikçi süreci etkileyecek, tersine çevirecek politikalar geliştirmek zorunda kalır. Deneyler gösteriyor ki çok samimi

---

* Prof. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi Öğretim Üyesi

çabalar içine girilse bile, siyasal karşı süreçler ekonominin eşitsiz büyüme yasasının etkilerini tamamen ortadan kaldıracak güce kavuşmamaktadır. Eğer ekonomi bunalımsız bir dönemde ise, dolayısıyla refah devleti kaygıları henüz önemini koruyorsa, bu politikalar eşitsizliği azaltıcı etkiler yaratabilir, refahı mekanda yaygınlaştırabilir. Bunalım dönemlerinde ise başka kaygılar ön plana geçer, bu politikaların etkisi azalabilir.

Kapitalist ekonomik sistemin temel özelliklerinden biri bunalımlı devrevi bir büyüme kalıbına sahip olmasıdır. Bunalımların nüfusun ve kapitalin mekandaki yeniden dağılım süreçlerine tek etkisi, eşitlikçi siyasal yeniden dağıtım süreçlerinin gücünü azaltması değildir. Bunlardan daha önemlisi, bunalımdan çıkmak için uygulanan ekonomik yeniden yapılanma politikalarının mekansal dağılımlar üzerindeki etkileri olmaktadır. Uygulanmaya başlanan yeni üretim teknolojileri, kurulan yeni dış ilişki biçimleri, yönelinen yeni dış pazarlar, firmaların yapılarında geçirilen değişiklikler, emeğin ve kapitalin mekandaki yeniden dağılım sürecini değiştirmektedir. Bu yeni süreç de bunalım öncesindeki gibi eşitsizlikçi bir süreçtir. Ama bu mekanda eskisinden farklı yeni bir eşitsizlik kalıbına götürücü yöndedir. Eskiden kazanan bazı yöreler kaybederken, eskiden geri kalmış olan yöreler yeni gelişme alanları haline gelebilmektedir. Kuşkusuz bu yeni eşitsizlik kalıbı içinde eski büyüme odaklarının önemli bir bölümü, tarihsel olarak oluşmuş dışsallıkları dolayısıyla önemlerini koruyacaktır. Değişme genellikle varolan eşitsizlik kalıbında bazı düzeltmeler düzeyinde kalacaktır.

Böyle bir bakış açısına sahip olarak, Türkiye'de nüfus ve kapitalin nasıl bir yeniden dağılım süreci içinde bulunduğunu inceleyelim.

II. TÜRKİYE 'DE NÜFUS VE KAPİTAL NASIL BİR YENİDEN DAĞILIM SÜRECİ İÇİNDEDİR ?

Türkiye'de nüfus ve kapitalin yeniden dağılımını betimleyebilmek için Tablo (1) hazırlanmıştır. İlk üç kolonda, nüfusun mekanda yeniden dağılım bilgileri verilmektedir. Her ilin iki dönemdeki ülke nüfusundaki yüzde paylarının bir birine bölünmesiyle elde edilen oranlar, iki dönem arasındaki yeniden dağılımın bir göstergesi olmaktadır. Bu oran iki dönem arasında ilin nüfusundaki artışın Türkiye'nin nüfus artışına oranını vermektedir. Eğer bir ilin oranı (1) den büyük ise, o il yeniden dağılım sürecinden kazançlı çıkmakta, (1) den küçük ise kayba uğramaktadır.

Tablo (1) in 4-6 nolu kolonlarında ise benzer biçimde GSMH'nin mekanda yeniden dağılım süreçleri verilmiştir. Önce nüfus sayımlarına tekabül eden yıllarda her ilde yaratılan katma değer yüzdeleri hesap edilmiştir. İki dönemin yüzdeleri bir birine bölünerek, GSMH'nin yeniden dağılım göstergeleri elde edilmiştir. Eğer bir ilin oranı (1) den büyük ise geçen süre içinde GSMH 'ya katkısı ülke ortalamasından daha hızla artmış demektir. Elimizde kapital stokunun gelişimi için bilgiler olmadığı için bu oranın kapitalin mekanda yeniden dağılımını temsil edeceği kabul edilmiştir.

Tablo (1) in son üç kolonunda, nüfus sayımı yıllarında ilin GSMH'daki yüzdelerinin nüfus yüzdelerine bölümleri verilmiştir. Bu oranlar ilde kişi başına yaratılan katma değer Türkiye ortalamasından ne oranda yüksek olduğunu göstermektedir.

İllerin nüfus ve kapitalin mekansal yeniden dağıtım sürecindeki niteliklerini sınıflandırabilmek için Tablo (1) in verilerinden yararlanarak Grafik (1) ve Grafik (2) hazırlanmıştır.

Grafik 1 'de iller düşey ekseninde Tablo (1) üçüncü kolonundaki, yatay ekseninde ise altıncı kolonundaki koordinat değerleriyle işaretlenmişlerdir. Grafik (1) 1965-1985 yılları arasındaki 20 yıllık süre için illeri nüfus ve kapitalin yeniden dağılımı süreçleri açısından dört gruba ayırmaktadır. Koordinat sisteminin Kuzey Doğusunda kalan iller hem nüfusun hem de kapitalin yeniden dağılımında Türkiye ortalamasının üstünde pay almışlardır. Kuzey Batısında yer alan iller ise nüfus paylarını arttırırken kapital paylarını azaltmışlardır. Güney Doğudaki iller kapital paylarını arttırmalarına karşılık nüfus artışları Türkiye ortalamasının altında kalmıştır. Güney Batıdaki iller ise hem nüfus hem de kapital payları bakımından kayıp içindedirler.

Grafik (2) ise illerin nüfus ve kapitalin yeniden dağılım sürecindeki güzergahlarını (trajectories) göstermektedir. Bu grafik Tablo (1)in 1, 2, 8 ve 9 uncu kolonundaki bilgilerle hazırlanmıştır. Her il grafikte bir vektör olarak gösterilmiştir. Vektörlerin başlangıç noktası, 1965-1975 döneminde ilin nüfus yeniden dağılım oranı ve 1975 yılı nüfus başına GSMH katkısının Türkiye ortalamasına oranı ile belirlenmektedir. Bitiş noktasının koordinatlarını ise 1975-1985 döneminde ilin nüfus yeniden dağılım oranıyla 1985 yılında nüfus başına GSMH katkısının Türkiye ortalamasına oranı oluşturmaktadır.

Bu grafikteki vektörler bize ilk bakışta bir çok bilgi vermektedir. Vektörlerin boyu ne kadar kısaysa yeniden dağıtım süreci içinde ilin görece konumu o kadar az değişmiştir. Vektörün boyu ne kadar uzunsa o ilin süreç içindeki kaybı ya da kazancı büyüktür. Vektör Kuzeye yöneldiği ölçüde o il gelir bakımından (kapital bakımından) kazanç içindedir. Güneye yöneliyorsa kayıp içindedir. Doğuya yöneliyorsa nüfus bakımından kazançlı, Batıya yöneliyorsa nüfus bakımından kayıplıdır.

Eğer grafik (2) ye bakılırsa ilk göze çarpan özellik illeri temsil eden vektörlerin çoğunlukla düşey eksene paralellik göstermesidir. Bu ilginç bir özelliktir, nüfusun yeniden dağılım süreçlerinin oldukça kararlı olmasına karşın gelir kayıp ya da kazanç süreçlerinin daha dalgalı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tablo (1) ve Grafik (1) ile Grafik (2) nin yardımıyla Türkiye'de nüfus ve kapitalin mekansal yeniden dağılım süreçlerini betimleyebiliriz. 1990 yılı için illere göre milli gelir hesapları elimizde bulunmadığı ve son yıllarda siyasal kararlarla illerin sayısının artırılmasının tarihsel karşılaştırmaları olanaksızlaştırmaları nedeniyle yapılan betimleme 1985 yılına kadar olan yeniden dağılım süreçleriyle sınırlı kalacaktır. Ama geçen süre içinde benzer süreçlerin yürürlükte kaldığı söylenebilir.

Mekansal farklılaşma süreçlerini tanımlamaya ülkenin dört metropolünden başlayabiliriz. Birinci grupta dört metropoliten kent, İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana'yı barındıran iller yer almaktadır. Bu iller her nüfus sayımında nüfus paylarını arttırmışlardır. Nitekim bu dört il de Grafik (1) in Kuzeyinde yer almaktadır. Bu nüfus artışı düşmüş bulunan doğum oranlarına karşın, yüksek oranda net göç almalarıyla gerçekleşmektedir. Bu dört il nüfus dinamiklerinde benzerlik göstermesine karşın, kapitalin dolayısıyla katma

değerin yeniden dağılım süreçleri bakımından benzerlik göstermemektedirler. İstanbul ve İzmir kapitalin yeniden dağılım süreçleri bakımından da üstünlük göstermesine karşın Ankara ve Adana bu bakımdan üstünlüklerini kaybetmiş görünmektedirler. Grafik (2) de her ikisinin vektörü de Güneye yönelmiştir. Kişi başına yaratılan katma açısından Adana Türkiye ortalaması altına inmiştir. Ankara da bu yönde hızla yol almaktadır.

İkinci grupta bu büyük metropollerin yakın çevresinde bulunan ve bu metropollerde gerçekleşmeye başlayan dekonsantrasyon süreci dolayısıyla kapitalin yeniden dağıtımından pozitif pay alan iller yer almaktadır. Bu iller arasında İstanbul'un çevresindeki Bilecik, Bursa, Çanakkale, Edirne, Kırklareli, Kocaeli, Tekirdağ ile İzmir çevresindeki Aydın ve Manisa sayılabilir. Diğer metropollerin böyle bir etki yaratmadığı söylenebilir. Grafik (1) ve (2) den açıkça Ankara'nın böyle bir etki yaratmadığı görülmektedir. Adana'nın çevresindeki Hatay ve İçel'in hem nüfus hem de kapital yeniden dağıtım süreçlerindeki avantajlı durumunu Adana'nın dekonsantrasyon etkisinden çok biraz sonra üzerinde duracağımız güney faktörüne bağlamak daha uygun olacaktır.

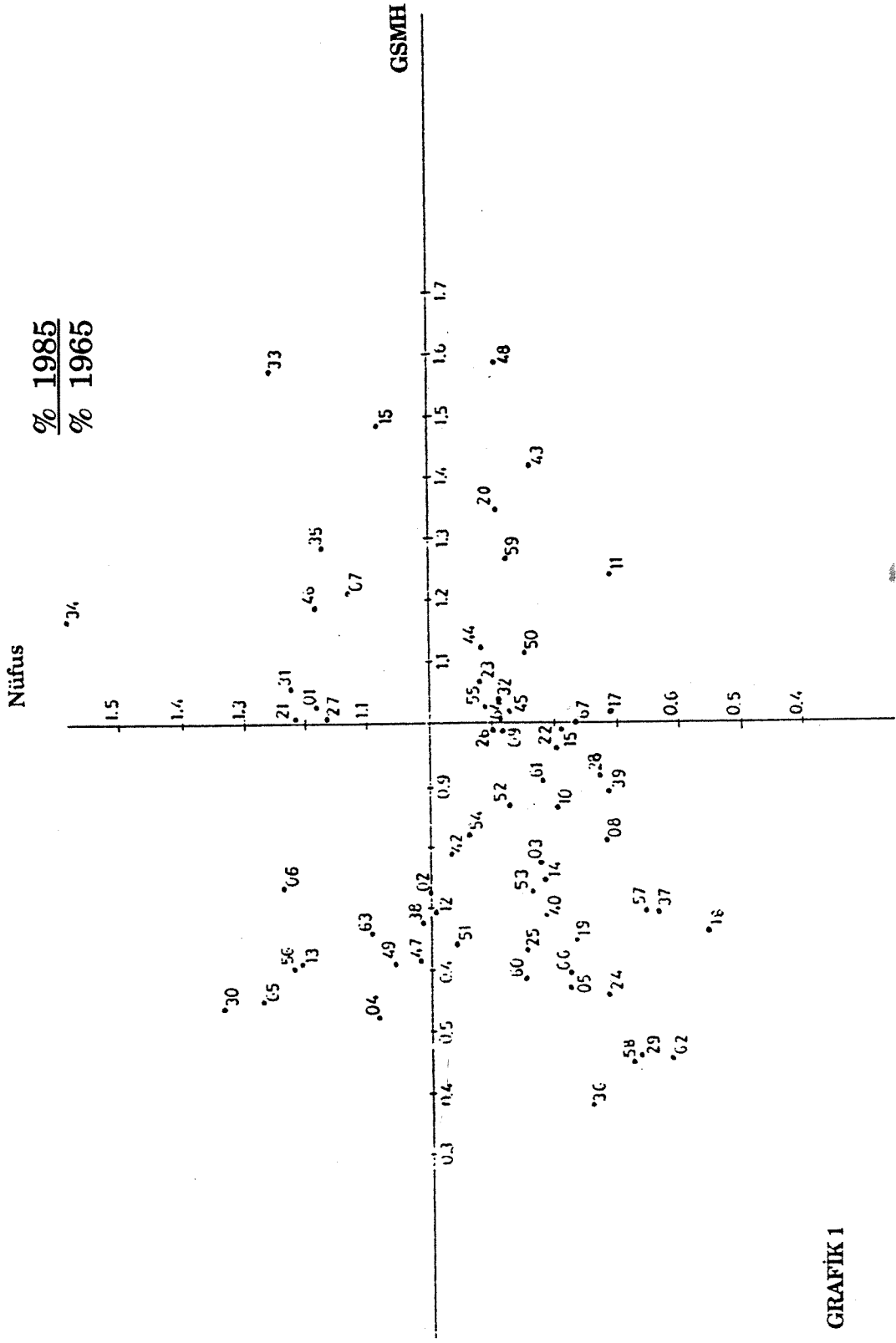
Metropoliten merkezin dekonsantrasyon etkisi grafiklerde üç farklı düzeyde kendisini göstermektedir. Birinci grupta Grafik (1) in Kuzey Doğu bölgesinde yer alan Bursa, Kocaeli gibi iller yer almaktadır. Bu iller kapitalin yeniden dağıtımından yüksek pay alması yanısıra nüfusun yeniden dağıtımından da yüksek pay almaktadırlar. Oysa ikinci gruptaki iller Grafik (1) in Güney Doğu bölgesinde bulunmaktadır. Bilecik, Tekirdağ, Çanakkale, Manisa gibi. Bu iller genellikle doğum oranlarının düşük olduğu yörelerdir. Göç almakla birlikte göçler nüfusun yeniden dağılım oranını 1'in üstüne çıkarmakta yeterli değildir. Ama bu özellik onların kişi başına yaratılan katma değerlerinin yükselmesine neden olmaktadır. Bu nedenle, Grafik (2) de bu illeri temsil eden vektörler Kuzey Doğuya yönelmişlerdir. Metropoliten etkiyi daha az duyan üçüncü gruptaki iller Grafik (1) in Güney Batı kesiminde yer almakla birlikte Grafik (2) deki vektörleri Kuzey Doğuya yönelmiştir. Yani bir süre sonra ikinci gruba gireceklerdir, Aydın, Edirne, Kırklareli'nde olduğu gibi.

Üçüncü grup Güneydeki deniz kıyısı illeridir. Bunlar Grafik (1) in Kuzey Doğu bölümünde bulunan Hatay, İçel, Antalya illeriyle, Güney Doğu bölümündeki Muğla ilinden oluşmaktadır. Muğla ilinin Grafik (2) deki vektörü de Kuzey Doğuya yönelmiştir. Güneyin elverişli iklim özelliklerinin uzmanlaştırdığı sera tarımı ve turizm faaliyetleri, yanısıra Hatay ve İçel'in Doğu Anadolu'nun limanı olma işlevini yüklenmesi nüfus ve kapitalin mekanda yeniden dağılımında bu grubu sürekli olarak avantajlı kılmaktadır.

Grafik (1) de Doğu ve Güney Doğu Anadolu'daki 10 ilin bir *dördüncü grubu* oluşturdukları açıkça görülmektedir. Adıyaman, Ağrı, Bingöl, Bitlis, Hakkari, Mardin, Muş, Siirt, Urfa, Van grafiğin Kuzey Batı bölümünde bulunmaktadır. Bunlar genellikle kapitalin yeniden dağıtımında yeterli pay almayan, Grafik (2) deki vektörleri Güneye yönelmiş, yani görelî gelir kaybı içinde bulunan illerdir. Bu kayıplarına karşın nüfus içindeki paylarını sürekli olarak artırmaktadırlar. Bunun nedeni bu illerde doğum oranlarının yüksekliğini koruması ve nüfusun yeterli hareketliliğe sahip olmayışı yüzünden yeterli dış göç vermeyişidir. Bu illerde hem demografik hem kapital dağılım süreçleri, sürekli olarak düşük gelirliliği üretmektedir.

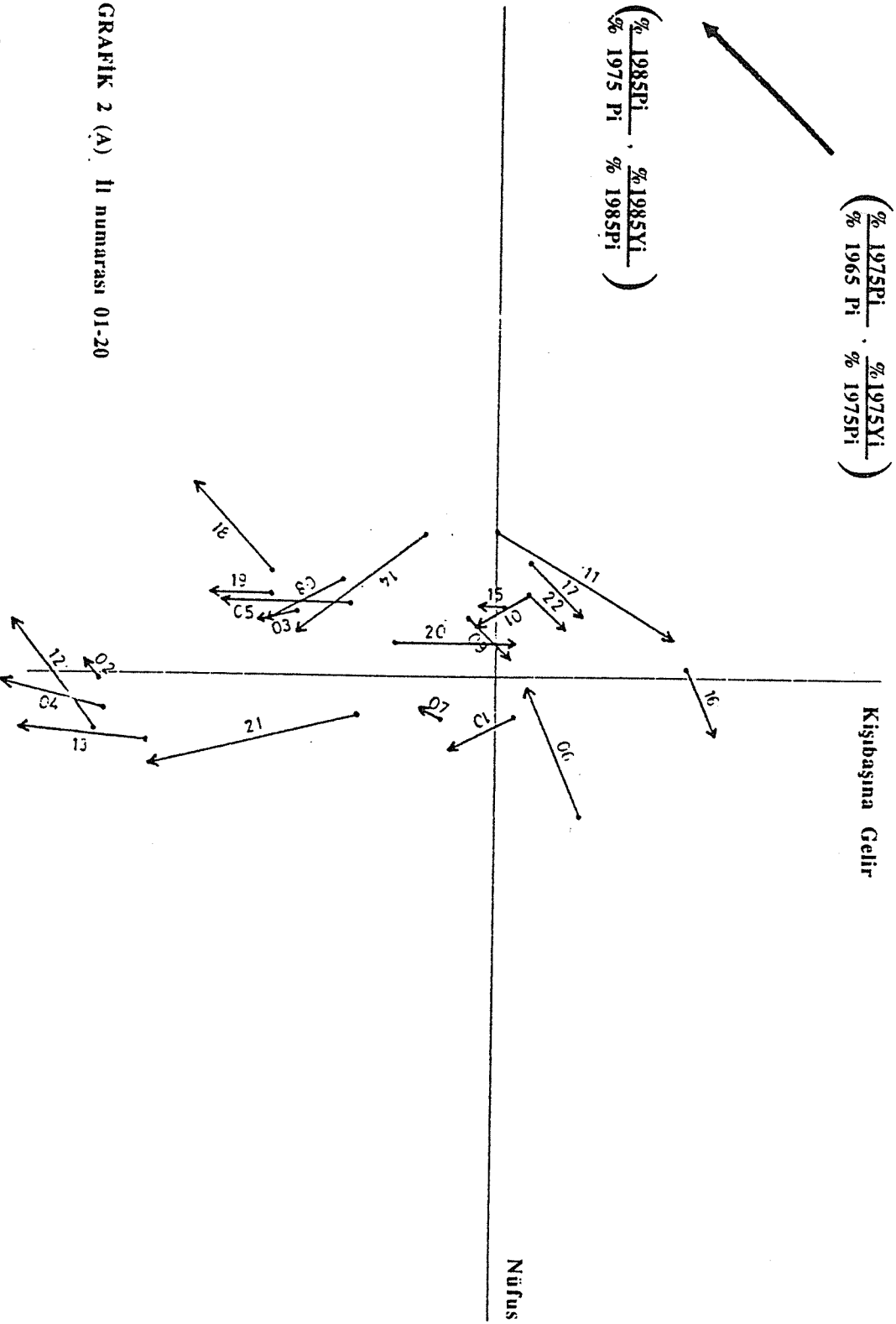

NÜFUS ve KAPİTALİN MEKANDA YENİDEN DAĞILIMI

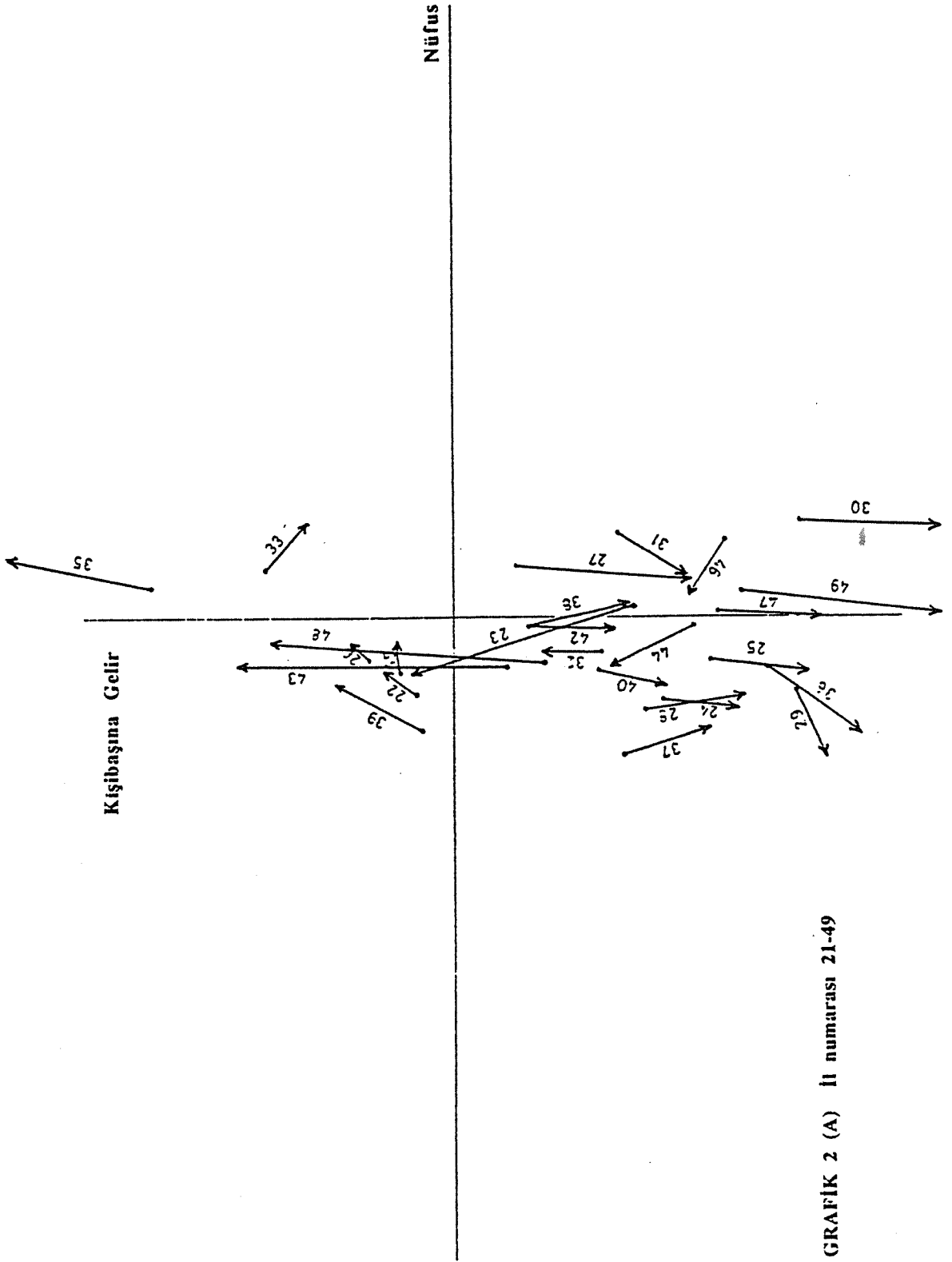
GRAFİK 1

İLLERİN YENİDEN DAĞILIMI GÜZERGAHLARI

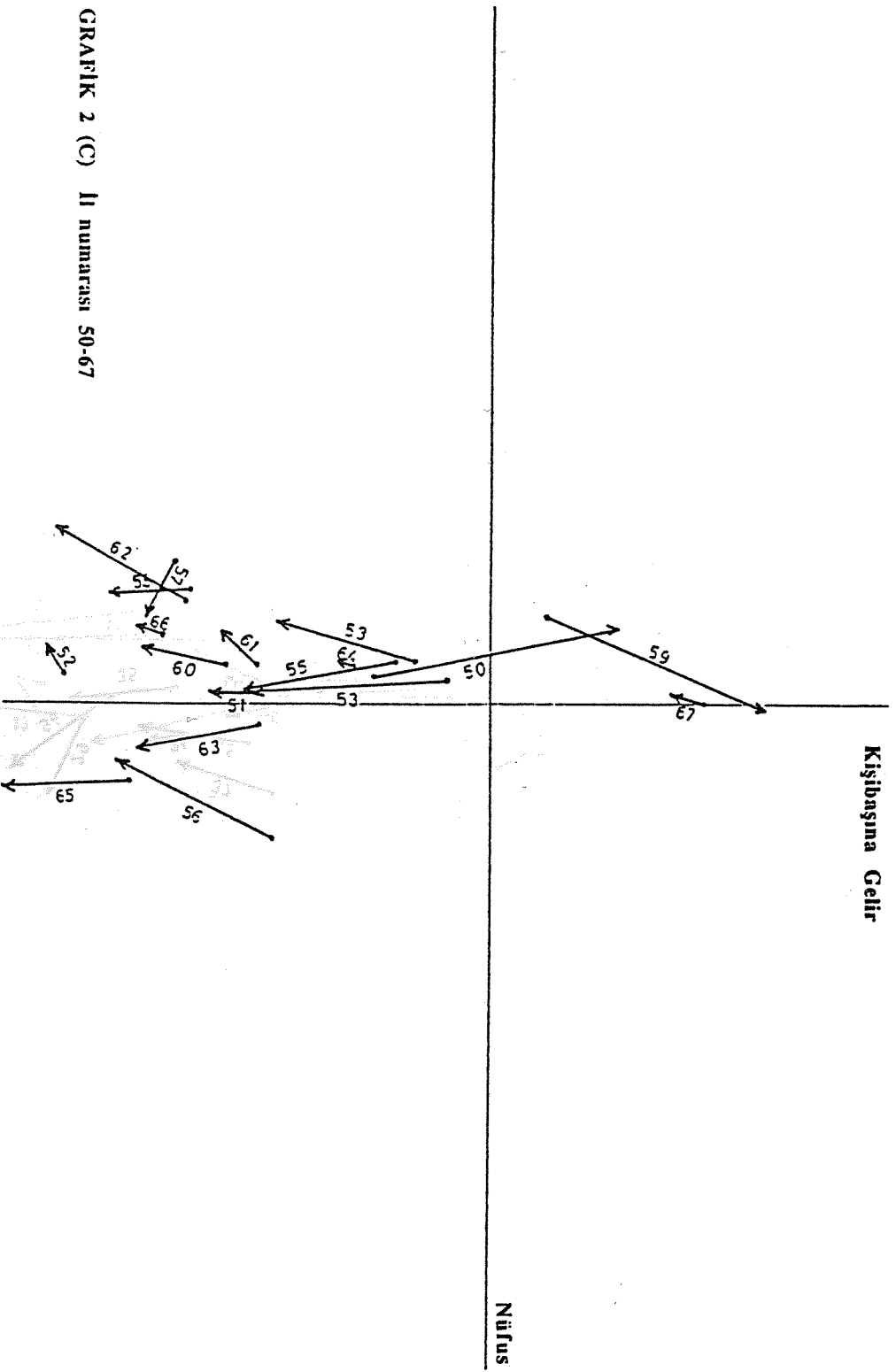
GRAFIK 2 (A) II numarası 01-20

İLLERİN YENİDEN DAĞILIM GÜZERGAHLARI

GRAFİK 2 (A) İt numarası 21-49

İLLERİN YENİDEN DAĞILIM GÜZERGAHLARI

GRAFIK 2 (C) II numarası 50-67

Bu dört grup dışında yer alan illerin büyük çoğunluğu Grafik (1) in Güney Doğu kesiminde yer almaktadır. Yani hem nüfus hem de kapitalin yeniden dağıtımında görece kayıp içindedirler. Bu iller il merkezindeki kentin büyüklüğüne göre bölge merkezi olan iller ve bölge merkezi olmayan iller diye iki gruba ayrılabilirler. Bölge merkezi olan illeri *beşinci grup*, bölge merkezi olmayanları *altıncı grup* olarak adlandıralım.

Beşinci grup içinde Diyarbakır, Elazığ, Erzurum, Eskişehir, Gaziantep, Kayseri, Konya, Malatya, Samsun, Sivas, Trabzon gibi şehirler sayılabilir. Bu merkezler kendi bölgelerindeki kentlere bir üst kademe servis vermelerine karşın tüm bölgeyi etkileyecek önemde büyüme dinamikleri başlatamamaktadır. Bu durumda içinde yer aldığı bölgenin illerine göre nüfusun ve kapitalin mekandaki yeniden dağılımı göstergelerinde daha yüksek değerler almaktadır. Buna rağmen ilin kaderi yine de içinde yer aldığı bölgenin özelliklerine tabi olmaktadır. Örneğin Diyarbakır Güneydoğu Anadolu bölgesinde bulunduğu için bu bölgenin nüfus dinamiğinin özelliklerini yansıtacak biçimde grafiğin kuzey bölümünde yer almıştır. Bir bölge merkezi olmasına karşın Sivas, çevresindeki Erzincan, Gümüşhane gibi illerle birlikte Grafik (1) in en Güney Batı bölümünde bulunmaktadır. Bu merkezler içinde Gaziantep'in özel niteliğine işaret etmekte yarar vardır. Grafikteki konumu Diyarbakır'a benzerlik gösteriyorsa da bu merkezin aktif küçük üreticilik yaşamının getirdiği özellikleri gözönünde tutmak gerekir.

Altıncı grupta bölge merkezi niteliğini taşımayan iller yer almaktadır. Bu illerin önemli kısmı Grafik (1) in Güney Batı kesiminde bulunmaktadır. Yani hem nüfus hem de kapital dağılım süreci içinde kaybetmektedirler. İçinde yer aldığı bölgenin gelişmişlik farkına göre kişi başına yaratılan katma değer açısından farklılık göstermektedirler. Bu illerin dördüncü gruptaki illerden farkını temelde demografik dinamiklerinin gelişmişliği oluşturmaktadır. Bunlarda genellikle hızlarında bir düşme olmuştur, nüfusun akışkanlığı artışı için de yüksek oranda göç vermektedirler. Bunlar içinde, Zonguldak, Kütahya, K. Maraş, Denizli, Isparta gibi iller, doğal kaynakları dolayısıyla büyük devlet yatırımları alması, siyasal nedenler ya da küçük girişimcilik, çevresinin aktifliği vb nedenlerle kapitalin yeniden dağılımında Türkiye ortalamasında ya da üstünde pay alarak Grafik (1) in Doğu bölümüne geçmiştir.

İlleri nüfusun ve kapitalin yeniden dağılımı bakımından altı gruba ayrılması gerçekte sadece varolan durumun bir betimlemesi olmaktan çıkmakta, geleceğe ilişkin kestirmeleri de içinde barındırmaktadır. Bu kestirim üzerinde bu yazının politika önerileri yapılacak dördüncü bölümünde durulacaktır.

III. TÜRKİYE' DE REFAH MEKANDA NASIL BİR FARKLILAŞMA GÖSTERMEKTEDİR ?

Refahın mekansal farklılaşmasını betimleyebilmek için Tablo (2) hazırlanmıştır. Bu tablo'da refah dört boyutlu olarak ele alınmıştır. Bu dört boyut: a) kişinin tüketimi, b) kendi dışındaki dünyayla ilişki kurma düzeyi, c) eğitim düzeyi, d) sağlık hizmetlerinden yararlanabilmesi olarak seçilmiştir.

Tüketim Tablo (2) de meskenlerde kişi başına elektrik kullanımı ve 10000 kişiye düşen motorlu araç sayılarıyla temsil edilmiştir. Her iki değişkenin de kişinin tüketimini Tablo (1) de 7, 8 veya 9 uncu kolonlarda verilen kişi başına yaratılan katma değer göstergesinden daha iyi temsil ettiği söylenebilir.

Bir ilde yaratılan katma değerin yüksekliği kişi başına gelirin ve tüketimin her zaman doğru bir göstergesi olmamaktadır. Özellikle dekonsan-tre olan bir metropolün çevresinde yaratılan katma değerin önemli bir bölümü metropoliten merkezde tüketilmektedir. Nitekim kişi başına yaratılan katma değer göstergesinde 1975 ve 1985 yıllarında Kocaeli İstanbul'dan çok yüksek değer almıştır. Oysa Tablo (2) de seçilen tüketim göstergesinde 1990'da İstanbul Kocaeli'ne göre oldukça yüksek değer almaktadır. Dayanıklı tüketim malı kullanımının bir göstergesi sayılabilecek meskenlerdeki enerji tüketimin farklılaşması genellikle nüfusun ve kapitalin mekandaki yeniden dağılımı sürecindeki farklılaşmayı izlemektedir. En düşük tüketim değerleri dördüncü ve altıncı gruptaki illerde; en yüksek değerler sırasıyla birinci, ikinci ve üçüncü gruptaki illerde görülmektedir. En yüksek olan İstanbul'un değeri en düşük olan Muş'un değerine bölündüğünde bulunan oran 11 olmaktadır.

Tüketimin mekansal dağılımındaki eşitsizliğin zaman içinde nasıl değiştiğini Tablo (2) deki göstergeler yardımıyla ortaya koyamıyoruz. Bunun yerine Tablo (1) deki illere göre kişi başına yaratılan katma değer göstergelerini kullanırsak, 1965 yılında en yüksek değeri alan İstanbul ile en düşük değeri alan Bingöl'ün arasındaki oran 8,03'tür. 1975 yılında en yüksek değeri Kocaeli, en düşük değeri Bingöl almıştır. Aralarındaki oran 6,7'dir. 1985 yılında en yüksek değeri yine Kocaeli almıştır. En düşük değeri alan il ise Ağrı olmuştur. Aralarındaki oran 14,97'ye yükselmiştir. Bu saptamalar eşitsizlik aralığının refah döneminde kapandığını, ama bunalım ve sonrasında yaşanan yeniden yapılanma döneminde hızla arttığını göstermesi bakımından ilginçtir.

Refahın ikinci boyutu olan haberleşme düzeyinin yüksekliği kişiye hem kendi dışı ile ilişkilendirir hem de seçme olanaklarını arttırır. Haberleşme göstergesi olarak Tablo (2) ye alınan 1000 kişiye düşen gazete sayısı ve 1000 kişiye düşen telefon sayısı iki farklı nitelikteki göstergedir. Gazete okuma miktarı orada yaşayan kişilerin kararıyla belirlenmektedir. Oysa telefon miktarı kişilerin talebine bağlı olduğu kadar devletin arzına da bağlıdır. Birinci gösterge en yüksek değeri 1642,5'la İstanbul'da alırken, en düşük değeri 47,9 ile Yozgat'ta almıştır. İkisi arasındaki oran değeri 34,3'tür. Telefonda en yüksek değer İstanbul'da 2327, en düşük değer Siirt, Şırnak ve Batman'da 132'dir. İkisi arasındaki oran 17,6'dır. Salt kişilerin kararlarına bağlı olan göstergenin daha eşitsiz dağılmakta olması ilgi çekicidir.

Bu göstergelerde büyük ölçüde nüfusun ve kapitalin mekanda yeniden dağılımı sürecinde paralellik göstermektedir. En yüksek değerleri birinci gruptaki metropollerde, en düşük değerleri de dördüncü gruptaki illerde almaktadır. Birinci gruptakileri üçüncü, ikinci ve beşinci gruptaki iller izlemektedir. Bu genel dağılım kalıbında bazı illerin durumu dikkati çekmektedir. Birinci gruptaki metropollerden Adana haberleşme bakımından diğer üç metropoliten alana göre çok daha zayıf kalmakta ancak bir üçüncü grup ili düzeyinde dış ilişkiye sahip olmaktadır.

İstanbul'un bölgesel etki alanı içinde bulunan ama nüfus ve kapitalin yeniden dağılım göstergeleri bakımından ikinci grup içinde yer verilmemiş olan Balıkesir ve Sakarya tüketim göstergelerinde olduğu gibi haberleşme göstergeleri bakımından da ikinci grup iller gibi davranmaktadır. Doğu Anadolu'da ise Tunceli, Hakkari, Erzincan, diğer ekonomik göstergelere göre yüksek gazete okuma oranıyla dikkati çekmektedir. Bu, yüksek memur konsantrasyonunun etkisi ve siyasal nedenlerle açıklanabilir bir farklılıktır.

Refahın üçüncü boyutu olarak insanların hem üretimdeki iş bölümündeki yerini hem de yaşam biçimi kalıpları arasından seçme olanaklarını arttıran eğitim seçilmiştir. Eğitim düzeyi Tablo (2) de iki gösterge ile verilmektedir. Göstergelerden biri orta öğretimdeki okullaşma yüzdeleridir. İkincisi ise iki kademeli yüksek öğretim sınavına girenlerden bir yere yerleştirilmiş olanların yüzdesidir. Bu iki göstergenin çarpımının verildiği kolondaki değerler, bir ilde doğan bir çocuğun yüksek öğretime girme olasılığı olarak kabul edilebilir. En yüksek değeri yüzde 19,39'la İstanbul, en düşük değeri ise yüzde 1,04'le Hakkari almaktadır. İkinin oranı 18,64'dür. Gerçekte bu oran iki il arasında doğanların fırsat eşitsizliğinin düşük bir tahminidir. Çünkü orta öğretimden mezun olmadaki, seçme sınavına giriş yüzdelerindeki ve yüksek öğretimi bitirme oranlarındaki farklılıkları içermemektedir.

Bu göstergenin farklılaşması da genellikle nüfus ve kapitalin mekanda yeniden dağılım süreçlerinin bir yansıması olarak çıkmaktadır. Bu gösterge açısından da Adana diğer metropoliten alanlara göre geride kalmaktadır. Bölgesel merkezlerinden Eskişehir aldığı dördüncü yüksek değerle özellikle dikkati çekmektedir.

Refahın dördüncü boyutu olarak ele alınan sağlık, Tablo (2) de 10000 kişiye düşen yatak ve 10000 kişiye düşen hekim sayısı ile gösterilmiştir. Sağlık hizmetlerinin hiyerarşik sunum yapısı dolayısıyla bu göstergelerde iller arasındaki karşılaştırmalarda ortaya çıkacak sapmaları hatırd tutmakta yarar vardır. Bu göstergeler kişilerin sağlık hizmetlerine ulaşabilirliklerinin bir ölçüsü olarak düşünülebilir. Hastane yatağı sayısı büyük ölçüde devletin kararına bağlıdır. İkincisi olan doktor sayısı hem devletin kararlarından hem de piyasa güçlerinden etkilenmektedir. Hastane yatağı sayısında en yüksek değeri 37,7 yle Isparta almakta, onu 36,2 yle Ankara, 33,4 le İstanbul izlemektedir. En düşük değer 2,9 la Şırnak'tadır. En yüksek değer en küçük değere oranı 13 tür. Bunda Şırnak'ın yeni il olmasının etkisi yüksektir. Bunun yerine Mardin'in 4,8 olan ikinci en düşük değerini alırsak, eşitsizlik oranı 7,8'e düşmektedir.

Bu göstergenin dağılımını kapital ve nüfusun mekanda dağılım süreçleriyle önceden kestirmek olanaksızdır. Sağlık servisleri kademeli olarak arzedildiği için metropoliten ve bölgesel merkezlerin bulunduğu iller yüksek değerler almaktadır. Ama bu kararlar siyasal etkilere çok açık olduğu için uzun süre başvekillik yapmış bir milletvekilinin seçim bölgesi Isparta en yüksek değeri almaktadır.

Hekim sayısı göstergesi bir ölçüde piyasa güçlerinden etkilendiği için dağılımı daha kestirilebilir durumdadır. Nüfus ve kapitalin mekandaki yeniden dağılım süreçlerinden etkilenmektedir. Hekim sayısı bakımından Eskişehir eğitimde olduğu gibi yüksek almasıyla dikkati çekmektedir. Eh yüksek değer alan Ankara'da 10000 kişiye 14,59 hekim düşerken, en düşük değer alan Bitlis'te 10000 kişiye 0,55 hekim düşmektedir. İki değeri bölerek elde edilen eşitsizlik oranı 26,55 gibi yüksek bir değer almaktadır.

IV. TÜRKİYE DAHA EŞİTLİKÇİ BİR GELİŞME SAĞLAMAK İÇİN NE TÜR POLİTİKALAR İZLEYEBİLİR ?

Türkiye'de nüfusun ve kapitalin yeniden dağılım süreçlerine ve refahın mekansal farklılaşmasına ilişkin incelemelerimiz, eğer önemli değişiklikler olmazsa önümüzdeki yıllarda ekonomik ve toplumsal gelişmenin

ne tür eşitsizlikler içereceğini kestirmemize olanak vermektedir.

Denilebilir ki Türkiye’de İstanbul, Ankara, Adana’yı birleştiren E-5 karayolunun Batısı, birinci gruptaki tüm metropoliten illeri, metropolitenlerin dekonsantrasyonundan etkilenen tüm ikinci grup illeri ve güney faktörü dediğimiz dinamikleri içeren tüm üçüncü grup illeri içermektedir. Bunun yanı sıra Eskişehir ve Konya gibi iki bölge merkezinin bu eksenin hemen batısında, Kayseri ve Gaziantep gibi iki bölge merkezinin de bu eksenin bitişiğinde bulunduğu düşünülürse bu eksenin ve batısındaki alanın gelişme dinamikleri bakımından ne kadar avantajlı olduğu ortaya çıkar. Ülke mekanının E-5 Doğusundaki kesiminde gelişme dinamikleri zayıflamış az sayıda bölge merkezi kalmaktadır. Ülkenin bugünkü gelişme dinamikleri böyle bir eşitsiz yapıyı sürekli olarak üretmektedir, Grafik (3). Bu eşitsizliğin azaltılması yönünde yeni güçlü dinamikler yaratacak politikaları önermeden önce kapital ve emeğin mekandaki dağılımında etkili olan bazı davranışsal özelliklere ilişkin saptamaları yapmakta yarar vardır.

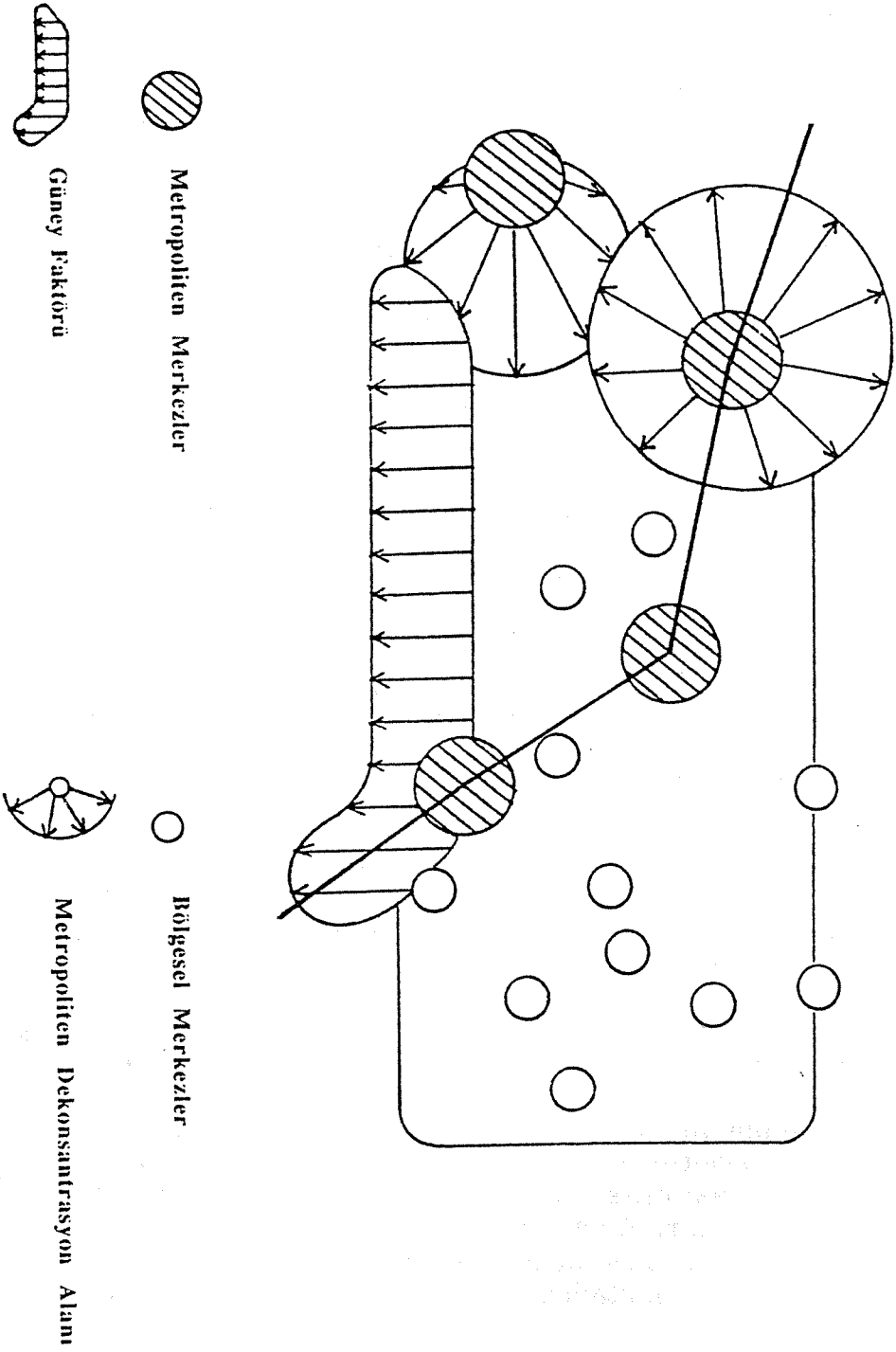
Piyasa süreçleri genellikle eşitsiz bir büyüme kalıbı ortaya koymaktadır. Bu kalıbın oluşmasında özel girişimciler ölçeklerine göre farklı roller oynarlar. Küçük girişimciler genellikle yer değiştirme ve buldukları yerden uzak noktalara yatırım yapma eğilimini taşımazlar. Buldukları yerlere bağlıdırlar. Girişimlerin ölçeği büyüdükçe de dekonsantre olma olanakları ve eğilimleri artar. Bir ailenin denetimi altındaki holdingler genellikle, holding merkezlerinin bulunduğu bölge içinde desantralize olma eğilimi taşırlar. Daha uzak mesafelere desantralize olmazlar. Ancak ailelerin ve kişilerin denetiminde olmayan kurumsallaşmış büyük sermaye tüm ülke merkezindeki yatırım fırsatlarını algılamakta, kendileri için uygun mekana yatırım yapabilmekte, bölgelerarası uzaklıklarda desantralizasyona gidebilmektedir. Bu tür sermayenin Türkiye’nin sermaye yapısı içinde payı görece olarak küçüktür.

Özel sermaye bu tür yer seçimi davranışlarına sahipse; geri kalmış bölgelere başka bölgelerin özel sermayelerini çekmek için geliştirilen teşvik tedbirleri çok etkili olmayacaktır. Bu teşvik tedbirleri ancak metropoliten alanlardaki dekonsantrasyonu yönlendirmekte etkili olabilmektedir. Bölgeler arası yer değiştirmeleri sağlamakta yetersiz kalmaktadır. Bu durumda geri kalmış bölgelerin geliştirilmesinde en etkili yol o bölgedeki girişimciliği geliştirmek, o bölgenin birikimlerinin daha büyük oranının bölgede kalmasını sağlamaktır.

Kapitalin mekanda yeniden dağılımında etkili olan ikinci mekanizma devletin kararlarıdır. Devletin kararları demokratik siyasi sürecin baskısı altında mekansal dağılımdaki eşitsizliklere daha duyarlıdır. Daha eşitlikçi bir dağılım ortaya çıkarmaktadır. Ama bu dağılım önemli ölçüde keyfiliklere açıktır. Dağılımı her zaman nesnel ölçütlerle açıklanamamaktadır. Dolayısıyla önceden kestirilmesi zorlaşmaktadır.

Devletin kaynaklarının değişik yörelere yönelmesinde siyasal etkileşme kalıpları önemli rol oynamaktadır. Demokratik süreçte oyların kişisel kararlarla belirlendiği yörelere, oyların dini önderlik ya da aşiret bağlılıklarıyla belirlendiği yörelere göre kaynakları yönlendirmekteki pazarlık gücü görece olarak daha yüksek olmaktadır. Oyların renginin oy veren bireylerce belirlenmediği durumda kaynakları bu yörelere yöneltmeden, aracı olan kişileri memnun ederek yönlendirme yolu kolayca bulunmaktadır.

MEKAN DYNAMIKLERİ

Politika araçlarının yeniden dağılım süreçlerini yönlendirmekte etkileyeceği öğelerin davranışları hakkındaki bu saptamalarımız, kullanılacak araçların doğru olarak kullanılmasına olanak verecektir. Bugün Türkiye mekanında varolan eşitsizlik kalıbı bu araçlarla daha eşitlikçi yönde düzeltilecektir. Yalnız bu araçların etkilerinin büyük ölçüde içinde yaşanan tarihsel dönemin özelliklerine bağlı olduğunu unutmamak gerekir.

Bugün Türkiye mekanında gözlenen eşitsizlik kalıbı Türkiye Cumhuriyeti olgusuyla yakından ilişkilidir. Osmanlı İmparatorluğu çözümlenip onun yerine Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda üç önemli değişim olmuştur. Bunlardan birincisi Doğu Anadolu'nun Güneyde Halep çevresinde oluşan ekonomik sistemle ve Kafkasya'daki ve Rusya'daki ekonomik sistemle bağlantıları kesilmiştir. İkincisi ise Doğu Anadolu'daki savaş kayıpları ve zorunlu nüfus yerdeğiştirmeleriyle nüfus yoğunluğunun yarı yarıya azalmasıdır. Bu iki önemli değişiklik Doğu Anadolu'nun az gelişmişlik olgusunu önemli ölçüde belirlemiş, karşı dinamiklerin gelişmesini zorlaştırmıştır. Üçüncü etken Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Ankara'nın başkent olarak seçilmesi, bu kentin gelişme başarısının büyük ölçüde rejimin başarısıyla özdeşleşmesidir. Türkiye Cumhuriyeti mekansal dağılım kararlarında bir tür uzun erimli etkinlik anlayışı içinde, Ankara gibi bir merkezin İç Anadolu'da oluşmasını sağlayarak, ülkenin eşitsizlik kalıbında önemli bir düzeltmeyi gerçekleştirmiştir.

Türkiye'deki mekansal eşitsizlik kalıbını etkileyecek politikalar önermeden önce bugün bu önemde bir tarihsel dönüm noktasında bulunup bulunmadığımızı sormak gerekir. Türkiye bu bakımdan üç önemli değişimin içinde ya da eşliğinde bulunmaktadır.

Bunlardan *birincisi*, Sovyetler Birliğinin çözümlenmesinden sonra Türkiye'nin Doğu ve Kuzeyiyle artmakta olan ekonomik ve toplumsal ilişkilerinin özellikle Kuzeydoğu Anadolu'nun ekonomik mekandaki görece konumunu değiştirmesidir. Piyasa güçlerinin kapitalin ve nüfusun yeniden dağıtım mekanizması geçmiş dönemlere göre bu yöreyi daha avantajlı hale getirecektir.

İkinci önemli faktör özellikle Güneydoğu Anadolu'da gerikalmışlık sorunu yanısıra kürtlerin kimliklerinin tanınması talebinin yükselmesidir. Bunun paralelinde gerçekleşen silahlı eylemler, kapital ve nüfusun mekansal yeniden dağılım sürecinde önemli etkileri yaratmaktadır. Bu gelişmeler özellikle Güneydoğu Anadolu'yu piyasa güçlerinin kapitali yeniden dağıtım sürecinde dezavantajlı duruma getirmektedir. Buna karşılık siyasal karar mekanizmalarını kamu kaynaklarının bu yöreye yönlendirilmesinde daha duyarlı hale getirmektedir. *Üçüncü* önemli faktör, GAP'tir. Bu projeye Türkiye çok büyük kaynaklar yatırmıştır. Halen bu büyük yatırımın tarımsal üretimi artırmayı sağlayacak dolayısıyla yöre halkının refahını yükseltecek kısmı henüz tamamlanmamıştır. Ama önümüzdeki on yıl içinde GAP projesinin bu bölümü de tamamlanarak çok önemli bir tarımsal üretim potansiyeli harekete geçebilecektir.

Bu üç faktörün Türkiye mekanındaki yeniden dağıtım süreçlerini etkileyecek önemde oldukları açıktır. Ama bu süreçlerin bugün varoldan daha eşit bir refah dağılımı sağlayabilmesi için bazı stratejik tercihlerin yapılması ve planlama kararlarının alınması gerekecektir. Bunlar şöyle sıralanabilir :

1. Daha eşitlikçi bir dağılım elde edilebilmesi için hem nüfusun hem de kapitalin mekansal dağılım süreçleri etkilenmelidir.

2. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun kapitalin yeniden dağılımında avantajlı hale gelebilmesi için bu yörede GAP dolayısıyla yaratılacak üretim artışının bir bölümünün yatırıma dönüşümünü sağlayacak politikalara önem verilmelidir. Türkiye'nin Batı kesimindeki büyük kapitalini yöreye çekmeye dönük politikalar etkili olmamaktadır.

2.1 Bunun gerçekleşebilmesi için Güneydoğu Anadolu'da siyasal bir çözüme ulaşılması huzur ve güvenliğin sağlanması bir ön koşuldur.

2.2 GAP ta sulanacak alanlarda büyük toprak sahipliği egemendir. Modern tarıma büyük toprak sahipleri eliyle geçilmesi, hem yaratılan potansiyelin tam olarak değerlendirilmemesine neden olacak hem de oluşan kapital birikimin bölgede kalan payını azaltacaktır.

2.3 Hem bölgede yaratılan katma değeri artırmak hem de bunun yörede yatırıma dönüşmesini gerçekleştirmek için küçük üreticiliği yaygınlaştıracak politikalar izlenmelidir. Büyük toprak sahipliğinden küçük üreticiliğe geçiş toprak reformu ile sağlanamıyorsa bu özel durumda piyasa mekanizması içinde geçiş olanakları bulunabilme olasılığı vardır.

3. Bu bölgelerde nüfusun yeniden dağılımını etkileyecek önlemler de alınmalıdır. Bu konuda yapılabilecek olan aile planlaması tekniklerini yaygınlaştırmaktır. Günümüz ortamında, yerel siyasal hareketlerin duyarlılığının böyle bir planlamayı güçleştireceği gerçeği gözönünde tutulmalıdır.

4. Bölgenin artacak olan üretim potansiyelinin değerlendirilmesi ve Türkiye'nin Kuzey Doğuda açılan yeni dış ilişkilerinin bölgenin gelişmesine katkıda bulunabilmesi için Güneydoğu Anadolu'yu Kuzeyde Kafkaslara ve Bağımsız Devletler Topluluğuna bağlayacak bir yol aksının geliştirilmesi gerekecektir. Bu eksen dış dinamikleri bölgeye taşıyacağı gibi Doğu Anadolu ekonomisinin iç tamamlayıcılıklarını artırarak iç dinamiklerini de güçlendirecektir.

5. Bir yandan siyasal karar otoritelerinin karar yetkilerini sorumsuzca kullanarak devletin iktisadi girişimlerini başarısızlığa götürmesi, öte yandan yeni sağın özelleştirme konusunda yarattığı mitos, devletin üretici kapitalin mekanda yeniden dağıtımında kullanabileceği çok önemli bir aracı elinden almış bulunuyor. Bu bölgenin ekonomik gelişmesini özel sektörden beklemesi dolayısıyla devletin boşa giden teşvik harcamalarının ve etkin olarak kullanılmayan alt yapı harcamalarının tutarlı bir muhasebesinin yapılması zamanı gelmiştir. Devletin bu yörelere kapitali yeniden dağıtırken izlemesi gereken uzun erimli rasyonel tutumun ne olduğunu ön yargısız olarak yeniden değerlendirmek gerekmektedir. Bu eşitsizliğin giderilmesinde devletin yönlendiriciliğinden vazgeçmek büyük ölçüde bu eşitsizliği gidermekten vazgeçmek olacaktır.

UNDP İNSANCA GELİŞME RAPORU : KADININ KALKINMAYA KATILIMI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Türkan Akyol
Kadın Sorunlarından Sorumlu Devlet Bakanı

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programının Hükümetimle birlikte düzenlemekte olduğu bu Ulusal İnsanca Gelişme Konferansına katılmak üzere bugün burada toplanmış bulunan milli ve uluslararası teşkilatların bu derece seçkin ve ileri gelen temsilcilerine hitap etme fırsatının bana verilmiş olmasından dolayı büyük bir onur ve mutluluk duymaktayım. Dün ve bugün yapılan müzakerelerin ülkemde ve dünya camiasında insanca gelişme sorunlarında kaydedilen ilerlemenin güçlendirilmesine katkıda bulunacağına ve insanca gelişme, ekonomik büyüme, siyasi süreçler, çevre, nüfus ve diğer bütün kalkınma faktörlerinin, insanca gelişme sorunları üzerinde daha etkin ve kapsamlı ulusal ve uluslararası politikalar oluşturulması için daha iyi tanımlanacağına duyduğum güveni ifade etmek istiyorum.

Konuşmamı kalkınma kavramını ve dünyada ve ülkemde kadının durumuna ilişkin bağlarını, bunların UNDP 'nin İnsanca Gelişme Raporlarında bize anahatlarıyla intikal ettiği şekli itibarile, nasıl anladığım konusyla sınırlı tutacağım.

Dikkatler, son bir kaç onyıda gelişme yolundaki ülkelerin çoğunluğunu zorlayan sorunlara çevrildiğinde, bu sorunların kadınların hayatı üzerindeki etkileri hemen hemen hiç dikkate alınmamıştır. Büyüme oranları, dış borçlar ve ticaret gibi makroekonomik meselelerle uğraşmaya sıra geldiğinde, kadınların değişik ekonomik rolleri, katkıları ve sesleri ne görülmüş ne de varlığı kabul edilmiştir.

Oysa, önemli hususlarda, dünyanın bir çok ülkesinde süregelen ekonomik bozukluklardan kadınların erkeklere göre çok daha ciddi bir şekilde etkilendikleri açıkça görülmektedir. Fakir kadınlar daha fakirleşmiştir, fakir kadınların sayısı daha artmıştır ve kadınlar erkeklere göre daha fakirdirler. Ağır çalışma şartları altında, kadınlar nüfusun en fakir kesimlerinin hayatta kalabilmesini sağlamak gayreti içindedir, fakat bunun en ağır faturası kendilerine çıkmaktadır.

Günümüzde bir çok az gelişmiş ülkenin maruz kaldığı borç kriziyle çok yakından ilişkili olan kişi başına gelirdeki düşüş, kadınların hayatının düzenini bir çok bakımdan neredeyse tamamen altüst etmiş ve onları, ailelerini ayakta tutabilmek için daha fazla yük omuzlayıp taşımak zorunda bırakmıştır. Genellikle, kadınlar ev içinde ve dışında çok daha fazla saatler boyunca çalışmak zorunda kalmakta ve bunun sonucunda fiziksel ve manevi olarak yıpranmaya uğramaktadırlar. Kadınların vaktini, kaynaklarını ve enerjisini hedef alan bu yıpratma, onların, siyasi hayata katılabilme ve böylece kendilerini bir çok bakımdan olumsuz şekilde etkileyen politikaları değiştirme

nüfuzuna sahip olabilme yeteneklerine de engeller çıkarmaktadır.

Kadınların yaşam standardına vurulan darbeleri gidermek üzere hiç bir şey yapılmazsa, büyümeyi gerçekleştirmek için benimsenen ekonomik politikalar, nüfusun en fakir ve en güçsüz olan kesimleri ve özellikle kadınlar üzerinde çoğu zaman olumsuz yan etkiler yapacaktır. Bu durum, uluslararası mali kuruluşların savunuculuğunu yaptığı konvansiyonel "yapısal uyum" tedbirleri sözkonusu olduğunda özellikle geçerli olmaktadır.

Kadınların geleneksel bakım ve ev-içi sorumlulukları ile evde, aile işletmelerinde, tarlada ve diğer toplumsal üretimde "ücretsiz olarak" sağladıkları katkılar, çoğu zaman **görmezden gelinmekte** veya **değeri önemsenmemektedir**. Bunların ne ekonomik değeri ne de fiyat etiketi olmadığı için, neticede, kadının iş yükünün, istatistikçiler ve plancılar tarafından ekonomik planlamada veya kalkınma planlamasında dikkate alınmamasına yol açar. Değişen sosyal ve ekonomik şartlar imkansız kılsa bile, kadınların, sorumluluklarının gereğini, biraz uyum ile yerine getirmeye devam edecekleri varsayılır.

Bunlar, çok derin etkileri olan ciddi sorunlardır, politikaları planlayanlar kadınların çeşitli rollerini ve ihtiyaçlarını dikkate almazlarsa, uyum programları muhtemelen ters teperek ekonominin sıhhatini iyileştirme ve onu sürdürülebilir büyüme rayı üzerine oturtma gayretlerini baltalayacaktır.

UNDP'nin ilk olarak 1990'daki birinci raporuyla başlayan İnsanca Gelişme Raporları, kadınların bir çok **gelişmiş, gelişme yolundaki ve az gelişmiş ülkede**, gerek eğitim, öğretim ve istihdam alanlarında önceden mevcut eşitsizlikler gerek yetenekleri ve aile içindeki rollerinin dışına çıkmamaları hakkındaki basmakalıp inançların değişmezliği dolayısıyla geri plana itildiklerini gösterdi. Raporlar, kadınların sorumluluklarının gereğini yerine getirebilmeleri ve bugünün dünyasında hem kendileri hem de başkaları için daha iyi şartları oluşturabilmek üzere aktif bir rol almaları için bu eşitsizliklerin değişmesi gerektiğini bize söylemektedir. Raporlar, bize daha fazlasını da söylemektedir : kadınlar yüksek ücretli işlerde hemen hemen hiç temsil edilmemektedir. Mesela, en yüksek İnsanca Gelişmişlik puanlarıyla sıralamanın en yukarıdaki ilk 10 ülke arasında yer alan ABD 'de, kadınların sadece yüzde 15'i, erkeklerin yüzde 52'sine kıyasla en yüksek ücretli iş kategorilerinde çalışmaktadır.

Bu raporların kullandığı hesaplama yöntemlerinin kritik bir değerlendirmesini yapmayacağım, bununla birlikte, en az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin yüzdelerinin fevkalade düşük olduğunu gördüm. Hem UNDP İnsanca Gelişme Raporlarındaki hem de Birleşmiş Milletlerin Kadının Kalkınmadaki Rolü hakkındaki Dünya Araştırma Raporlarındaki göstergeler, ekonomik ve sosyal kalkınmanın yararlarından eşit olarak yararlanmaksızın, **kadınların toplumun hizmetkarları** olduğunu açıkça göstermektedir.

Kadınlar aynı zamanda dünyadaki sessiz çoğunluktur da - İnsanca Gelişme Raporları bize bunu da söylüyor ! Dünya nüfusunun yarısından daha fazlasını oluşturan kadınların dünyadaki parlamentolarda hemen hemen hiç temsil edilmediği hususu da bizi alarma geçirmiştir. Dünyadaki parlamentolarda erkekler yaklaşık yüzde 91 oranında temsil edilirken, kadınların parlamentolardaki temsilinin sadece yüzde 9'da kaldığı bize

söylenmektedir. Global ölçekte, bakan düzeyindeki her 100 siyasetçi içinde ortalama olarak sadece dört kadın bulunduğu da bize söylenmektedir.

İnsanca Gelişme Raporunun göstergelerinden, dünyada, kadınların erkeklerin ücretinin ancak üçte ikisini kazandıkları ve kadın işsizliğinin artmaya devam ettiği sonucunu çıkarabilmiş bulunuyoruz. İş piyasasında tutunabilmeleri marjinal ticarete dayalı olan kadınlar yasal koruma veya iş güvenliğinden yoksundur. İmalat sanayiinde kadınlara ödenen ücretler, hemen her zaman ve dünyanın hemen her yerinde erkek işçilerin aldığı ücretlerin sadece üçte ikisidir.

Birleşmiş Milletler raporları yönetim konusunun da erkeklerin egemenlik alanı olduğunu ortaya koymaktadır. İdare ve yönetim işlerindeki kadınların oranı, Yüksek İnsanca Gelişme Endeksine sahip ülkelerde bile çok düşüktür. Cinsiyete-duyarlı İnsanca Gelişme Endeksine uygun olarak birinci sırada yer alan İsveç 'te, yönetimdeki kadınlar, yüksek düzey yönetim işlerinin ancak % 21'ini meydana getirmektedir. Japonya'da bu oran yüzde 6,6 'ya kadar düşmüş bulunmaktadır. Türkiye 'de bu oran yüzde 6,2 kadardır.

Gerek İnsanca Gelişme Raporlarında gerek diğer Birleşmiş Milletler raporlarında, kırsal kesimdeki kadınların yaşamlarının da ekonomik kriz durumları ve bazı yapısal uyum tedbirleri ile çoğu zaman evrensel düzeyde çöküntüye uğradığını okuyabilmekteyiz. Yeni ekonomik şartlar altında, kırsal kesimdeki aileler çoğu zaman iş bulmak için göçetmek zorunda kalmaktadırlar. Kırsal kesim kadınları hemen hemen her durumda, hiç bir güvenliği bulunmayan şartlarda, hiç bir sosyal destek olmaksızın ev hizmetkârı olarak çalışmaktadırlar. Genç kadınlarla evli kadınlar tarlaya çekilerek hiç bir sosyal güvenceye sahip olmadan günlük işçi olarak çalışmaktadırlar. Geride kalan kadınlara gelince, yapacakları daha bir çok işler vardır ki, bunlara milli hesaplarda da yer verilmemektedir. Bugün, ekonomik krizin ve gelişmekte olan dünyanın büyük kısmında takip edilen tasarruf tedbirlerinin bir sonucu olarak, kırsal kesimdeki fakir kadınlar daha uzun saatler boyunca çalışmak zorunda kalmaktadır. Bunun anlamı, yardım edecek daha fazla işgücüne duyulan ihtiyaçtır ki, bu, çoğu zaman kırsal kesim ailesindeki genç kızlardan ve kız çocuklardan sağlanmaktadır. Sonuç, zorunlu olarak, okula gitmek için zaman veya "istek" bulunmayışıdır. Bu kısır döngü, kırsal kesimdeki okullar kapatıldığı veya ders saatleri diğer sosyal ve sağlık hizmetlerindeki kesintilerle birlikte kesintiye uğradığı zaman devam eder.

Sağlık ve eğitim harcamalarındaki kısıntılar, gelişmekte olan dünyanın her tarafında daha fazla endişe kaynağı olmaktadır. Kırsal alanda kamunun sağlık tesislerinin yokluğu derhal anne ve çocuk ölüm hızlarının daha da artmasına yol açmaktadır. Ekonomik büyüme ve uyum meseleleriyle karşılaşan gelişmekte olan ülkelerin bir çoğunda uygulanan eğitim masraflarındaki kısıntılar, özellikle kızların eğitimini etkiler. Bir aile bütün çocuklarının okul ücretlerini / masraflarını karşılayamaz duruma düşünce, önce erkek çocuklara şans tanınır. Bu trendler maalesef çok yaygındır ve özellikle gelişme yolundaki ülkelerin kırsal bölgelerinde gözle görülür haldedir. Bir kızın eğitimini kısa kesmek, yüksek doğurganlık oranlarıyla düşük kadın eğitim düzeyi arasındaki korelasyonu gözönüne aldığımızda, toplum bakımından uzun vadede potansiyel olarak olumsuz sonuçlar yaratır.

BM raporları kadınların üst düzeydeki karar oluşturma sürecine katılmasının bu kararların kadınlar üzerindeki etkileriyle aynı ölçüde olmadı-

ğını da bize söylemektedir. Dünyanın her tarafında, kadınlar bütün hükümet düzeyindeki pozisyonların sadece yüzde 3,5 'inde yer almaktadır.

UNDP'nin İnsanca Gelişme Raporu, İnsanca Gelişme Endeksine göre 160 ülke arasında birinci olan Kanada'nın, özellikle kadınların istihdamı ve geliri hesaplara katıldığıında toplam içinde sekizinci sıraya düşeceğini de bize göstermiştir. Kanaatimce, 1992 yılı İnsanca Gelişme Raporunun en önemli mesajlarından biri de budur, yani "Kanada dünyanın en iyi yaşanabilecek ülkesi olabilir, fakat eğer kadınsanız en iyi yaşanabilecek ülkeler arasında sekizincidir". Bu mesajı daha bir çok gelişmiş ülkeye göre çoğaltabiliriz. Toplam içinde ikinci sırada bulunan Japonya, cinsiyete-duyarlı Beşeri Kalkınma Endeksi uygulandığında 18 inci sıraya düşmektedir. Eminim ki, İnsanca Gelişme Raporunun kullandığı endekslerin dikkatlice hesapları Türkiye'de, çeşitli bölgeler ve illerdeki kadınlara uygulandığı takdirde çok büyük farklılıklar göreceğiz.

Bunu da böylece kaydettikten sonra, Türkiye'deki kadınlarla ilgili olarak raporda verilmiş bulunan insanca gelişme göstergelerini sizlerle birlikte gözden geçirmeme müsaade etmenizi rica ediyorum.

Türkiye'de kadınlara ait olup erkeklerden daha yüksek olan tek ortalama, yaşam beklentisi faktörüdür. Kadınlar, Türkiye'de erkeklerden biraz daha fazla yaşamayı bir şekilde becerebilmektedirler. Geriye kalan göstergelerde, Türkiye'deki kadınlara ait İnsanca Gelişme Endeksleri aşağıdaki şekildedir :

- her 100 okur-yazar erkeğe karşı 79 okur-yazar kadın vardır.
- her 100 erkek ilkokul çocuğuna karşı, okula giden 93 kız vardır. Bu oran çok kötü değildir. Bununla beraber, Türkiye 'de orta ve yüksek öğretime kayıtlı olanlardan başlayarak erkek-kadın uçurumu derinleşmektedir.
- her 100 erkek orta öğretim öğrencisine karşı 62 kız çocuğu vardır.
- yüksek öğretimdeki her 100 erkek öğrenciye karşı 54 kız vardır.
- Ücretli her 100 erkeğe karşı, 49 kadın vardır.
- Türkiye 'de her 100 erkek milletvekiline karşı, sadece bir kadın temsilci vardır.
- her 10.000 canlı doğumda 130 anne ölmektedir.
- 15 yaş ve altındaki 100 kadından 71 'i okur-yazardır.
- Türkiye'de 25 yaş ve daha yukarı kadınlarda ortalama okullaşma süresi 2,3 yıldır.
- Türkiye'de canlı her 1000 doğumda 80 çocuk 5 yaşına gelmeden ölmektedir.
- Türkiye 'de toplam yüzde 7,1 olan bütün okur-yazar olmayan yetişkinlerin yüzde 5,3 'ünü kadınlar oluşturmaktadır.
- Hiç okula gitmeyen toplam yüzde 2,9 oranındaki çocuklardan yüzde

2.2 'sini kızlar oluşturmaktadır.

İnsanca Gelişme Endeksinin oluşturulmasında ve ülkelerin sıralanmasında kullanılan diğer bir çok göstergede, Türkiye'ye ait verilerin eksik olduğunu farkettim. Bu bizim mümkün olan en kısa zamanda çözmemiz gereken bir sorun olduğundan, bu konudaki bir çok sosyal ve insanca gelişme faktörleri hakkında, istatistiki bilgi toplama ve yayma ile veri döküm mekanizmalarını harekete geçirmemiz gerekmektedir.

Buraya kadar söylediklerimi özetlersem, raporlardan ve diğer ilgili kaynaklara göre kendi yaptığımız analizlerden çıkardığımız mesaj olarak şunu söylemek isterim : Türkiye, nihai hedefe doğru ilerleyen bir ülkedir, fakat Türkiye'de kadınların durumunun iyileştirilmesi ve onların kalkınma sürecine tamamen entegre edilmesi için özel olarak gayret harcamak zorundayız.

Bunu ne şekilde gerçekleştireceğimiz konusu gerçekten çok önemli bir sorundur ve şüphesiz büyük bir ödevdir. Kalkınmanın daha tamamen kadınların lehine sonuçlar vermesini nasıl sağlayacağız ve UNDP'nin İnsanca Gelişme Raporlarının bize İnsanca Gelişme kavramı olarak tanımladığı şekilde, kadınların tercihlerinin alanını nasıl genişleteceğiz ? Tabii ki, raporun dünyadaki insanlara ve bütün ülkelerin hükümetlerine yönelik olarak ortaya koyduğu önemli politika mesajları vardır. Özetle, bu mesajlar aşağıdaki şekildedir :

-İlk olarak, sağlıklı bir fiziki çevreden ekonomik ve siyasi hürriyetlere kadar uzanan bütün bir beşeri tercihler dizisini kapsayarak insanların eğitim, sağlık, gelir ve istihdam imkanlarını arttırmak.

- İkinci olarak, ekonomik kalkınma insanların hayatlarını, ne bir ülkede ne de uluslararası otomatik olarak iyileştirmez. Aynı ülke içinde bile en zengin % 20 ile en fakir % 20 arasında, bunların gelirleri ve diğer beşeri göstergeler bakımından büyük uçurumlar vardır. Bu yılki raporun sembolü olan şampanya bardağı, dünyadaki kaynakların ve ulusal kaynak dağılımının daha adil hale getirilmesine duyulan ihtiyacın devam ettiği bu dönemde hem global hem de ulusal düzeyde, yerinde bir seçim olmuştur.

Hükümetimin diğer bir çok liderleri gibi, ben de halk için ve halk tarafından yürütülecek bir kalkınma stratejisi izlememiz gerektiğine inanıyorum. Katılımcı yaklaşım bu nedenle çok gereklidir. Her erkek ve her kadın için sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirmek ve millet olarak fakirliği ortadan kaldırmak için yapılması gereken asgari gerekleri yerine getirmek zorundayız. Bunu, belki şu hususlarda ulusal, bölgesel ve global tedbirler olarak yapmamız gerekir :

- nüfus artışının azaltılması;
- ulusal kaynakların daha adil dağılımı;
- daha sağlıklı, daha iyi eğitilmiş ve yetiştirilmiş bir toplum;
- kadınlar gibi özel grupların refahını olumsuz şekilde etkileyen ve insanca gelişme meselelerine kalıcı çözümler bulma gayretlerimizi önleyen ya da yavaşlatan sosyo-kültürel, ekonomik ve geleneksel trendlerin daha iyi anlaşılması.

Kalkınma meselelerinin ve kadınları kalkınmanın ana çizgisine

tamamen getirme çabalarının önüne çıkan engellerin karmaşık ve yaygın tabiatı ödevimizi çok zor bir iş haline getirmektedir.

Burada altını çizerek söylemem gerekir ki, Kadın Sorunlarından Sorumlu Devlet Bakanı olarak, birinci görevim, kadınların Türkiye'nin ekonomik hayatının bütün cephelerindeki faaliyetlerinin, kadınların evde ve ücretsiz tarım işlerinde çalışmaları da dahil olmak üzere, nazarı itibara alınmasını temin etmektir. Önce, kadınları görünür hale getirmemiz ve onların milli ekonomi için yarattıkları ekonomik değeri de görünür hale getirmemiz gereklidir.

Kadınların sorunlarının, kısa, orta ve uzun vadeli planlama düzeylerinde, her sektörel planlamanın entegral bir parçası haline getirilmesini sağlamak için cesur adımlar da atacağız. Türk kadınlarını geleneksel olmayan sektörlerde daha fazla eğitmemiz gereklidir. Milli kaynakların kullanılmasında, kadınların seslerinin daha güçlü ve nüfuzlarının daha fazla olması için mevzuat ve politikalar geliştirmemiz gereklidir. Kadınların Türkiye'nin kalkınma sürecine katılmasını ve bu sürecin içinde yaşamasını sağlamamız gereklidir. Hepimiz, kadınların Türkiye'nin kalkınma sürecinde oynamış olduğu ve halen oynadığı rolün hayati önemi taşıdığını daha fazla anlamalıyız.

Bu ödev zorluklarla doludur, fakat hedeflerimize doğru yılmadan ilerleyeceğiz. Bu hususta, hükümetim ile uluslararası kuruluşlar arasındaki teknik işbirliğini çok önemli görüyorum. Türkiye'deki Birleşmiş Milletler Kalkınma Programının desteği ile geniş kapsamlı bir milli program hazırlayabildik ; bu programın amacı Kadınların Türkiye'nin kalkınma sürecine entegre edilmesinin çok yönlü sorunlarını ele almaktır.

Bu program büyük ölçüde Hükümetin mali desteğiyle yürütülecektir. UNDP'nin İnsanca Gelişme Raporlarıyla yaratılan hızın, dolayısıyla, cinsiyet farkını kalkınma konusu içine sağlam bir şekilde koyarak uluslararası kalkınma gündemine getirmesini çok önemli bir gelişme olarak görüyorum.

Dr. Haq'ın da bu Konferansa katılarak bizimle beraber olmasını bir fırsat bilerek, UNDP'nin İnsanca Gelişme Raporunun belki bir sayısının önümüzdeki yıllarda Kadın ve Kalkınma Meselesine adanmasını kendisinden rica etmek istiyorum. Bunun, şüphesiz, Birleşmiş Milletler İkinci Kadınlar Onyılı'nın tamamlanması vesilesiyle 1995 yılında toplanacak olan Uluslararası Konferansın uluslararası plandaki hazırlıklarına katkısı olacaktır.

Kadın Sorunlarından Sorumlu Devlet Bakanı olarak, Türkiye'de kadınların statüsünün daha da geliştirilmesini sağlayacak olan etkin politikalar milli programların formülasyonu için uygun tedbirleri alma yolundaki bir taahhüdün takipçisi olacağım. Bu taahhüt, Türkiye'de insanca gelişmenin temel ilkelerini tamamen kucaklamış olan ve insanca gelişmeye ilişkin programlara yönelik olarak dünya üzerinde girilen bütün girişimleri destekleyen ve dünyada ön saflarda koşan hükümetimin insanca gelişme yolunda gösterdiği daha yoğun gayretlerle de şüphe yok ki, yakından ilişkilidir.

UNDP İNSANCA GELİŞME RAPORU : SAĞLIK POLİTİKALARININ İYİLEŞTİRİLMESİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ *

Prof. Ayşe Akın - Dervişoğlu
Genel Müdür
Sağlık Bakanlığı

Günümüzde, her alanda gerçekleşen hızlı değişimler sağlık sektöründe de etkilerini göstermektedir. Her millet, bu değişen ve gelişen şartlara kendisini uydurma gayretleri içindedir. Bu noktada, bu değişmelerin sağlık sektörü üzerinde ne gibi etkileri olacağının doğru bir değerlendirmesinin yapılması ve yeni gelişmelere uygun kararlara varılması ihtiyacı doğmaktadır. Finansman ve hizmet verme sistemleri bakımından çeşit zenginliğine sahip olan milletler bile bugünlerde kendi modellerini yeniden ele almaktadırlar.

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte, Türkiye 'de sağlık hizmetlerinin kurulması ve geliştirilmesi yönünde büyük adımlar atılmıştır. O dönemde benimsenen ilke, koruyucu hizmetlere öncelik verilmesi ve büyük hastalıklara karşı mücadele edilmesiydi. Sağlık politikası sağlık insangücü ve teşkilatlanması açılarından da ele alınıyordu.

Kamu sektöründe çalışan bütün personelin özlük hakları tek bir mercide, Sağlık Bakanlığında toplandı. Koruyucu hizmetlerde çalışan sağlık insangücünün sayısını arttırmak için yeni okullar açıldı, doktorların özel muayenahaneleri yasaklandı ve bu alanda çalışan kişilere daha yüksek ücretler ödendi.

Gene o dönemde, Dikey Organizasyon İlkesi kabul edilerek sağlık hizmetleri illerde Valiye karşı sorumlu olan İl Müdürleri ve ilçelerde Kaymakamlara karşı sorumlu olan Hükümet Tabipleri tarafından verilmeye başlandı.

Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK) 1945 'te kuruldu ve 1952 yılından itibaren sağlık alanında da hizmet vermeye başladı.

İkinci Dünya Savaşından sonra, koruyucu hizmetlerle birlikte tedavi hizmetleri sağlanması görüşü de hakim oldu ve 20.000 kişilik nüfus gruplarına hizmet vermek üzere Sağlık Merkezleri kuruldu. Bu dönemde, mahalli idarelerce yürütülen tedavi hizmetlerinin sorumluluğu da Sağlık Bakanlığına devredildi.

1960 yılından itibaren, Türkiye Planlı Kalkınma Dönemlerine girdi. Bununla, sağlık sektöründe iki büyük teşkilatlanmaya yol açıldı : 1961 yılında

---

* Sağlık Bakanlığı Ana-Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğünden Dr. Arzu Köseli tarafından okunan bildiri

kabul edilen 224 sayılı Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleşasyonu Kanunu ile 1965 yılında kabul edilen 557 sayılı Nüfus Planlaması Kanunu.

1961 yılında kabul edilen 224 sayılı Kanun, sağlık hizmetlerine yenilikler getirdi. Uygun ve denetimli sağlık hizmetlerinin, bir ekip tarafından, eşit, devamlı, entegre, ilerici, öncelikli ve katılımcı bir şekilde, nüfus büyüklüğüyle orantılı olarak sağlanmasını temel ilke kabul etti.

Devletin sağlık hizmetlerindeki sorumluluğu hem 1961 hem de 1982 Anayasasında yer almaktadır.

1961 Anayasasının 49 uncu Maddesinde, "herkesin beden ve ruh sağlığı içinde yaşayabilmesini ve tıbbi bakım görmesini sağlamak ..." Devletin ödevleri arasında sayılmıştır.

1982 Anayasasında, " Herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir " (Madde 56) demek suretiyle, sağlık hizmetleri ve çevre sağlığı kavramlarına entegre bir anlayışla yaklaşmıştır.

1960 yılında başlayan Planlı Kalkınma Döneminden sonra 5'er yıl ara ile hazırlanan Kalkınma Planlarında halkın sağlık düzeyini yükseltmek ve sağlık hizmetlerini iyileştirip yaygınlaştırmak üzere çeşitli tedbirler öngörülmüştür.

Türkiye'nin kalkınmışlığının çeşitli göstergeleri sağlığa ilişkin olanlarla karşılaştırıldığında, çarpıcı bir dengesizlik müşahade olunmaktadır. Cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye'de sağlık alanında büyük ilerlemeler kaydedilmesine rağmen, uluslararası kıstaslar açısından bakıldığında, sağlık alanında girişilmesi gereken bir çok teşebbüsün henüz yapılmadığı açıkça görülmektedir.

Türkiye'deki sağlık düzeyi coğrafi bölgeler, kent-kır kesimleri ve çeşitli gelir grupları arasında çarpıcı farklar göstermektedir. Hızlı nüfus artışı, göç ve kontrolsüz şehirleşme yüzünden bebekler, çocuklar, kadınlar, işçiler ve yaşlılar gibi risk gruplarının karşılaştığı sağlık meselelerinin vahameti artmak eğiliminde olmuştur.

Doğurma yaşındaki kadınlar ile çocuklar Türkiye nüfusunun yüzde 62'sini oluşturmaktadır ; 0-14 yaş grubundaki çocuklar % 37'sini ve 5 'in altındakiler ise % 15'ini meydana getirmektedir.

Türkiye'deki çocukların sağlık düzeyi başka ülkelerle kıyaslandığında, Türkiye, 129 ülke arasında 61'inci sıradadır. Devlet Planlama Teşkilatının 1990 yılı projeksiyonlarına göre, bebek ölüm hızı binde 59'dur. Bu oran, kent-kır alanları ve bölgeler arasında gözle görülür şekilde değişmektedir. Aynı projeksiyonlar, 5 yaşın altındaki çocuklarda ölüm oranını binde 78 olarak tesbit etmiştir.

Anne sağlığı göstergeleri de yerleşilen yörenin, bölgelerin ve farklı sosyo-ekonomik düzeylerdeki grupların karakter özelliklerine göre değişiklik göstermektedir. Devlet İstatistik Enstitüsünce yapılan araştırma sonuçlarına göre, 1981 yılı için anne ölüm hızı yüzbinde 132 'dir.

Kadınların % 43'ü, doğum-öncesi hizmetlerden yararlanmakta ve

hamilelikleri süresince ortalama olarak 1,7 kere kontrol edilmektedirler.

Aile planlaması uygulamalarında, etkin yöntem kullanılma oranı düşüktür ve karşılanmamış ihtiyaç oranı yüksektir (% 52). En çok kullanılan etkin yöntem rahim-içi araçtır (RIA). Etkin yöntemin kullanılma sıklığı olan % 38, İngiltere (% 97), Hindistan (% 64) ve Brezilya (% 56) ile mukayese edildiğinde düşüktür.

Yüksek doğurganlık düzeyinde olup dolayısıyla risk taşıyan gruplar, kırsal alanda yaşayan ve hizmetlere erişmekte güçlükle karşılaşanlar, büyük şehirlerin gecekondulu alanlarında yaşayıp düşük sosyo-ekonomik ve eğitim düzeylerine sahip olanlara özgü doğurganlık davranış biçimini henüz değiştirmemiş olanlardır.

Türkiye'de sağlık hizmetlerinin çok sektörlü bir yönetim ve yapısı vardır. Bu yapı beraberinde merkezi bir yönetim biçimini de getirmektedir. Bu şartlar içinde, koordinasyonun sağlanması güç olmakta ve sağlık sektöründeki her kuruluşun kendi organizasyonunu kurmasına sebep olmaktadır ki, bu da ülke çapında sağlık hizmetlerinde düklikasyona (mükerrer yapılan işlere) yol açmaktadır.

Sağlık hizmetlerine bağlı olarak meselelerin acilen ele alınması gereken çözümü ancak uzun vadeli, kendi içinde tutarlı politikalar uygulanmasıyla mümkün olabilir. Bugün sağlık alanında dünya çapında büyük değişimler vukubulmakta ve Türkiye 2000 yılında olması gereken yere ulaşabilmek için politikalarını yönlendirmektedir.

Dünya Sağlık Teşkilatı üyesi olan 33 ülke, Avrupa Bölgesi 1980 Bölgesel Komite toplantısında ilk ortak sağlık politikasını, ya da Avrupa Bölgesi 'Herkes İçin Sağlık' Stratejisi Hedeflerini kabul etmişlerdir. Bu bölgesel strateji sağlık alanındaki milli gelişme gayretlerinde radikal değişiklikleri öngörmekte ve 4 ana faaliyet alanı tesbit etmektedir.

Bu faaliyet alanları şunlardır :

- Yaşama tarzı ve sağlık,
- Çevreyi etkileyen risk faktörleri,
- Sağlık hizmeti sistemlerinin yeniden yönlendirilmesi,
- Bu değişmelerin gerçekleştirilebilmesi için gerekli siyasi, idari, teknik insangücü ile araştırma desteğinin sağlanması.

Kıt kaynakları en etkin bir şekilde kullanmak ve WHO Avrupa Bölgesi politikalarıyla uyumlu kalıcı sağlık politikaları oluşturabilmek üzere, Sağlık Bakanlığı Birinci Milli Sağlık Kongresini Ankara'da 23-27 Mart 1992 tarihlerinde, bütün kamu kurum ve kuruluşları ve ulusal/uluslararası gönüllü kuruluşların katılımı ile gerçekleştirmiştir.

Aynı fırsattan yararlanılarak, "2000 yılında Herkes için Sağlık" hedeflerine ulaşabilmek için tasarlanan Milli Sağlık Politikası taslağının temel ilkeleri de, sağlıklı insanlardan oluşan sağlıklı bir toplumu hedef almaktadır. Bu Kongrenin sonucunda, sağlıklı kişilerden oluşan sağlıklı bir

topluma ulaşmak için bir Ulusal Sağlık Politikası tasarısı formüle edilmiştir.

Ancak toplumun bütün kesimlerinin aktif katılımıyla sağlanması zorunlu olan kolayca erişilebilir, kaliteli sağlık hizmetleriyle gerçekleştirilebilecek "2000 yılında Herkes için Sağlık" hedeflerine ulaşmak için, kamu kurum ve kuruluşları, ulusal ve uluslararası gönüllü kuruluşlar, kamuoyunda prestiji olan kişiler ve toplum güçlerini biraraya getirmeli ve mevcut kaynakları aynı amaca doğru harekete geçirmek için işbirliğine girişmelidir.

UNDP İNSANCA GELİŞME RAPORU : ULUSAL NÜFUS POLİTİKALARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Prof. Aykut Toros
Hacettepe Üniversitesi

UNDP Ankara bürosu bu konferansta konuşup konuşamayacağımı sorduğunda, bundan büyük onur duydum. Derhal "1992 İnsanca Gelişme Raporu"nu ve ekindeki UNDP 'nin hazırladığı diğer incelemeleri okumaya koyuldum. Kitabın meydana getirilmesi için harcanan mesainin miktarı kadar sonucun kendi içindeki tutarlılığı ve gücü karşısında ne kadar etkilendiğimi söylersem mübalağa etmiş olmam. Bu hususta, raporun öne sürdüğü kalkınma kavramını dikkatle inceledim ve İnsanca Gelişme sorunlarına ilişkin analizime hem global çerçevede hem de Türkiye'nin milli nüfus politikaları çerçevesinde başladım. Analizim aşağıdaki sonuçları verdi:

I. İnsanca Gelişme Endeksi:

A. İnsanca Gelişme Endeksinin Temel Bileşkenleri

Normal olarak görüldüğü üzere, insan toplumlarının kalkınma düzeyi bu toplumlardaki ekonomik kalkınma düzeyi ile bir tutulur. Bununla birlikte, İnsanca Gelişme Endeksi raporunu okurken, insan, dünya halklarının kalkınma düzeyini sadece ekonomik üretim düzeyleriyle sınırlı olmayan bileşkenlerle izah etmek suretiyle, kitabın boşluğu tatminkar bir şekilde doldurduğu izlenimini edinmektedir. Örgütlü sosyal hayatın diğer veçhelerini de kapsamaktadır. Bunu da geniş bir global perspektifle yapmaktadır.

Rapor, sosyal ve ekonomik hayatın çeşitli cephelerini daha geniş ve daha ayrıntılı bir şekilde kapsamasına rağmen, endeksin kendisi, yani HDI, üç büyük fenomeni içeren bir formülün sonucudur. Bunlar, GSMH (pariteye göre değil, satınalma alma gücüne göre derecelendirilmiştir), eğitim düzeyi (hem okur-yazarlık oranını hem de okullaşma süresini içermektedir) ve doğuşta yaşam beklentisidir. Böylece, insan hayatının ekonomik, sosyal ve sağlık veçheleri formülün içinde temsil edilmiş görünmektedir. Teknik açıdan bakıldığında, bu formül, kendileri de, içsel olarak yüksek dereceli (ikinci, üçüncü ve hatta daha yüksek düzeyler) ilişkili olabilen değişkenlerin doğrusal bir sunumudur. Bu nedenle, endeksin farklı bileşkenlerinin ağırlıklarının eşit olması beklenmemektedir. Bir tarafta HDI, diğer tarafta da onun ana bileşkenleri arasındaki temel ilişkileri ayırtetmek amacıyla raporun 127 ile 129 uncu sayfaları arasında yer verilen istatistiklere, yapılan yüzeysel bir inceleme aşağıdaki gözlemleri meydana çıkarmaktadır:

Gelirin kalkınma ile çakıştırılması, HDI ile Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (satın alma gücüne uyarlanmış olarak) arasında epeyi güçlü bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Fakat buna rağmen, düşük GSYİH değerlerine sahip olan milletlerin düşük HDI değerlerine sahip olmaları veya tam tersi olması gerektiği anlamına gelmez. "Eğitim düzeyi" olarak adlandırılan değişkenin de aynı durumda olduğu söylenebilir. Doğuşta yaşam beklentisinin, Endeksin üçüncü bileşkeni olarak, HDI ile en sıkı bağlantılı

bileşken olduğu görülmektedir. Diğerleri arasında, iki önemli husus bahsedilmeye değer: birincisi, kendisi de hem ekonomik hem sosyal hayattaki gelişmelerin bir fonksiyonu olan doğuştan yaşam beklentisi, ölçümü yapılacak sorunun geçerlik gücüne katkıda bulunmaktadır; ikincisi, endeksin üç temel bileşkenindeki ölçme hataları bu alandaki teknisyenler tarafından da bilinmektedir, fakat bu üçü arasında, yukarıdaki mülahazalardan en az etkilenen, yaşam beklentisidir.

B. HDI endekslerinde Türkiye ' nin Sırası

Türkiye, HDI 'nin tamamı içinde 71'inci sıradadır. İlgili çeken tarafı şudur ki, üç bileşkene, yani GSYİH, yaşam beklentisi ve eğitim düzeyine göre daha aşağı sıralarda, sırasıyla 72'nci, 87'nci ve 82'nci sıralarda yer almaktadır. Nasıl oluyor da, toplam endeks, bileşkenleri birbirinden bağımsız olarak ele alınarak her biri ile mukayese edildiğinde Türkiye daha iyi durumda oluyor ? Bu düzey-sıra tutarlılığı ile mümkün olabilmektedir, yani, bir endekste Türkiye'den daha iyi olan diğer ülkeler bir başka endekste ondan çok daha kötü durumdadırlar.

C. Türkiye ' nin HDI ' deki Sırasının Etkileri

Yukarıda gözlemlediğimiz korelasyonlar kullanılan formülün bir sonucu olabilir. Değişkenlerden her birinin çıkarıldığı verilerin içsel yapısının, nihai sonuç (yani, dağılım ve standart sapmalar) üzerinde bir etkisi olabilir. Nedeni ne olursa olsun, yaşam beklentisi çok önemli katkıda bulunan bir bileşken olarak görülmektedir. Belki de HDI 'ye hakim olan budur. Değişkenlerin her birini ayrı ayrı ele alırken, insan, her değişkeni oluşturmak için top-lanacak bilgilere ilişkin sorular ve veri toplama mekanizmaları hususunda çok dikkatli olmak zorundadır. Bunun içine referans dönemleri ile varsayımlar da girer.

Bu, bizi bir sonraki konuya getirmektedir. Yaşam beklentisini ölçmeye ilişkin sorunlar. Yaşam beklentisi, tek yaşlar itibarıyla yaşama ihtimalleri hakkında bilgi sağlanmasını gerekli kılar. Bunu toplamak çok zordur, az gelişmiş ülkelerde bu bilgiler hemen hemen yoktur. (Demograflar ve onların zarif dolaylı tahmin yöntemleri sayesinde). Türkiye'nin durumu da, çocuk ve yetişkin ölümlerinin farklı "ölümlülük düzeyleri" nde olması dolayısıyla karmaşık hale gelmektedir, çünkü bu durumda bir yerine iki tahmin yapmak gereği doğmaktadır. Maalesef, dolaylı yöntemler geçmişteki tarihler için tahminler yapılmasını sağlamaktadır. Bu olgu, HDI'nin bileşkenleri arasında bir dengesizlik yaratmamaktadır, çünkü eğitim ve GSYİH da geçmişteki olayların ve sosyo-ekonomik birikimlerin sonuçlarıdır. Keza, neonatal bebek ölüm hızlarının postnatala oranı da özel bir dikkat gerektirmektedir; bu oran yükseldikçe toplumun daha fazla gelişmiş olması gerekir.

II. Türkiye ' nin Nüfus Politikası

Türkiye 'nin nüfus politikasının önemli veçhelerini tanımlamaya başlamadan önce, ülkenin demografik yapısındaki bazı makro karakteristikleri ve trendleri ele almak daha uygun olabilir. Uzun vadeli politikalar uzun vadeli makro trendlere bağlı olmalıdır. Makro trendlerin büyük kısmı bu salondaki seçkin dinleyici topluluğunca iyi bilinmektedir.

A. Yakın Geçmişte Nüfus Artışının Tarihi ; Demografik Oranlarda Adım Adım Düşüşler

Türkiye'nin nüfusu yakın geçmişte, yani 1920'li yılların başlarında Cumhuriyetin kurulmasından bu yana çok hızlı olarak büyümüştür. Bu dönem zarfında, nüfus miktarı her otuz yılda bir kat artmıştır. 1930'da nüfus 14 milyon civarında idi, 1960'ta 28 milyon oldu. 1990'da iki misli artarak 56 milyon civarına çıktı. İçimizden çoğu, bu artışa yaşadığı süre içinde şahit olmuştur. Bu süreç boyunca hem doğum hem ölüm hızları azalmış, fakat oranlar arasındaki fark esas olarak aynı kalmıştır. Yukarıda belirtilen bu hayati oranlardaki düşüşler kolay bir şekilde meydana gelmemiştir. Bunlar adım adım düşüşlerdir. İlk düşüş 1930'lu yıllarda, ikincisi ise 1960'larda meydana gelmiştir. Bu dönemlere tekdüm eden büyük siyasi ve idari yapılanmaları hayati oranlardaki gelişmelere götüren makro değişimler olarak almak mümkündür. 1970'li yıllarda yapılan reformların 1990'lı yıllarda daha başka gelişmelere yol açıp açmayacağı konusunda bir karar vermek için vakit henüz erkendir. Bugünden sonra, ölümlülük (bebek ölümlülüğü hariç) modern düzeylere yaklaşır görünmekte, fakat doğurganlık yüksek hızlarda seyretmektedir. Yıllık doğumların % 45 kadarı planlanmamış doğumların sonuçlarıdır. DPT'nin projeksiyonlarına göre, 2000 yılında toplam nüfus 70 milyona ulaşacak; nüfusun üçte ikisi kentsel yerleşim merkezlerinde yoğunlaşacak ve büyük bir kısmı çocuklardan oluşacaktır. Kanaatimce, nüfusun kompozisyonunun örgütlü sosyal hayat üzerindeki (bilgili olarak yapılan tercih özgürlüğü, kurum oluşturma, demokratik hakların ve görevlerin kullanılması vs. de dahil olmak üzere) etkilerinin sınırları, nüfus politikalarının formülasyonunun önemli belirleyicileri arasında olmalıdır.

B. Nüfus Politikasının Tanımı

"Politika" teriminden ne anlaşılmalıdır ? İyi bir nüfus politikasının içinde neler bulunmalıdır ? Benim kanımca, bir politikayı oluşturan iki unsur vardır. Bir tarafta politika oluşturucularının erişmek istedikleri önemli hedefler, öbür tarafta ise bu hedeflere ulaşmak için araçlar dizisi vardır. Hedefler teorileri kucaklar. İyi tanımlanmış bir araçlar dizisi bir program oluşturur. Bu itibarla, iyi politikalar sağlam teorilere sahip olmalı ve hedeflere ulaşmak için ortaya bir program koymalıdır. Maalesef ancak bazı politikalar bu niteliklere aynı anda sahip olur. Bir nüfus politikasının gücü ve anlamı, o politikanın teorik altyapısı ve ortaya konan politikanın tanımladığı araçların uygulanabilirliğiyle doğrudan bağıntılıdır.

C. Türkiye 'deki Nüfus Politikasının İkili Doğası (Açık ve Örtülü Yaklaşımlar)

Türkiye'nin sosyal tarihinin yakın geçmişinde, Devletin nüfus sorunlarına bakışında değişimler gözlenmiştir. Fert başına yüksek düzeydeki arazi, yüzyılın başlangıç yıllarında uzun süren savaşlar boyunca toprak ve nüfus kaybı, o zamanların hükümetleri tarafından açıkça deklare edilen pronatalist politikanın esas sebepleriydi. Altmışlı yılların başlarında Devlet Planlama Teşkilatının kurulması hükümetin gündemine yeni bir boyut getirdi ve pronatalist politika tersine dönüp antinatalist bir politikayla yer değiştirdi. O zamandan beri, Türkiye'de ikili doğaya sahip bir nüfus politikası yaşamakta olduğumuz gibi bir kanaatim var ; birincisi örtülü olanı, diğeri de açık olanıdır. Örtülü olan tarafta, Parlamento, doğurganlığı düzenleyici ürünlerin

ve mekanizmaların üretimi ve dağıtımını teşvik eden 557 sayılı kanunu kabul etmiş ve o zamanki adıyla Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının bünyesinde Nüfus Planlaması Genel Müdürlüğünü kurmuştur. 1982 Anayasası aile planlaması hizmetlerinin sağlanması için yeterli tedbirleri almak ve mekanizmaları oluşturmakla yükümlü olduğunu öngörmektedir (Madde 41). 1983'te yürürlüğe giren 2827 sayılı kanun talep üzerine yapılan kürtaşı meşru kılmaktadır. Böylece, yasal belgelere bakan bir kimse, Türkiye'nin anti-natalist politikalar bakımından en ileri ülkeler arasında olduğunu çekinmeden iddia edebilir.

Resmi belgeler nüfus kontrolü politikaları için müsait bir atmosfer oluşturmakla birlikte, uygulamada bunlar pek fazla etkili görünmemektedir. Nüfus politikasının örtülü niteliğini destekleyen iki gösterge mevcuttur. Birincisi, nüfus programlarının uygulanması için ulusal kaynaklardan tahsis edilen kaynakların miktarı ve yüzdesidir. Bu çok küçüktür. Hükümetin genel bütçesinin sadece yüzde üçü aile planlaması programlarından sorumlu bakanlığa tahsis edilmiş bulunmaktadır. Bu yüzde için sadece yüzde üç ila dördü nüfus programlarından sorumlu Genel Müdürlüğün faaliyetlerine harcanmaktadır. Demek ki hükümetlerin söyledikleri ile yaptıkları arasında çok büyük bir fark vardır. İkincisi, siyasi partiler politik beyanlarda nüfus planlaması sorununu sessiz geçiştirmektedirler. Hem sol kanattaki hem de sağ kanattaki partiler aynı şeyi yapmaktadır. İnsana gülünç görünen, parlamenterlerden bir çoğunun aile planlaması hizmetlerini halk önünde özendirmekten kaçınmalarına karşılık, ulusal düzeydeki araştırmaların da gösterdiğine göre, aynı parlamenterlerin seçmenlerinin kendi aile büyüklüklerini sınırlamak arzusunda olmaları ve hükümetten buna ilişkin hizmetler almayı beklemeleridir. Türkiye'nin aşması gereken darboğazlardan biri de, nüfus planlamasına karşı çıkan örtülü etkilerin baskılarından kendisini kurtarması ve bu soruna karşı koymak için gerekli cesareti göstermesidir.

D. Türkiye 'deki Nüfus Politikasının Kapsamı

Türkiye 1974 ve 1984 yıllarında yapılan Dünya nüfus konferanslarına katılmıştır. Resmi nüfus politikasının kapsamı belki de en iyi ifadesini, Türkiye'nin bu konferanslar için hazırladığı belgelerde bulmuştur. Nüfus politikası alanına giren bazı konular aşağıdaki şekilde özetlenebilir :

- Hızlı artış oranı her yıl Türkiye nüfusuna yaklaşık bir milyon kadar insan eklemektedir.

- Nüfus artış oranı ülke çapındaki dağılımı eşit değildir; hatta bazı bölgelerin bünyesindeki artış momentini dolayısıyla daha da yüksek rakamlara çıkabilmektedir.

- Nüfus yapılarındaki, özellikle, yaş yapısı, hanehalkı kompozisyonu ve yüksek bağımlılık oranlarıyla ilişkili değişmeler, ülkenin sınırlı bazı ekonomileri üzerinde yeterlik ve üretim etkinliği yönünden baskılar meydana getirmektedir. Yaşlanma gibi gençlik de özel hedef grupları olarak görülmektedir.

- Ülkenin çeşitli kesimlerinde gözlemlenen yüksek düzeydeki bebek ve anne ölümleri ve önemli miktarda ölüm diferansiyelleri. Mesela, bebek ölümlülüğü kentsel kesimlere oranla kırsal kesimlerde iki misli daha

yüksektir; keza Doğuda da Batıya oranla iki misli yüksektir.

- Doğurganlık oranları. resmi hükümet belgelerinde belirtildiğine göre, halkın arzu ettiğinden önemli ölçüde daha yüksektir. Karşılammamış ihtiyaç, üretken yaştaki çiftlerin sayısı zaman içinde artacağına göre, gelecekte artmaya devam edecektir.

- Çevrenin korunması nüfusun artmasıyla başa çıkabilir ve çevreyi korumak ve kalitesini iyileştirmek devletin işidir.

- Yüksek iç göç oranları ve nüfusun büyük şehirlerde yoğunlaşmasının kalkınma üzerinde olumsuz etkileri vardır. Uluslararası göçün önemi ve çeşitliliği ülkeler arasında işbirliğini gerekli kılmaktadır. Türkiye hem göç veren (Batı Avrupa'da olduğu gibi) hem de göç alan (Türkiye'ye Bulgaristan'dan göç durumunda olduğu gibi) bir ülkedir.

- Körfez olayıyla ilişkilendirilen mülteci meseleleri Türkiye'nin onayladığı uluslararası sözleşmelere uygun olarak ele alınmaktadır.

- Kadınların statüsünü daha iyileştirmek ve rollerini yaygınlaştırmak bakımından ihtiyacın devam etmesi. Nüfusun yarısı ihmal edilirse kalkınmayı gerçekleştirmek mümkün olamaz. Kadınlar ekonomik ve sosyal hayatta önemli roller oynamaktadır. Kalkınma politikaları bu olguya özel bir önem vermelidir.

E. Kısaca Mitolojiler

Türkiye'de nüfus politikalarının uygulanması maalesef nüfusla ilgili gerçekler hakkındaki bazı yanlış inanışlar yüzünden zorluklarla karşılaşmaktadır. Ben bunlara mitolojiler diyorum. Bu yanlış inanışların kapsamı (efsaneler) aynı kalmamakta fakat zaman geçtikçe başlangıçtaki yanlış inanışlara başka yeni inanışlar türetilip eklenmektedir. Bunlardan bazılarını tekrar etmek istiyorum :

1. Hızlı artış oranının sebebi yüksek doğurganlıktır.

2. Yüksek doğurganlık sadece RIA'lar, haplar, derialtı iğneyle verilenler gibi teknolojik olarak ileri yöntemlerle etkin bir şekilde azaltılabilir.

3. Türk erkekleri aile planlamasına karşı ilgisizdir ve kendilerini sorumlu hissetmemektedirler.

4. Kadınlar erkek doktorlara gitmezler. Bu nedenle, aile planlamasına ilişkin tıbbi hizmetler kadın doğumcular/jinekologlarca verilmek zorundadır.

5. Aile planlaması ihtiyacı, Doğu illerinde Batı illerinden daha fazla duyulmaktadır.

6. Türkiye'nin tarihinde, geniş aile tipi hakimdi. Bunun sonucu olarak, çekirdek aile tipi Türk kültürüne ters düşmektedir.

7. Aile planlaması hizmetleri yüksek doğurganlığa sahip kadınlar için gereklidir.

8 Uluslararası camia bir yandan kendi doğurganlıklarını geliştirmeye çalışırken, Türkiye'nin nüfusunu da sınırlamaya çalışmaktadır.

9. Türkiye'de tarihi perspektif içinde aile planlamasına itibar edilmemiştir. Atalarımız aile büyüklüklerini sınırlamak için hiç bir şey yapmadılar. Bu nedenle, doğurganlığın düzenlenmesi Türk kültüründe yeni bir davranış biçimidir.

Şimdi izninizle, bu efsaneleri birer birer ele alacağım :

1. Hızlı artış oranının sebebi yüksek doğurganlıktır

Doğurganlıkta değişimin tarihte her zaman yüksekten düşüğe doğru seyretmiştir. Artış hızı doğum ve ölüm hızlarının bir fonksiyonudur. Bu iki hız arasındaki fark çoğu zaman ölümlülükteki düşüşün bir fonksiyonudur (tarihsel olarak hiç bir zaman artan doğurganlığın fonksiyonu değildir).

2. Yüksek doğurganlık sadece RIA'lar, haplar, derialtına iğneyle verilenler gibi teknolojik olarak ileri yöntemlerle etkin bir şekilde azaltılabilir.

Toplumlar ailelerin büyüklüğünü geleneksel yöntemlerle sınırlayabilirler. Örneğin, Fransa çağdaş doğurganlık düzeylerini başlıca geri çekme yoluyla gerçekleştirmiştir.

3. Türk erkekleri aile planlamasına karşı ilgisizdir ve kendilerini sorumlu hissetmemektedirler.

1968 yılından beri yapılan araştırmalar doğum kontrolunda en yaygın olarak kullanılan yöntemin geri çekme olduğunu göstermiştir. Mesela, 1988 yılında, toplam kontraseptif kullanıcılar yüzde 77 idi. Bu yüzde 77'nin dökümü aşağıdaki şekildedir :

RIA	% 17
Haplar	% 9
Prezervatif	% 9
Geri Çekme	% 30

Erkeklerin kullandığı yöntemler (Prezervatif ve Geri Çekme) % 39'u, buna karşılık kadınların kullandığı yöntemler ise (RIA ve Hap) % 26'yı teşkil etmektedir.

4. Kadınlar erkek doktorlara gitmezler. Bu nedenle, aile planlamasına ilişkin tıbbi hizmetler kadın doğumcular/jinekologlarca verilmek zorundadır.

Tarsus araştırmaları, aile planlaması hizmetlerine ihtiyaç duyan kadın hastalar için doktorun kişiliğinin cinsiyetinden çok daha önemli olduğunu göstermiştir. Bunun aksini gösteren bir araştırma ise yoktur.

5. Aile planlaması ihtiyacı, Doğu illerinde Batı illerinden daha fazla duyulmaktadır.

Son olarak yapılan bir araştırma kadınların % 51.5'unun arzu ettikleri sayıdaki çocuktan daha fazla büyük bir aileye sahip olduklarını göstermiştir.

Arzu ettiği çocuk sayısından daha fazla çocuk sahibi olan kadınların yüzde otuzikisi Batı illerinde yaşamaktadır. Yüzde ondokuzu Doğu illerinde yaşamaktadır.

6. Türkiye 'nin tarihinde, geniş aile tipi hakimdi. Bunun sonucu olarak, çekirdek aile tipi Türk kültürüne ters düşmektedir.

1960 yılından önce yapılmış küçük etnografik araştırmalar, geniş aile tipinin yüzde 20 ile 40 arasında olduğu sonucunu verdi. Hacettepe araştırmaları çekirdek aile büyüklüğünün yüzde 60 kadar olduğunu göstermiştir. Ampirik araştırmalar da bu inancı desteklememektedir.

7. Aile planlaması hizmetleri yüksek doğurganlığa sahip kadınlar için gereklidir.

Aile planlaması, bütün kadınlara, serbest tercihlerini bilgilendirilmiş olarak yapabilmeleri çerçevesinde sağlanmalıdır. Bir yöntemi kullanıyor olmak, tercihin mutlaka bilgili bir şekilde yapılmakta olduğu anlamına gelmez.

8 Uluslararası camia bir yandan kendi doğurganlıklarını geliştirmeye çalışırken, Türk nüfusunu da sınırlamaya çalışmaktadır.

Bazı Batılı toplumların kendi doğurganlıklarını arttırmaya yönelik politikalar uyguladıkları doğrudur. Bu toplumlar ikame düzeyinin altındadırlar ve doğurganlıklarını 2,1 çocuğa yükseltmek fakat daha ileri gitmemek arzusundadırlar.

9. Türkiye'de tarihi perspektif içinde aile planlamasına itibar edilmemiştir. Atalarımız aile büyüklüklerini sınırlamak için hiç bir şey yapmadılar. Bu nedenle, doğurganlığın düzenlenmesi Türk kültüründe yeni bir davranış biçimidir.

Türkiye'de nüfus artış hızı, tarihte, çok düşük olmuştur. Şimdiki yıllık artış hızı (yüzde 2 kadar) bütün tarihimiz boyunca sürdürülebilmiş olsaydı, buna göre Türkiye nüfusu 1950 yılında sadece 12 milyon, 1881'de (Atatürk 'ün doğduğu yıl) 6 milyon, 1711'de (Rusya ile savaş) sadece 350 bin ve 1453'te (İstanbul'un fethedildiği yıl) 189 kadar olurdu. Başka bir ifade ile, Türkiye'nin nüfusu 1453'te 5 milyon olsaydı ve aynı yüzde 2'lik nüfus artış hızını 1453'ten beri devam ettirseydik, Türkiye'nin nüfusu şimdi 364.460.000.000 olurdu. Post medikal ölümlülüğe karşı muhtemel artış hızlarını "doğal doğurganlık" çerçevesinde mütalaa edersek, Türkiye'nin doğal doğurganlık düzeylerine hiç bir zaman yakın olmaması gerekirdi. Böylece, atalarımız aile planlamasını bir şekilde uygulamış olmalıydılar.

III. Nüfus Politikası Sorunlarında Yeni Ufuklar

1984 Meksika konferansında yeni nüfus sorunlarının daha yüksek öncelikli düzeylere çıktığı görüldü. Yeni sorunlar arasında nüfus ve çatışma; nüfus ve insan hakları ve hürriyet; nüfus ve siyasi katılım vardır. Nüfus ve bununla ilgili değişkenler iç ve uluslararası çatışmanın önemli bir unsuru olarak günden güne daha fazla su yüzüne çıkmaktadır. Nazlı Şukri saldırgan sistemler ve saldırgan olmayan sistemlerin büyük ölçüde iç demografik yapılara bakılarak bulunacağına işaret etmektedir. 1945 ile 1980 yılları

arasındaki 307 açık çatışmadan yaklaşık yüzde 80'inde, nüfus faktörleri önemli bir rol oynamıştır. Barış ve güvenlik müsait nüfus kompozisyonları bulunan hallerde daha kolaylıkla gerçekleştirilebilmektedir. Siyasi Katılım iki taraflı bir sorundur. Bir tarafta, temsilcilerin (merkezi hükümetin üyeleri, mahalli idare kurumlarındaki üyelikler vs) siyasi seçim çevrelerinin nüfus bazına göre tahsis edilmesi sorunu vardır; diğer tarafta ise, demografik faktörler tarafından ciddi şekilde tehlikeye maruz bırakılan siyasi hakların kullanılması için gerekli araçlara ve bilgiye erişebilme sorunu vardır. Kırsal ve kent kesimlerine göre gerekli bilgiye diferansiyel erişme; seçim bölgesi nüfusuna karşı seçim bölgesi olmayan nüfusun oranları, mahalli topluluğun demokratik organizasyonunun kurulması. Bu teşkilatlar içindeki nüfusun değişik alt grupları arasında diferansiyel katılım oranları (örneğin, kadınlar, azınlıklar, özürlüler) nüfus faktörlerine bağlı olarak meydana gelen siyasi sorunlardan bazı örneklerdir. Ayrıca, sosyal hayatın kilit unsurları kurumlardır. Kurumların sayısı, kapsamı ve niteliği nüfusun büyüklüğü, kompozisyonu ve dağılımına büyük ölçüde bağlıdır. Geçiş dönemindeki toplumlar kendi nüfus kaynaklarının kompozisyonu ile tutarlı olan yeterli kurumlar oluşturmamışlardır. Demokratik kurumlar daha müsait nüfus yapısına dayandırıldıkları takdirde, daha fazla etkinlikle çalışmaktadırlar.

Bu genel bakış açısı çerçevesinde, dünyanın gelişmiş ve gelişmekte olan bölgelerinde "kadının statüsünün daha fazla geliştirilmesi" global nüfusun geleceğinde bir mega trend olma görünümündedir.

PANEL TARTIŞMASI

'MODERN BİR PİYASA EKONOMİSİ OLUŞTURULMASI : KURUMSAL GELİŞME VE İNSANCA GELİŞME * TARİHSEL PERSPEKTİFTE TÜRKİYE 'NİN DENEYİMLERİ

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası eski Governörü ve halen Eurotürk Bankası Genel Müdürü Yavuz Canevi ile Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu Direktörü Prof. Çelik Kurdoğlu'ndan oluşan bir "Panel" de, Türkiye'nin ekonomik reform deneyimlerinin Orta Asya'da yeni doğan ulus-devletler bakımından geçerliliği ve önemi sorunu ele alındı. Tartışmayı UNDP'den Dr. Necat Erder yönetti.

Tartışmanın çerçevesini belirlemek amacıyla yaptığı açılış konuşmasında, Dr. Erder aşağıdaki görüşleri ifade etti:

"Orta Asya 'daki Türk Cumhuriyetlerinin karşılaştığı sorunlar genellikle, Doğu Avrupa'daki ülkelerde, yani Polonya, Macaristan, Rusya'da karşılaşılan duruma benzer şekilde, "merkezi planlamadan piyasa ekonomisine geçiş" başlığıyla tartışılmaktadır. Türkiye'nin bu konuyla ilgisi tartışılırken de, Türkiye'nin, piyasa sistemini genişletme ve dünya ekonomisi ile bütünleşme doğrultusunda bir adım olarak, yakın geçmişteki yapısal uyum politikalarından sözedilmektedir. Her iki yaklaşım da yeterli değildir, çünkü çok daha geniş bir dönüşüm sürecinin sadece sınırlı bir kısmıyla ilişkilidirler.

Bu tartışma, sorunu değişik bir bakış açısından ele alacaktır. Orta Asya'daki Cumhuriyetler modern ulus-devletin bütün hukuki ve kurumsal etkileriyle birlikte yaratılması olarak temel bir dönüşüm süreci içine girmişlerdir. Türkiye'nin onlar için öneminin büyüklüğü, sadece son zamanlarda ekonomik politikalardan değil, aynı zamanda, radikal bir kurumsal değişme sürecine ilişkin daha önceki deneyimlerinden dolaydır. Türkiye'nin İslami bir toplum içinde laik bir devlet örneği oluşturması olgusu daha geniş bir tablonun sadece bir parçasıdır.

Modern bir ulus-devletin oluşturulması için şunlar gerekir:

- Yeni bir devletin hukuksal-yasal temellerinin kurulması (anayasa, kamu hukuku ve özel hukuk, vs)
- Siyasi-idari mekanizmanın geliştirilmesi (bakanlıklar ve devlet daireleri ve bağımsız bir devletin iç ve dış işlerini yönetecek kurumlar)
- İyi yetiştirilmiş yönetim personelinin yetişmesi.

Orta Asya'daki Cumhuriyetler, eski hukuksal statüleri ne olursa

---

* Milletvekili Prof. Mümtaz Soysal, panelin üçüncü üyesi iken, konferansa katılamamıştır

olsun, başkentte oluşturulan; merkezi idare tarafından uygulanan ve o idarenin kaygılarına cevap veren talimatları yürüten birer eyaletten başka bir şey değildiler. Yönetim kadrolarının büyük kısmı, etnik olarak yerli değildi ve mahalli kökenliler, sisteme, Komünist Parti aracılığıyla bağlanmışlardı. Böylece, bu Devletler şimdi, bağımsız bir devletin hukuki ve idari temellerini yaratmak ve sistemi yürütecek personeli yetiştirmek durumunda bulunmaktadırlar. Buna benzer tek tarihi örnek, bağımsızlıktan sonraki eski sömürgelerde görülebilir.

Ekonomik cephede, boşluk çok daha dramatiktir. Daha önceleri, bu Cumhuriyetler, merkezden planlanan ekonominin mesajlarını ileten görevlilerce yönetiliyordu; çok daha geniş amaçlara hizmet etmek üzere tasarlanmış bir tamamlayıcılık sistemi içinde, yerel kaygılar ancak ikinci planda kalıyordu. Bu mesajlar en küçük ayrıntılarına kadar formüle ediliyordu. Katıydılar, etkinlikleri yoktu ve işe yaramazlıkları ise tarihçe kanıtlanmıştı.

Ekonomi dünyasındaki dönüşümler, kalıcı ve köklü olmak zorundadır. Bunların, üç işlevi yerine getirmeleri gerekir:

- kapitalist bir sistemin hukuki temellerinin oluşturulması (temel mülkiyet ve borçlar hukukundan, ekonomik işlemleri ve şirketleri düzenleyen daha karmaşık kurallara kadar; bankacılık hukukundan uluslararası ekonomik ilişkilere kadar).

- ekonominin yönetimine ilişkin kurumların geliştirilmesi (politika oluşturma ve kural koyma mekanizmalarından uygulayıcı kurumlara kadar: mesela, Merkez Bankası, bankalar, kamu-özel sektör şirketleri).

- ekonominin yönetimi için insan kaynaklarının geliştirilmesi. ("Reformun Yönetimi" de başlı başına büyük bir işlevdir).

Bu bağlamda, piyasa ekonomisine geçişin, global bir dönüşümün sadece bir bölümü olduğu apaçıktır. Devlet mülkiyetinde olan ve devletçe yönetilen mevcut işletmelerin özelleştirilmesi, tabii ki, çok büyük önemi olan bir iştir. Fakat devletin kural koyma mekanizmalarını oluşturmak en az bunun kadar önemlidir. Jacques Attali şöyle diyor:

"Birinci konu ekonomik sistemle ilgilidir: Biz mafya tarafından yönetilen bir piyasa ekonomisi mi kurmak istiyoruz ?

Gerekli kurumları yerli yerine koymadan, kısa vadede, piyasayı serbestleştirmek önerilecek bir yol değildir. Bu kurumlar olmazsa, karaborsa oluşur. Bu, kelimenin gerçek anlamında bir piyasa değildir. Güçlü kurumlara dayanan modern bir devlet olmazsa, bir piyasa ekonomisi ancak bir mafya ekonomisi olabilir. Bu piyasayı şiddet ve sosyal adaletsizlik yönetir; bu, uyuşturucu kaçakçılığın ve diğer yasa dışı kaynaklardan para kazanılan ve her türlü ahlaksızlığın yaygın olduğu bir piyasadır.

Her ülke kanun ve nizamın, adaletin, çevre korunmasının ve sosyal refahın sürdürülmesi için finansman sağlamak üzere yeterli vergi gelirlerine sahip modern bir devlet kurmak zorundadır. Uygulama hızı ve adalet arasında politik olarak kabul edilebilir bir dengeyi gerçekleştirecek bir yeniden yapılmaya gitmeli ve ekonomisini özelleştirebilmelidir. Demokratik destek olmadan, özelleştirme kalıcı olamaz. Başarılı bir özelleştirme yapılmadan da,

demokrasi tehdit altında yaşar"¹.

Orta Asya'da işleyebilir siyasi ve ekonomik sistemlerin temellerini oluşturabilmek amacıyla girişilmesi gereken kurumsal dönüşümün boyutları işte bunlardır. Bu çabalar, girişimcilik ve işletmecilik için uygun bir ortamın oluşturulması da dahil olmak üzere, ekonomik reforma temel olacak kültürel değişimleri de görmezden gelmemelidir.

Reformların işlevleri üzerindeki bu açıklamalar, Türkiye'nin deneyimlerinin örnek olarak alınıp alınmayacağı hakkındaki tartışmayı yönlendirmelidir.

Türkiye, Cumhuriyetin başından beri, hem kapsam hem büyüklük olarak, Orta Asya'daki yeni devletlerinkine benzer bir dönüşüm süreci geçirmiştir.

- Modern bir devletin hukuksal temellerinin atılması (bir anayasa hazırlanması, İsviçre Medeni Kanunu ve Borçlar Kanununun, İtalyan Ticaret Kanununun kabul edilmesi ve bunların ulusal koşullara uyarlanmasında yaşanan deneyimler, bunun sadece bir kaç örneğidir)

- yeni ekonomik ve mali kurumların oluşturulması (Merkez Bankası, kamu ve özel bankacılık sistemleri, vs)

- idareci ve yönetici kadrolarının eğitilmesi ve serbest teşebbüs için uygun bir ortamın uzun bir süreç içinde geliştirilmesi (bunun en yeni örneği olan yapısal uyum politikaları daha önceki tecrübelerin son aşaması olarak değerlendirilebilir).

Bu örnekleri daha da arttırmak mümkündür. Böylece, Türkiye, yeni Cumhuriyetlerde ne gibi tehlikelerle karşı karşıya olduğunu anlayabilecek ve bunlara benzer durumları yaşamış insanlar da dahil olmak üzere, sahip olduğu çok zengin bir tecrübe birikimini sunacak durumda olan tek ülkedir.

İki noktayı daha ilave etmek istiyorum. Birincisi, demokratik bir sistemi (bir sosyal güvenlik sisteminin sürdürülmesi de dahil) kurmak ve yaşatmak için geçirilen uzun ve güç bir süreç; diğeri ise, Türkiye'nin müslüman bir toplum içinde modern bir laik devleti kurmayı başarmış olmasıdır.

Türkiye deneyimlerinin örnek alınıp alınmayacağını ve bunların nasıl aktarılacağını bu çerçeve içinde tartışmak gerekir.

Bu, imkansız değilse bile, çok güç bir iştir. Gene de iyimserlik için yeterince sebep vardır. Tarih, bir öğrenme süreci olarak, hatalardan kaçınma ve geçiş sürecinde insan maliyetini en aza indirme konusunda bir rehber olarak düşünülebilir. Böyle bir düşünce benimsendiği takdirde, Türkiye'nin deneyimi Orta Asya'daki yeni Cumhuriyetlerdeki reformlar için yol gösterici olarak kullanılabilir.

"DENEYİMLERİMİZ KADAR HATALARIMIZ DA BİZİM EN

¹ Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası Başkanı Jacques Attali'nin Açış Konuşması, Budapeşte (13 Ekim 1992 (para 4.1.)

DEĞERLİ VARLIKLARIMIZ OLABİLİR" başlıklı konuşmasında, Sayın Yavuz Canevi aşağıdaki görüşleri ortaya koydu:

1. Bugün dünya nüfusunun % 15-20 kadarını oluşturan bir grup ülke geriye gitmektedir. OECD 'den Profesör Louis Emmerij'in belirttiği gibi, en az gelişmiş ülkelerin yollarının istemeyerek ayrılması durumu ortaya çıkmaktadır. Dış dünya, yön değiştirmektedir. Artık, iki hızda bir büyüme sözkonusu değildir. Asıl sorun da budur.

2. Serbest piyasaya yönelen ve dünya ekonomisiyle bütünleşmeyi amaçlayan Doğu Avrupa devletleri ile eski Sovyet Cumhuriyetlerinin doğuşları, 1990 'lı yılların ve bunu takip eden dönemlerin karşılaştığı ikinci büyük meseledir.

3. Dünyanın jeopolitik ve ekonomik haritası hemen hemen yeni baştan çizilmiştir; yatırımlarda, sanayi ve ticarete görülen radikal değişiklikler de bunun yanıbaşında gelmektedir. Çünkü, eski tecrübelerden yola çıkıp basit tahminler yürütmenin gelecekteki kararlar için uygun bir zemin teşkil etmeyeceği apaçıktır.

Tekrar ediyorum, yukarıdaki sorunlar sadece sözkonusu ülkeleri değil, bütün dünyayı ilgilendirmektedir, yani "dünya topluluğunun üyesi olan ülkeler birbirlerine asılmazlarsa, birlikte asılırlar."

Neden birinci sorunla hala karşı karşıyayız ?

Burada, açık kalkınma stratejilerinin yokluğu, yanlış öncelikler, yanlış verilmiş teşvikler, zamanında benimsenmiş uyum politikalarının yokluğu vs. gibi klasik içsel faktörlerden sözedilebilir.

Yukarıdakilere, istikrarsız petrol ve diğer emtea fiyatları, döviz kuru ve borç krizi, korumacılık, kalkınma yardımı yokluğu vs. gibi iyi bilinen dışsal faktörler de ilave edilmelidir.

Her iki konu da daha büyük bir ciddiyetle, hem ilgili ülkelerce hem de dünya tarafından (bu Batı Dünyasıdır) ele alınmak zorundadır. Gerçekten, bir "Yeni Dünya Düzeni"nin kurumsal temellerinin doğduğuna şahit olmaktayız. Bu nedenle, bu değişmelerin dünya kamu oyununun beklentilerini büyük çapta uyardığını ileri sürmek akla yakın gelmektedir. Halen içinde bulunduğumuz süreç, mevcut bütün belirsizliklerine rağmen, yeni fırsatlar ve ümitler yaratmakta ve insanlığın gerekçeli bir iyimserlik beslemesini mümkün kılmaktadır. Yıllar boyunca hep savunagelmış olduğumuz evrensel değerlerin nihayet uluslararası antlaşmalara girdiği bir çağda yaşamaktayız.

Bugün açıkça görülen husus şudur ki, piyasaların küreselleşmesinin önderlik ettiği dünya ekonomisinin bütünleşmesi için kestirme yol yoktur. Kurumsallaşmış bir piyasa kültürünün temel taşı olan, iyi eğitilmiş, yetiştirilmiş ve özen gösterilmiş bir insan sermayesi olmadan bu piyasalara erişmeyi düşünmek hayaldir. İşte kalkınma ve piyasaya yönelme kavramlarına hem Güneyden hem de Kuzeyden uzun vadeli bir perspektiften bakmanın nedeni budur. Kestirme yol yoktur. Bununla birlikte, bu gerçekçi değerlendirme dünya ekonomisinde aşamalı bir gelişmeyi varsaymaktadır. Bu bağlamda, yeni dünya düzeni, ancak, sürdürülebilir bir güven ortamı oluşturulup buna dahil olan herkesin kendi payına düşen sorumluluğu yüklenmesi halinde tam

anlamıyla gerçekleştirilecektir.

Batı Dünyasında GSMH'nın % 55 'inin, malların üretilmesinden değil de hizmetlerden geldiği olgusu dikkate alınır'sa, bundan çıkarılacak sonuç, 21 inci yüzyılda rekabetin hizmet sektöründe cereyan edeceğidir. Başka bir deyişle, farkı, insan kaynağı ve onun niteliği yaratacaktır. Gerçekte, genel olarak teknolojiye yönelik hizmetler ve özel olarak ileri teknoloji hizmetleri, global piyasanın gittikçe daha fazla sektöründeki yeni çocuklardır. Küresel piyasaya girebilmek için en son stratejileri tasarlamak, kendinize rekabet avantajı yaratmak, ileri teknolojiye erişimden geçmektedir.

Dr. Mahbub ul Haq'ın da ifade ettiği gibi, ekonomik büyüme bir tercih değil, bir zorunluluktur. Büyüme olmadan fazla bir şey gerçekleştiremezsiniz. Fakat günümüzde önemli olan, büyümeyi halkın hayatıyla buluşturan büyüme modelidir. Bu, halkın, halk için ve halk tarafından kalkınmasıdır. Sürdürülebilir kalkınma kavramı, yapısal, ekonomik ve çevresel sınırlara dayandığından, şimdi sorun, nasıl hayatta kalınacağıdır, yoksa, nasıl büyüyeceği değil !

Ekli çizelgede analitik bir biçimde özetlemeye çalıştığım gibi, Türkiye'nin piyasa ekonomisine yönelik tecrübeleri ve uyum politikaları, hem fiziki hem beşeri altyapının krizin belli başlı sebepleri olduklarını, fakat aynı zamanda tek çıkış yolu haline geldiklerini de göstermektedir.

Fiziki altyapı için yatırım yapılması esastır. Sermaye harcamaları yaşayabilir bir kalkınma stratejisiyle bütünleşmelidir; çünkü yollar, limanlar, su ve kanalizasyon, enerji gibi kamu mallarının, bu tesisleri fiilen finanse eden, inşa eden veya işleten tarafın kamu sektörü mü yoksa özel sektör mü olduğuna bakılmaksızın sağlanmasını temin etmek hükümetlerin ödevidir. Burada, kilit sorun, altyapı yatırımlarının talepten önce mi gerçekleştirilmesi, yoksa talebi karşılama mı gerektiğidir; gerektiğinde, birinci öncelik yatırıma değil onarım ve bakıma verilir. Mesele, fırsatları elden kaçırmamak, kalkınmayı uzak görüşlü, yenilik getiren yatırımlarla hızlandırmak ve yönlendirmektir.

Sosyal altyapı yatırımlarının yapılması da aynı derecede temel bir konudur. Bir ülkenin elinde bulunabilecek en iyi malvarlığının iyi eğitilmiş ve sağlıklı bir nüfus olduğu çok eski zamanlardan beri bilinmektedir. Malezya'nın son yirmi yıldaki ekonomik politikalarının olağanüstü başarıları üzerinde yapılmış bir IBRD (Dünya Bankası) değerlendirmesinde, temel eğitim yatırımlarına belki de en önemli tek gelir eşitleyicisi olarak işaret edilmektedir.

UNDP'nin getirdiği insanca gelişme boyutu sayesinde, hükümetlerin, örneğin bütçe ödeneklerini daha yüksek refah sağlayan faaliyetlere yöneltmek için yeniden değerlendirilmesi veya aynı ödenekler çerçevesinde daha etkili programlar vasıtasıyla, sosyal hizmetleri daha da ileri düzeylere götürmelerini sağlayacak daha etkin ve verimli yöntemleri içeren yeni bir anlayış ortaya çıkmaktadır. Bu alan, bütçelerin tasarruf için daraltıldığı dönemlerde, politika oluşturucuların korumaları gereken bir alandır, çünkü sosyal sektörlerin diğerleri kadar sesi yüksek çıkan bir desteği olmayabilir.

Diğer taraftan, IBRD'den A. Karaosmanoğlu'nun da çok doğru olarak işaret ettiği gibi, çevre konusunda ilgisizlikten endişeye doğru, bir dönüşüm

olmuştur. Hükümetler şimdi, özel kuruluşların seçme serbestliğine sahip oldukları zaman bilmedikleri olumsuz dışsal faktörlerin üzerinde durmak gerektiğini bilmektedirler. Hatta, bu günlerde "sapık politikalar" sözü de sıkça duyulur olmuştur. Bunlar, çevre üzerinde olumsuz bir etkiye sahip oldukları ortaya çıkan ve - değiştirilmesi gereken - makro veya sektörel düzeydeki politikalarlardır. Mesele, bu dışsal faktörleri içselleştirmenin en etkin ve verimli yolunu bulmak, özel faaliyetleri cezalandırmaktan kaçınmaktır. Bunu yapmak, denetleme ve tedbirleri uygulama imkanlarının sınırlı olduğu gelişmekte olan ülkelerde daha zordur.

Bu bağlamda, Türkiye, yeni girişimcileri, yöneticileri, disiplinli ve üretken işgücü ve hızla büyüyüp yeni teknolojilere süratle adapte olan bir hizmet sektörüyle UNDP'nin insanca gelişme kavramı çerçevesinde yeni meselelere meydan okuyabilmek için çok iyi bir durumdadır.

İçinde bulunduğumuz onyılın eski yapısal uyum ve ekonomik dönüşüm programları, gerçekte geçmişin başarıları ve yanlışları üzerine inşa edilecek şekilde hazırlanmıştır. Aynı şekilde, meselelerin o kadar çetin olmadığı ve temellerin çok daha kuvvetli olduğu Türk ekonomisine yeni bir dinamizm unsuru katmak ve yeni bir hız aşılama üzere, yapmamız gereken tek şey dönüp geriye bakmak ve gelişmeleri gözden geçirerek hatalarımızı kazançlarımızın hanesine aktarabilecek bir beceri geliştirmektir. Çünkü hatalarımız en değerli kaynaklarımızdır. Bu, eksiklerimizin olmadığı anlamına gelmez. Hala eksiklerimiz vardır, fakat bunların kolayca teşhis edilmesi ve bizim hiç de çaresiz olmadığımız sonucunun çıkarılması mümkündür.

Sonuç olarak, bugün çarpıcı olan, 1992 Avrupası ve ilerleyen dünya ekonomisi bağlamında ülkenin, giderek daha çok marjinalleşmesinden kaçınmak için, reformlarda mesafe alındıkça sadece, bunları daha da güçlendirmekle yetinilmemesi, fakat, kamu sektörü faaliyetlerindeki reform gayretlerinin, global fırsatlardan tüm olarak yarar sağlayabilmek için, özelleştirme de dahil olmak üzere, hızlandırılması gerekeceği hususunda Türk halkının bilinçli olduğudur.

Ekli çizelgede, Türkiye'nin yapısal uyum politikalarının, "krizin ilk dönemi"nden "makroekonomik politikalar" a ve "kriz yönetimi tedbirleri" ne kadar analitik bir sunuşu yapılmıştır. Bu aşamalar, bir "kriz durumu" na karşı, birbirini takip eden dönemler halinde alınması gerekli olan tedbirlerdir. Böyle bir çerçeve, başka ülkeler için politikaların ve aksiyon programının formülasyonu amacıyla kullanılabilir. Örneğin, Orta Asya Cumhuriyetlerinin ihtiyaçlarına cevap verecek bir şekilde uyarlanabilmesi mümkündür.

Profesör Kurdoğlu, Orta Asya Cumhuriyetlerinin sorunlarının sunuşunda kötümserliğe yol açan karamsar bir tablo çizebileceğini belirtti. Ekonomik reformların yönetiminde karşılaşılan güçlüklerle rağmen, kamu sektörünün büyüklüğü ve özel girişimcilik ve işletmecilik sisteminde deneyim yokluğuna karşın, iyimser olmak için de sebepler bulunduğunu düşündüğünü söyledi. İlk olarak, piyasa mekanizmasının, şeffaflığı sayesinde, ve bilhassa özel sektörün gelişmesi için müsait bir çerçeve oluşturması gereken kamu politikalarıyla desteklendiği takdirde, değişmeye uygun bir iklim ortaya çıkması ihtimali vardır. İleri teknoloji birikiminin ve özellikle iyi yetiştirilmiş bir işgücü stokunun mevcudiyeti de değişmeyi kolaylaştıran diğer olumlu unsurlardır.

Konu üzerinde görüşlerini ifade eden Dr. Haq, ekonomik performans-taki yetmezlikleri ne olursa olsun, eski Sovyet Sosyalist devletlerinin insana yatırımı vurgulayan politikalarından yararlandığı görüşüyle mutabık olduğunu bildirdi. Bu görüş, nisbeten yüksek olan eğitim ve sağlık düzeyleri ile araştırma ve geliştirmedeki tecrübeleri ve teknolojik gelişmelerinde yankı bulmaktadır. Bununla birlikte, eksik olan, temel hukuki kurumsal altyapı ile piyasa sisteminin işleyişi hakkındaki tecrübedir. Bu ülkelerdeki ekonomik ve sosyal reformların içten gelen yerel bir süreç olması gerektiğini ve dış teknik yardım ile danışmanlık desteğinin bu sürecin yerini almayıp sadece ona destek olması gerektiğini vurguladı. Bu da, yerel halkın ve yöneticilerinin, yabancı kapitalist danışmanların ellerinde, hemen uygulanmaya hazır biçilmiş çözümler bulunduğu yolundaki çok büyük beklentilerine rağmen böyle olmalıdır.

Oturum, Türkiye'nin Orta Asya Cumhuriyetlerine yardım sağlama ve yardımları kanalize etme gayretlerinin desteklenmesi yönünde genel bir görüşbirliği ile sona erdi. Bu yapılırken, bilgi ve deneyimin hangi alanlarda yararlı olacağını özenle saptanması gerektiği ve bu ülkelere yaklaşılırken, tevazu ve saygı ile davranılması gerektiği üzerinde duruldu.

YAPISAL UYUM POLİTİKALARINDA AŞAMALAR

LIK İŞARETLER VE EKONOMİDE TEŞHİSLER

YETMEZLİK VE/VEYA BOZULMALAR:

FİZİKİ ALTYAPIDA
İDARİ ALTYAPIDA
TEŞRİLİ VE YASAL
MALİ ALTYAPIDA

MAKROEKONOMİK POLİTİKALAR HEDEFLER

MALİ KRİZ YÖNETİMLERİ

DIŞ BORÇ VE CARİ HESAP AÇIĞI YÖNETİMLERİ

DIŞ TİCARET ŞARTLARINDA BOZULMA
ÇARPITILMIŞ DAHİLİ NİSBE FİYATLAR
UFO'lar VE YÜKSEK PSBR'ler (*)
KARAR OLUŞTURMA SÜRECİNDE YETMEZLİK

CARİ HESAP AÇIĞI
BÜTÇE AÇIKLARI

KAMU SEKTÖRÜ AÇIKLARI

POZİTİF REEL FAİZ HADDİ POLİTİKASI

ÇORÇLANMAYI DÜRDÜRMEK VE TAŞARUFU TEŞVİK

LİKİDİTE SORUNU OLAN MALİ KURULUŞLARA ÖZEL GEÇİCİ DESTEK KURUMSAL REFORMLAR

YERLİ BANKA VE ŞİRKETLERİN DİREKT DIŞ BORÇLANMASINI TEŞVİK İÇİN, ÖZEL DİREKT SORUŞTURMALARINI ÖZENDİRMEK

DAHA YÜKSEK HAYAT STANDARDI SAĞLAMAK İÇİN SÜRDÜRÜLEBİLİR HIZLI BÜYÜME

PSBR KONTROLU VERGİ REFORMU YAPILMASI (WAT)

ENFLASYON

ÖZEL SEKTÖR TAŞARUF FAZLASI

GERÇEKÇİ (REEL) DÖVİZ KURU POLİTİKASI

AŞIRI DIŞ BORÇLANMAYI ÖNLEMEK VE İHRACATTA İSTİKRARLI KARLILIK TEMİNİ İÇİN

DIŞ BORÇ VADELERİNİ YENİDEN DÜZENLEMEK, ASGARİ BİR İTHALAT DÜZEYİNİN İDAMESİ İÇİN GEÇİCİ LİKİDİTE PROBLEMLERİNİ ÇÖZMEK

BAZI ÖNEMLİ DIŞ BORÇLARLA İHRACAT ARASINDA UYGUN ORANI KORUMAK, FX REZERVLERİ OLUŞTURMAK, DÖVİZ İKAMESİNİ CAYDIRMAK İÇİN

PARA TEMİNİ

Kontrollü Faiz Hadleri

sabit Nominal Döviz Kurları

Limit Aşımı Ekonomisi: Şirketlerin banka kredilerine aşırı bağımlılığı. Bankaların Merkez Bankasının reeskont kolaylıklarına aşırı bağımlılığı

PARA TEMİNİNİN KONTROLÜ

Enflasyonist beklentilerin kontrolü için Faiz Hadleri Politikasında daha fazla esneklik. Satın alma gücünü takip için döviz kurlarının günlük ilanı. Piyasa Ekonomisi: Merkez Bankasının doğrudan yeniden finans kolaylıklarından kaçınmak için bankalar ve şirketlere bir Para ve Sermaye Piyasası oluşturma amaçlı teşvikler

KENDİ KENDİNİ FİNANSE EİME TEŞVİKLERİ

Ekonomik birimlerin davranışlarını değiştirmek için kurumsal reformlar

MALİ KRİZİN ÖNLENMESİ

Mali Reform

MALİ SİSTEMİN DÜNYA SERMAYE PİYASASINA AÇILABAK DAHA FAZLA ENTEGRASYONU VE GLO-BALİZASYONU

(*) UFO: KİT'ler için kullanılan Düşük Fiyat Belirleme

Yanlış Yönelim ve Fazla Personel Çalıştırma

(Underpricing-Ealse management-Over employment)

KAPANIŞ KONUŞMASI

Özdem Sanberk
Müsteşar
Dışişleri Bakanlığı

Değerli misafirler,
Hanımefendiler ve Beyefendiler,

Türkiye'de düzenlenen bu ilk İnsanca Gelişme Konferansında sizlere hitap etmek benim için büyük bir mutluluk oldu. Konferans sonuçlarının "kalkınma sorunsalı"nı anlayış tarzımıza ve halkımızın yaşam kalitesini geliştirme yolundaki gayretlerimize bir katkı yapacağından eminim. Bu fırsattan yararlanarak, izninizle, kalkınma sorunları üzerindeki çalışmalarıyla tanınan, dünyaca meşhur bir şahsiyet olan Dr. Mahbub ul Haq'ın Türkiye'ye gelmiş olmasından dolayı duyduğumuz memnuniyeti ifade etmek istiyorum.

Benden önce, uzmanların yaptıkları konuşmaları dinledik. Ben bu alanda mütehassıs olmadığımı göre, konuya geniş bir tarihsel perspektiften bakmak istiyorum.

Bu konferans, küresel ölçekte siyasi ve ekonomik değişmelerin oluştuğu bir zamanda toplanmıştır. Ben konuşmamda bu değişmeler üzerinde duracağım ve dağıtacağım bildiride, Türkiye'nin Birleşmiş Milletler kuruluşlarıyla işbirliği ve Karadeniz bölgesi ile Orta Asya ülkeleriyle son zamanlarda giriştiği yoğun ekonomik işbirliği programının yanısıra İslam ülkeleriyle sıkı ekonomik bağlarından da bahsedeceğim.

Soğuk savaş çağındaki iki hasım ideolojik sistemden biri olan komünizm artık çökmüştür. Komünizmle birlikte, onun siyasi-ekonomik modeli de gitmiştir. Demokrasiye ve insan haklarına saygının yanısıra serbest piyasaya dayalı bir ekonomik düzene doğru tarihte görülmemiş bir ivme olmuştur. Bunun bir sonucu olarak, gelişmiş ülkelerle gelişme yolundaki ülkeler arasında, kalkınma konusuna yaklaşımla ilgili görüşlerde geniş kapsamlı bir yakınlaşma ortaya çıkmıştır. İnsanca gelişme, yönlendirici bir kavram olarak, bu ciddi değişmelerin kuluçka devresinde meydana gelmiştir. Hizmet sektöründeki ilerlemelerin harekete geçirdiği teknolojik devrim bir üretim faktörü olarak bireyin hayati önemini de ön plana çıkarmıştır.

İnsanlığın içinde bulunduğu durumu anlayabilmek için 1960'lı yılların başlarından bu yana gelişmelere dönüp geri bakmak ve bunlar üzerinde yeniden düşünmekte fayda vardır.

Belirgin bir sosyo-ekonomik olgu olarak kalkınma, çok sayıdaki ülkenin sömürge olmaktan kurtulmasından hemen sonra gündeme gelmiştir. Uluslararası camia, konuyu ilk olarak gelişmekte olan ülkelerdeki fiziksel altyapı yokluğu olarak gördü ve resmi sektörün kalkınma yardımı (ODA) için bir hedef müzakeresine girişti. Aynı şekilde, gelişme yolundaki ülkelerin emekleyen sanayilerini uluslararası rekabete karşı korumak üzere, ticarete

özel ve farklı bir muamelenin gerekli olduğu düşünülüyordu. İçerde ise, bu durum, gelişme yolundaki ülkelerde ithalat ikamesine dayalı sanayileşme programlarına verilen öncelikle birlikte sürdürülüyordu.

Aynı doğrultudaki bir diğer aşama Entegre Emtea Programının (IPC) başlatılması ve Ortak Fon'un kurulması oldu. Bu iki girişim, gelişmekte olan ülkelere, piyasalara erişebilme, fiyat istikrarı ve menfaatlerine uygun olan ihracat mallarının artan gelirleri itibarile imkanlar sağlamak üzere tasarlanmıştı.

Bu tedbirlerin uygulanmasında önemli gecikmelere ve yetersizliklere rağmen, gelişme yolundaki ülkelerin, 1960'lı yıllar boyunca ve 1970'li yılların başlarında, ilk petrol şokuna kadarki büyüme performansı, daha sonraki onyıllardan çok daha yüksek olmuştur. Geriye dönüp bakınca, kalkınma amaçlı tedbirlerden ziyade, uluslararası ekonomik çevrenin bu sonuç üzerinde daha büyük bir rolü olduğu neticesi çıkarılabilir.

1970'li yılların ortalarında, yüksek petrol fiyatları, Batının kabul ettiği reel pozitif faiz hadleri, petrol-dışı emtea fiyatlarında düzenli düşüş, piyasalardaki daralmalar ve gittikçe artan enflasyonla birleşti. Türkiye de dahil olmak üzere, mali yönden uyum sağlamakta başarılı olmayan orta gelir düzeyindeki ülkeler, ikinci petrol şokundan ya önce ya da şokun etkisi altında yükümlülüklerini yerine getiremez hale geldiler.

Bu dönemde, insanca gelişme kavramının doğacağını önceden bildiren ve Dr. Mahbub ul Haq'ın büyük ölçüde katkıda bulunmuş olduğu zorunlu gereksinimler kavramının doğuşuna şahit olduk. Yanılmıyorsam, amaç, sadece, uyum programlarından çok ciddi şekilde etkilenen nüfus kesimlerine yardım etmek değil, kalkınma sürecindeki çıkmazdan kurtulmanın da bir yolunu bulmaktı.

1980'li yıllarda kalkınma yardımının hacmi, hedeflenen düzeyin yarısında kaldı ve orta gelir düzeyindeki ülkelere en az gelişmiş ülkelere kaydırılarak, bir nevi mali kademe yükseltmesi haline getirildi.

Aynı zamanda, sanayileşmiş ülkeler de karşı karşıya oldukları ekonomik meselelere karşı oluşturdukları politikalarda tarihte benzeri olmayan bir değişiklik yaptılar. Para politikaları enflasyona karşı mücadelede diğer araçların önüne geçti, yapısal uyum tedbirleri, daha az vergi alınmasını ve devletin daha küçük hale getirilmesini öngören arz yanına ağırlık veren iktisat başlığı altında toplandı. Piyasa güçleri, fiyat denetimlerinin kaldırılması alanında daha büyük bir serbestliğe kavuşuyorlardı.

Bunun sonucu olarak, enflasyon hızı, daha yüksek bir işsizlik oranı ve daha düşük bir büyüme ile dengelenerek düşürüldü. Resmi yardım, serbest piyasa, korumacılık çağrılarının ön plana çıkmasına rağmen reel miktar olarak azaldı. Emtea piyasaları ise çöktü. Bu uluslararası ortam gelişme yolundaki ülkelerin ekonomilerini perişan etti. Borçlanmaları tehlikeli boyutlara varacak şekilde artarken kalkınmalarının yavaşlaması veya durması en iyi durum, negatif kalkınmaya dönüşmesi de en kötü durum oldu.

1980'li yılların sonlarına doğru, komünizmin kader çanları çaldı. Demokrasi kampı, veya başka bir ifadeyle, Batı günün galibi oldu; görüldüğü kadarıyla da galibiyeti o kadar kesin oldu ki, tarihin sonunun geldiği

iddialarının ortaya çıkmasına vesile teşkil etti. Buna rağmen, tarih, bünyesindeki bütün riskleri taşımaya devam etmektedir; kalkınma sorunları da bu risklerin en önemsizlerinden değildir.

Gelişme yolundaki ülkelerin başlattığı yapısal uyum programları ekonomilerinin dışa açılmasını, küreselleşen dünya ekonomisiyle bütünleşmelerini ve devleti küçültüp daha az kamu yatırımı yapmasını öngörmektedir. Dış ticaret açısından, bu ülkeler, Uruguay Round'unda kaybolmakta olan özel ve farklı muameleden yararlanmalarına artık gerek kalmayacak şekilde mezun olmaktadır. IPC ve Ortak Fon beklentilerin çok gerisinde kaldı. Dış tasarruflar gerekli olan ölçüğe ulaşmak bakımından yetersiz kaldılar. Şimdi, sorun nasıl yeterli seviyede büyüyeceği değil nasıl hayatta kalınacağı sorundur, çünkü sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin yeni kavram, yapısal, ekonomik ve çevresel yetmezlikler üzerine bina edilmiştir.

Bu bağlamda, UNDP'nin yöneldiği insanca gelişmenin, tek çıkar yol, bir kurtuluş yolu olduğu görülmektedir. Ancak o zaman, iyi eğitilmiş insanların yaratıcı yetenekleri sayesinde ortaya çıkan fırsatları değerlendirmek ve dünya ekonomisiyle bütünleşmekten dolayı kaynaklanan sorunların üstesinden gelmek mümkün olabilir. Ancak o zaman, resmi yardım yokluğunu, düşen emtea fiyatlarını ve artan rekabeti telafi edebilirler. Ancak o zaman, dış tasarrufları ve yatırımları arttırıp uygun teknolojileri ithal ve adapte edebilirler. Ancak o zaman, global piyasaya ulaşabilirler.

Türkiye, bu hususta, gelişme yolundaki ülkelerin diğer bir çoğundan çok daha şanslı bir ülkedir. Paradoksal olarak, 1970'li yılların sonunda hemen hemen iflas etme durumuna düşen ilk ülkelerden biri olması gerçeği, Türkiye'yi 1980'li yılların başlarında büyük bir politika değişikliğine sevketti ve böylece çok kıymetli bir zamanı kazanmış oldu. Tecrübelerimizi biliyorsanız, bu sebeple onların üzerinde fazla durmayacağım. Sadece bir hususu vurgulamak istiyorum. Serbest piyasa ekonomisinde başarı, kesinlikle serbest teşebbüse bağlıdır. Bu süreç içinde, Türkiye, bazı çok iyi müteşebbislere, disiplinli ve üretken işgücüne ve yeni teknolojilere çok yüksek düzeyde adapte olma yeteneği olan bir hizmet sektörüne sahip olduğunu keşfetti. Başka bir ifade ile, bu yeni çağ, Türkiye'yi insanca gelişme konularının ortaya çıkardığı yeni sorunlara karşı koymaya hazır bir vaziyette buldu. Bu, bizim bir takım yetersizliklerimiz olmadığı demek değildir. Ancak bizim bunların bilincine vakıf olduğumuz ve çaresiz kalmadığımız konferansa katılan diğer Türk konuşmacıların ayrıntılı açıklamalarından yeterli bir şekilde anlaşılmaktadır.

Şurası muhakkaktır ki, bireyin gelişmesi için en önemli koşul her ne ise, bunun kültürel ekonomik ve sosyal çevre ile ahenk içinde olması gereklidir. Birey ile dış dünya arasında ne zaman bir dengesizlik olsa, insan kendisi olmaktan çıkar. Böylece, medeniyete yapılacak en iyi katkı, insanların özgür toplumlarda gelişmelerine imkan sağlamaktır. İnsanca gelişme boyutu işte tam bu kesişme noktasında önem ve değer kazanmaktadır.

İnsanca gelişme kavramının gelişmesindeki belli başlı faktörleri çok geniş bir kapsam içinde ele alarak müzakere etmemize imkan veren bu Konferansın toplanmasında yaptıkları hazırlıklar için UNDP Ankara Bürosuna en samimi teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Sözlerime son verirken, UNDP'ye ve Birleşmiş Milletlerin diğer kuruluşlarına gelecekteki faaliyetlerinde başarılar diliyorum.

UNDP

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER KALKINMA PROGRAMI

Atatürk Bulvarı, No. 197, ANKARA TÜRKİYE

Tel : 426 54 85 Fax : 426 13 72